

borec

4
1977

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij
Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije
Izdajatelj: Založba Borec
Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, France Sušteršič in Zima Vrščaj
Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec
Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure
Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I
Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34
Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vseбина

- 193 **France Filipič:** Kaj poroča glasilo CK KPJ »Proleter« o Sloveniji v širšem obdobju ustanovnega kongresa
207 **Ivo Čeh:** Tako sem postal partizan
219 **Dr. Tone Ferenc:** »Izstrelek ima veliko razstrelilno moč«
232 **Peter Hribar:** Joj koliko sonca, Prošnja k poljskemu cvetu
233 **Dr. Radoslav Hrovatin:** Partizanska pesem kot posebna zvrst delavske pesmi
240 **Cvetko Zagorski:** Po sledi sledi pisem 35 let po usmrtitvi Jožeta Fluksa
242 **Neznan kitajski pesnik:** Vojakova tožba
243 **Florijan Laimiš:** Vse proti vsem in proti ljudstvu
245 **Marija Jontes:** Spomin na Ljubljano v ilegali

Likovna umetnost

- 247 **Iztok Durjava:** »Pesmi« in v »Kristusovem imenu«

Književnost — ocene

- 252 **Slavko Rupel:** Zbirka knjig Slovenske matice
253 **Iztok Illich**
F. W. Winterbotham: Ultra
254 **Janko Poljanec**
Ismail Kandare: General mrtve armade
255 **Črtomir Šinkovec**
Petar S. Brajović: Konec druge svetovne vojne v Sloveniji

Bibliografija

- 256 **V oceno smo prejeli**

Grafika na naslovnih strani: France Mihelič: Kurir, 1944, (Iz grafične mape Naša borba), linorez

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

France Filipič

Kaj poroča glasilo CK KPJ »Proleter« o Sloveniji v širšem obdobju ustanovnega kongresa

Proleter, ki je občasno izhajal 13 let, od 1929 pa do 1942, sodi med najpomembnejše vire za zgodovino KPJ. Pisan v srbohrvaščini, v latinici in cirilici, prinaša od časa do časa, zlasti v obdobju ustanavljanja KPS, tudi članke v slovenščini. Leta 1968 je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (Institut za izučavanje radničkog pokreta) v Beogradu izdal ponatis (faksimile) vseh ohranjenih števil. Tej publikaciji je napisal uvod Josip Broz Tito, a kratko študijo o tiskanju lista o okoliščinah ilegale mag. Milovan Bosić.

Titova ocena Proleterja je najvišja. Tako je med drugim napisal v uvodu, da je Proleter izredno pripomogel k izgrajevanju osebnosti komunista, da je pomembno pripomogel k uveljavljanju mnogih komunistov in da je vzgajal nove generacije, ki so zrastle iz gibanja po težkem obdobju uvedbe diktature in zdesetkanja partijskih kadrov.

»Proleter je v prvi vrsti razvijal samostojnost in iniciativo komunistov, ter njihov pogum prevzeti odgovornost za vse to, kar počno in kar so storili,« je zapisal Tito. »Gojil je predanost delavskemu razredu in narodu, zaupanje v moč in sposobnost delavskega razreda, posebno je negoval odlike komunistov kot revolucionarjev in borcev, ki imajo pred seboj za nasprotnika lokavega razrednega sovražnika... Proleter je navajal komuniste k samokritiki, k razvijanju tovariških medsebojnih odnosov, k skromnosti in prednjačenju z osebnim vzgledom.«

Zanimiva je zgodovina lista, kot jo opisuje Milovan Bosić. Proleter se je v teku let selil iz države v državo in v pogojih ilegale je izdajanje lista terjalo mnogo iznajdljivosti in požrtvovalnosti, predvsem pa tudi vztrajnosti. Prvih pet števil lista je izšlo šapirografiranih v Zagrebu od marca do konca leta 1929. Iz Zagreba se je preselil na Dunaj, kjer je izhajal do januarja 1934. Od tu se je selil v Prago, iz Prage pa v drugi polovici 1936 v Pariz. Tu je potem pri centralnem komiteju KPJ, ki se je konec 1936 z Dunaja premestil v Pariz, obstojal poseben oddelek za partijski tisk. Ta je redakcijo Proleterja opravljal v Parizu, a ga tiskal v Bruslju, pri pripravi gra-

diva pa so v tem času sodelovali Rodoljub Čolaković, Sreten Žujović, Edvard Kardelj, Ivan Krndelj, Boris Kidrič, Lovro Kuhar, Uroš Kulić in drugi. Od julija 1936 pa do februarja 1938 je bilo tako natisnjenih 19 števil. Sledil je premor 15 mesecev, šele maja 1939 je Proleter zopet izšel, tokrat v Parizu. Tito, ki je že prej aktivno sodeloval pri pripravljanju števil, je to številko skoraj v celoti napisal sam, večinoma marca 1939, ko se je mudil v Bohinju. To pa je bila zadnja Proleterjeva številka, ki je izšla v inozemstvu, kajti naslednja je bila že natisnjena januarja 1940 v Zagrebu. Po odkritju tiskarne se je list preselil v Beograd, kjer sta izšli dve dvojni številki, dvojna številka avgust—september 1940 pa je bila natisnjena v Ljubljani, a trojna številka, ki je sledila, v Beogradu.

Proleterjevo izhajanje se je potem končalo tako, da je zadnja številka v stari Jugoslaviji izšla v Zagrebu, a številka marec—april—maj 1941 v okupiranem Beogradu. Nato še dve številki leta 1942 v Foči in v Driničih.

V 14 letih je izšlo vsega 80 števil v 3000 do 10 000 primerkih posamezna številka. Znatel del naklade je bil preko ilegalnih partijskih kanalov pretihotapljen v Jugoslavijo, sicer pa je prihajal k ekonomski in politični emigraciji Jugoslovancev po vsem svetu.

V teku let se je list oblikovno kot tudi vsebinsko zelo spreminjal. V zgodnejšem obdobju ga polnijo predvsem direktivni članki in proglasi, manj je dopisov iz domovine, manj odziva na neposredno dogajanje doma. V tem oziru list pač odseva stanje in razmere v vodstvu KPJ. Po letu 1932 pa že pričnejo polniti list dopisi iz domovine, čuti se rastoča povezanost CK KPJ z dogodki v domovini. Viden je razvoj Proleterja po selitvi v Prago. Politična analiza posameznega dogajanja v Jugoslaviji se pogloblja, čeprav seveda list nikoli ne more povsem prikriti razdalje, ki ga loči od drobnega, vsakdanjega, živlega utripa politične akcije doma.

Sloveniji posveča Proleter veliko pozornost zlasti od začetka 1933. Prvi pomembnejši članek iz Slovenije je objavljen 15. maja 1930 in sicer dopis iz železniških delavnic v Mariboru. Tja do 1933. leta si sledijo sestavki, ki obravnavajo kmečko problematiko v Sloveniji, med vesti je vpleteno poročilo o tragični smrti slovenskega komunista Ivana Zvera, objavljeno je poročilo o položaju slovenskih steklarjev, o delovanju komunistov v Mariboru ob državnoborskih volitvah leta 1931, o oficirski aferi aprila 1932 v Mariboru in njenem epilogu pred Velikim vojaškim sodiščem v Beogradu. Vsekakor pa je sestavkov o Sloveniji v tem obdobju malo, kar je pač posledica ohlapnih zvez med osrednjim vodstvom KPJ na Dunaju in pokrajinsko organizacijo v Sloveniji.

Januarja 1933 je objavljen dopis iz Slovenije, ki govori o posledicah ekonomske krize, a številka februar—marec 1933 prinaša prvo, res izčrpno poročilo o razmerah na Slovenskem, opis in analizo stavke pri regulaciji Ljubljane v drugi polovici leta 1932. V isti številki je tudi vest o praznovanju obletnice oktobrske revolucije v Ljubljani, aprila 1933 pa obširnejši članek »Boj kovinarjev na Jesenicah«.

Junija 1933 poroča Proleter v članku »Stališče KP Italije in KP Jugoslavije o slovenskem vprašanju« o tem, da sta oba centralna komiteja razpravljala o skupnih stališčih do boja slovenskega naroda proti nacionalnemu zatiranju, tako v mejah Jugoslavije kot tudi Italije. Iz članka je razvidno, da je v teku razprave bilo oblikovanih šest sklepov, šest stališč, od katerih naj navedemo tukaj prvega, o pravici slovenskega naroda do samoodločbe, osvoboditve in združitve.

Na razpravi centralnih komitejev italijanske in jugoslovanske partije je tedaj prišlo, kot je razvidno iz članka, tudi do odraščanja vprašanja samostojne slovenske komunistične stranke, ki naj bi obsegala celotno strnjeno slovensko ozemlje, ne glede na tedanje državne meje. V poročilu beremo pod točko šest o odklonilnem

PROLETER

Cijena: Jugoslavija 1 Din. — Francuska i Belgija fr. 0.75. — Ostale zemlje 5 centi.

God. XIII. **PROLETARSKI**
PROLETARSKI
 336 **PROLETARSKI**
PROLETARSKI

JUNI 1937

Broj. 7.

SAOPCENJE C.K. K.P.J.

U aprilu 1937 održan je osnivački Kongres Kom. Stranke Slovenije. Na tomo Kongresu su bile zastupane najvažnije slovenske partijske organizacije. Na Kongresu su jednoglasno donesene ove odluke: 1) Manifest slovenskom narodu; 2) Pozdrav Izvršnom Odboru Kom. Internacionalne; 3) Pozdrav Centralnom Komitetu Kom. Stranke Jugoslavije.

je; 4) Pozdrav junačkom španjolskom narodu. Na kongresu je izabran Centralni Komitet Komunističke Stranke Slovenije, koji se sačinjava iz 58.3 % radnika, 18.7 % seljaka i zanatlija i 25 % intelektualaca i namještenika. Odluke osnivačkog kongresa K.S. S.L. biće objavljene.

Živela Komunistična Stranka Slovenije!

Koncem aprila t.l. se je vršil ustanovni kongres Kom. Stranke Slovenije. Z izvršitvijo tega kongresa se je pričelo novo poglavje v zgodovini komunističnega gibanja ne le Slovenije, temveč cele Jugoslavije.

S presnovanjem slovenske pokrajinske strankine organizacije v Komu. Stranko Slovenije postaja kri in mesa odlok IV. državne strankine konference (decembar 1934) v reorganizaciji naše stranke. Ta odlok je glas: »Radi ojačitva boja proti nacionalšovinističnemu vplivu in radi olajšanja in pospešitve razvoja lastnega kadra iz vrst delavcev, ki pripadajo zatiranim narodnom, prinaša konference odlok, da se v okviru K.S.J. osnuje K.S. Hrvat-ske in K.S. Slovenije ter v najbližji bodočnosti K.S. Makedonije».

je orodje izkoriščanih in zatiranih za boj proti močnemu sovražniku, tigar zatiralski aparat je centraliziran. Proleterski centralizem K.S. Jugoslavije je izraz enotnosti proletarijata zatiranih narodov s proletarijatom vladajočega naroda. Ta centralizem ni vailjen, ampak prostovoljen in je oprt na zavest, da se brez enotnosti in esredotočitve vseh revolucionarnih sil ne da stmaglaviti skupen sovražnik. Tak centralizem objasna pritegujov arbijskih kmetov in demokratičnih plasti srbskoga naroda v boj na strani zatiranih narodov. Tak centralizem je izraz proletarskega internacionalizma in proletarske demokracije.

Slovenija je industrijsko najbolj razvita dežela v Jugoslaviji. V Sloveniji obstoji 1340 podjetij, od katerih je 558 industrijskih obratov z 78.000 delavci. K. tej osnovni prole-

Poročilo o ustanovnem koigresu KPS na Čebinah, ki ga je »Proleter« prinesel v junijski številki 1937

stališču obeh centralnih komitejev do tega vprašanja. »CK KP Italije in CK KP Jugoslavije zavračata predlog nekaterih tovarišev o formiranju posebne komunistične stranke Slovenije, ki bi naj združila komuniste vseh treh slovenskih ozemelj. Interesi boja v sedanji etapi narekujejo brezpogojno varovanje in krepitev boljševiške internacionalistične enotnosti proletariata in njegove partije, tako v Italiji kot v deželah današnje Jugoslavije. V vsaki deželi je lahko samo ena sekcija Kominterne, ker le ta pogojuje uspešni boj in zmago proletariata«.

Dejansko je CK KPJ že v drugi polovici 1932 pričel posvečati vse večjo pozornost slovenskemu nacionalnemu vprašanju, v začetku leta 1933 pa je bila pri CK osnovana posebna komisija, ki naj bi to vprašanje obravnavala.

V junijski številki letnika 1933 je prinesel Proleter za slovenske razmere zelo pomemben članek o odnosu ljubljanske podružnice grafičnih delavcev do centralne uprave v zvezi s tarifno in finančno politiko zveze.

Avgusta 1933 pa je Proleter prvič obširno pisal o Trbovljah.

V Trbovljah je namreč prvič že 30. junija 1933 prišlo do demonstracij rudarskih žena. Več kot 2000 žena in otrok je demonstriralo pred upravo TPD, ko se je delo v rudniku skrčilo na dva šihta na teden. Ženske, ki jih tudi orožniki niso mogli razgnati, so potem zasedle vhode v rudniške rove in k dnevnim kopom, tako da so preprečile vsakršno delo v rudniku. Kar štiri dni noben rudar ni mogel na šiht. Nastop

žena se je potem razširil na Hrastnik in Zagorje in dosegel 5. julija višek, ko so ženske ponovno napolnile trboveljske ceste in so oblasti bile prisiljene objaviti obsedno stanje ter z orožništvom in policijo iz Ljubljane blokirati mesto.

Odločni nastop trboveljskih žena je tedaj odmeval po vsej Jugoslaviji. Dejansko je bil tudi uspešen, saj so žene dosegle neko pomoč brezposelnim, delo v rudniku štiri dni na teden in še nekaj ugodnosti.

Proleter je o teh dogodkih prinesel dva članka, prvi pod naslovom »Posnemajte primer Trbovelj« in drugi »Boj lačnih žena in rudarjev v Trbovljah«. List je dogodke v Trbovljah ocenil kot odpiranje nove strani v zgodovini revolucionarnega boja delavskega razreda v Jugoslaviji.

Julija 1934 je Proleter natisnil v zgodovini zelo znano »Izjavo treh strank«, tukaj pod naslovom »Deklaracije KPJ, KPI in KPA o slovenskem vprašanju«. V teku leta dni po njeni ustanovitvi je namreč komisija pri CK KPJ, ki je obravnavala slovensko vprašanje (v sklopu širše obravnave) pripravila predlog skupne izjave treh sosedskih komunističnih partij o osnovnih problemih slovenskega nacionalnega vprašanja v okviru mednacionalnih odnosov na tem koncu sveta.

Avgusta 1934 je Proleter objavil besedilo govora, ki ga je 27. julija 1934 zvečer v Ljubljani oddajala vizirana radijska postaja (organizator Rudi Jančar) na predvečer proslavljanja 1. avgusta kot protivojnega dne. V zgodovini manj znani podvig pokrajinskega odbora SKOJ v Ljubljani, je dobil v Proleterju poseben poudarek.

V dvojni številki Proleterja za september—oktober 1934 najdemo o Trbovljah kar tri članke. Vsi trije obravnavajo stavki revirskih rudarjev julija in avgusta 1934, predvsem seveda prvo, gladovno. Ob analizi obeh stavk je Proleter opozarjal na pomembno dejstvo, da je kljub nasilju diktature možno organizirati stavke, da pa jih je treba akcijsko temeljiteje pripraviti, da je med rudarji vpliv komunistov zelo narasel in da sta stavki v Trbovljah sprožili širše solidarnostno gibanje po vsej Sloveniji.

Celotni pregled gradiva, ki ga objavlja Proleter o Sloveniji od začetka svojega izhajanja 1929 pa do konca leta 1934, nam nakazuje obrise osnovne usmeritve v treh smereh: boj slovenskega delavstva v strokovnem gibanju in v stavkovnih akcijah, obravnavanje slovenskega narodnega vprašanja in širši politični angažma komunistov.

24. in 25. decembra 1934 je — kot je znano iz zgodovine — v Ljubljani potekala IV. državna konferenca KPJ. O njej je Proleter prinesel v svoji januarski številki letnika 1935 le kratko obvestilo, v dvojni številki februar—marec 1935 pa izbor najpomembnejšega gradiva. Za našo razpravo je posebno pomemben članek »Uresničujmo sklepe IV. partijske konference«, saj s posebnim poudarkom navaja odločitve državne konference o čimprejšnji ustanovitvi Komunističnih partij Hrvatske in Slovenije (ter v doglednem času Makedonije) v okviru KPJ.

V dvojni številki, april—maj 1935, je Proleter poročal pod naslovom »Akcije nezaposlenih v Sloveniji« o demonstracijah brezposelnih 14. januarja 1935 pred občinsko zgradbo v Polju pri Ljubljani, ter o poskusu delavcev pri kopanju Dukičevega kanala v Ljubljani, da bi si s skupnim nastopom priborili povišanje zaslužka.

Obširno je nato o Sloveniji spregovorila Proleterjeva dvojna številka za julij in avgust 1935.

V članku »Novi valovi stavkovnega gibanja« so analitično osvetljene stavke v Sloveniji in na Hrvaškem v prvi polovici leta 1935. Podrobnejši je opis stavke 2000 jesenjskih kovinarjev med 12. in 20. julijem 1935. Zlasti je poudarjen delež žena, ki so takoj na začetku stavke zasedle dohode k jeseniški železarni, ter tudi organizirale prehrano svojih mož, zabarikadiranih v obratih.

PROLETER

Štampa: Jugoslavija 1 din. — Francuska i Belgija 1r. 0.75. — Ostale zemlje 5 centi.

God. XIII.

OKTOBAR 1937

Broj. 15.

ŽIVJELA KOMUNISTIČKA STRANKA HRVATSKE I

U jani o.g. održan je konstituirajući kongres Komunističke Stranke Hrvatske. Time je sproveden u djelo zaključak IV. Konferencije Komunističke Stranke Jugoslavije (decembra 1934 g.) o reorganizaciji K.S.J. Taj historijski čin došao je doduše sa zakašnjenjem od preko dvije godine, ali kada se uzim u obzir sve zapreke koje su hrvatski komunisti imali da savladaju i svi udarci koje im je u toku tih dviju godina pretusaristična i reakcionarna vlada Stojadivovića zadavala, onda je značaj toga čina još veći. To dokazuje da je naša stranka nepobjediva, jer poslije svih udara i nejednake borbe ona je postala još snažnija i otpornija.

Osnivanje K.S.H. treba da daje nov potstrek hrvatskim komunistima, da učine snažan preokret u pravcu zbliženja sa širokim masama hrvatskog naroda. Za kime su oni krenu

hrvatski. Stotinama godina tyrani su sinovi hrvatskog naroda po svim razbojističkim Evropi da liju svoju krv za tuđinske interese! Koliko je puta tuđe kopito gazilo njive i vinograde naše domovine! Radi toga on svim svojim dušom mrzi rat kao kugu koja uništava ljudske živote i materijalna dobra stvorena rukama radnog naroda. Radi toga on K.S.H. vodi najodlučniju borbu za mir, a protiv fašističkih potpaljivača rata, koji danas naročito ugrožavaju naše narode. Boriti se za što veće učesne samog naroda u vođenju spoljne politike, tražiti da se naša spoljna politika vodi u duhu mira i u savezu sa onim demokratskim zemljama koje danas brane mir u svijetu.

K.S.H. bori se protiv raspirivanja nacionalnog sovinitma, a za bratski sporazum sviju naroda Jugoslavije. U tom cilju ona će se u duhu programa CK K.P.J. zalagati za slo-

V »Proleteru« je bilo v oktobru 1937 poročilo o ustanovnem kongresu KPH. Z ustanovnim kongresoma v Sloveniji in na Hrvaškem so bili uresničeni sklepi IV. konference KPJ

Trije krajši sestavki govorijo o razmerah v tovarnah v Šentvidu pri Ljubljani, v Ptuju in v Škofji vasi pri Celju. Iz samega Celja pa je podpisani »Svobodaš« poslal članek o Zletu Svobod, 7. julija 1935 v Celju.

9. in 10. junija 1935 je v Splitu zasedal plenum CK KPJ. Precej gradiva s tega plenuma je objavljenega prav v tej, dosedaj obravnavani številki Proleter za julij—avgust 1935. V članku »Plenum Centralnega komiteja KPJ« je Proleter nanizal najvažnejše sklepe plenuma, med katerimi je seveda poudarjeno snovanje protifašistične ljudske fronte.

Med drugimi problemi takratne politične akcije jugoslovanskih komunistov je plenum obravnaval tudi sklep IV. državne konference o ustanovitvi nacionalnih partij v Jugoslaviji, ki doslej ni bil uresničen. Proleter je o tem, v članku o plenumu, zapisal sledeče: »Upoštevajoč ogromno politično važnost formiranja komunističnih partij Hrvaške in Slovenije, je plenum posebej razpravljal o neposrednih organizacijsko političnih nalogah v zvezi s to reorganizacijo. Plenum je pred organizacije na Hrvatskem, v Dalmaciji in v Sloveniji postavil imperativno nalogo, da v najkrajšem času podvzamejo vse neposredne ukrepe in priprave za izpolnitev te naloge«.

Proleter pa je, v zvezi z ustanavljanjem nacionalnih partij v okviru KPJ, v isti številki objavil še poseben, čez celo stran segajoč članek z naslovom »O ustanavljanju KP Hrvatske in KP Slovenije«.

V letnikih Proleterjevih številki sodi ta članek med najpomembnejše. Pregledno in prepričljivo razpravlja o sklopu vprašanj, ki so se pojavila v ospredju ob odločitvi KP Slovenije in KP Hrvatske. Spomnimo se, kako ostro sta svojčas zavrnila centralna komiteja KP Jugoslavije in KP Italije zamisel o samostojni slovenski komunistični partiji, ki bi obsegala celotno slovensko ozemlje ne glede na državne meje. V široko razvejano razpravo o slovenskem nacionalnem vprašanju so se tedaj

zarisovala ločnice zaostrenih mednacionalnih odnosov, ki jih je buržoazija poglobljala ob uveljavljanju svojih interesov, proletarijat pa jih je zdaj skušal premostiti. Koliko vprašanj se je pojavljalo ob ustanavljanju KP Slovenije in KP Hrvatske, ki so segala v širše obeležje mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji nasploh. Tako se je postavljalo vprašanje, zakaj ne ustanavljamo KP Srbije. In če že priklicujemo v življenje samostojne nacionalne partije, zakaj jih ne povezujemo na federativen način, temveč jih vgrajujemo v trdno centralizirano organizacijo. Proleterjev sestavek odgovarja na vsa ta vprašanja. Tako med drugim o razlogih za ustanovitev KP Slovenije in KP Hrvatske navaja, da ju »ustanavljamo zato, da s tem svojim dejanjem, notranjo izgraditvijo KPJ, poudarimo naš boj za svobodo hrvatskega in slovenskega naroda, da s tem povemo zatiranim narodom, da njihov nacionalni občutek, to je, njihova navezanost na rodno grudo in domačijo, ni tuja proletariatu in njegovi partiji... da s formiranjem KP Hrvatske in Slovenije nudimo več možnosti za razvoj domačih kadrov iz vrst hrvatskih, slovenskih in drugih delavcev in kmetov, za izpopolnjevanje njihovih voditeljev in borcev«.

Ob vprašanju, zakaj se ne pristopi tudi k ustanavljanju KP Srbije med drugimi razlogi članek pojasnjuje, da pač srbski narod nacionalno ni tako ogrožen kot hrvatski ali slovenski; Srbi da so dejansko vladajoča nacija, ki ne doživlja zatiranja po drugem narodu in tako pri njih razredni boj ni zadobil oblik boja za nacionalno osvoboditev. Tako se potem tudi vprašanje narodovega imena ne postavlja s takšno ostrino kot pri zatiranem narodu.

Tudi na vprašanje, zakaj centralizirana in ne federativno organizirana partija, članek odgovarja z različnimi argumenti. Tako razlaga, da v okoliščinah, ko je skrbška buržoazija v boju proti narodu in proti ljudskim množicam ustvarila svojo centralizirano organizacijo — državo, da bi bila krepkejša pri zatiranju in zaslužnjevanju ljudstva, buržoaziji partija ne more postaviti nasproti razdrobljeno organizacijo revolucije.

Naslednja številka Proleterja je izšla šele februarja 1936. V obdobju od zadnje številke je partija v Jugoslaviji utrpela hude izgube ob vdoru policije v med vrste Zembičja, državnega vodstva partije v domovini. V policijskih zaporih se je znašlo večina članov pokrajinskih vodstev partije v Sloveniji, na Hrvaškem, v Srbiji in deloma tudi v Dalmaciji. Stojadinovičeva vlada je nastopala z vedno hujšim nasiljem proti komunistom. V februarški številki letnika 1936 je Proleter poročal o tem, kako je preko 500 komunistov po zaporih, največ v Zagrebu, podvrženih najhujšemu mučenju. Med mučenimi komunisti, ki jih Proleter poimensko našteva, so iz Slovenije Jaka Zorga, Stane Krašovec, Ivo Brnčič, Tone Čufar, dr. Jože Potrč, dr. Milan Lemež, Zvonimir Kvas, Mirko Košir, Štefka Zbašnik. Proleter posebej poudarja, da sta med zaporniki v smrtni nevarnosti zlasti Miha Marinko in Josip Marn.

Ponovno je Slovenija zastopana v člankih Proleterja v njegovi dvojni številki za julij in avgust 1936. Objavljen je dopis iz Trbovelj pod naslovom »Boj lačnih trboveljskih rudarjev«. Tudi v Proleterjevi številki za september 1936 je objavljen iz Slovenije en sam članek, »Občinske volitve v Sloveniji«.

Oktobra 1936 poroča Proleter o tekstilni stavki v Sloveniji pod naslovom »Generalni štrajk tekstilnega delavstva Slovenije.« Decembra 1936 pa prinaša Proleter pod naslovom »Stavkovna gibanja« obsežno analizo stavk v Jugoslaviji v letu 1936. Številke, ki jih navaja, so značilne, leta 1932 v državi 32 stavk z 9960 stavkujočimi, leta 1935 že 120 stavk s 40 981 stavkujočimi, v prvih osmih mesecih leta 1936 pa kar 195 stavk s 122 600 stavkujočimi. Analiza stavkovnega gibanja obsega tudi Slovenijo.

Slovenija pa je zajeta tudi v analizi rezultatov občinskih volitev v letu 1936 v Jugoslaviji, v članku, ki je objavljen v Proleterju v njegovi januarski številki let-

V Barličevi hiši na Čebinah nad Zagorjem je bil v noči med 17. in 18. aprilom 1937 ustanovni kongres KPS

nika 1937 pod naslovom »Rezultati občinskih volitev«. Osnovne ugotovitve v članku so, da je režim JRZ svoje uspehe dosegel s hudim nasiljem in z javnim glasovanjem, ob dokajšnji abstinenci volivcev, saj je od 3 391 526 volivcev glasovalo le 2 239 706, od teh za JRZ 1 374 262. Tam kjer je delavski razred nastopal enotno — navaja članek — je bil priznan kot enakopraven dejavnik v volilnem boju, kot na primer, v Vojvodini in Sloveniji.

Zelo zanimiv članek v zvezi z razmerami v Sloveniji je objavil Proleter februarja 1937. Pod naslovom »Po slabi družini rada glava boli« je Edvard Kardelj (pod psevdonimom I. Ukmar) napisal ostro poantirano razmišljanje o licemerskem pisanju dnevnika Slovenec. Ta je namreč ob vsem podpiranju Stojadinović — Koroščeve politike približevanja Jugoslavije Hitlerjevi Nemčiji in Mussolinijevi Italiji točil krokodilje solze ob dejstvu, da so nemški novinarji, ki so na poti po Jugoslaviji bili tudi v Sloveniji gostoljubno sprejeti, v svojem pisanju doma, v rajhu, obstoj Slovenije preprosto zmolčali.

18. julija 1936 je v Španiji izbruhnila državljanska vojna. Že v številki julij—avgust 1936 je Proleter objavil poziv »V pomoč španski demokraciji«. Odslej se v listu vrstijo članki o Španiji. Z živo zavzetostjo govorijo o boju španskega ljudstva ter pozivajo jugoslovanske komuniste in napredno jugoslovansko javnost, da naj podvzame vse, kar je možno, da bo, kljub lažem in zavijanju reakcionarnega tiska, prodrla v Jugoslaviji resnica o dogajanju v Španiji. Predvsem pa Proleter jugoslovanskim komunistom naroča, da naj organizirajo čim širšo pomoč španski republikanski armadi.

Med mnogimi članki na straneh Proleterja, ki v tem obdobju govore o Španiji, naj posebej omenimo pismo jugoslovanskih študentov, ki so se s študija v Pragi januarja 1937 napotili v Španijo kot prostovoljci v pomoč španski republikanski armadi. Med devetnajstimi podpisniki tega pisma, ki ga je Proleter objavil maja 1937 pod naslovom »V Španijo, v Španijo!«, je na prvem mestu Rudi Janhuba iz Maribora. Prav tako velja omeniti tudi članek inž. Dragotina Gustinčiča, v isti številki Proleterja, pod naslovom »Slovenski fantje v obrambi svobode španskega ljudstva«.

Kot prostovoljcev je v Španijo odšlo iz Jugoslavije okrog 550 Slovencev. Precej pa se jih je vključilo v vrste španske republikanske armade tudi neposredno iz vrst naše politične in ekonomske emigracije. O tem, kako je slovenska ekonomska emigracija zasledovala in odobravala boj španskega ljudstva za svobodo, nam izpričujejo tudi štiri pisma slovenskih delavcev, predvsem rudarjev, iz Francije slovenskim dobrovoljcem v Španiji. Kot pravkar navedena članka jugoslovanskih študentov iz Prage in inž. Draga Gustinčiča, so tudi ta pisma objavljena v majski številki Proleterja.

Naj bo omenjeno, da so jugoslovanski študentje iz Prage, potem ko so odšli kot prostovoljci v Španijo, še izdali letak (natisnjen v Proleterju junija 1937), v katerem so pojasnjevali razloge za svoj odhod v Španijo. Na vprašanje, zakaj so odšli v Španijo, so tako odgovorili: »Zato, ker nismo mogli ostati ravnodušni ob vsem, kar se na svetu dogaja. Ne moremo biti neprizadeti, ko gre za svobodo in obstoj nekega naroda. In ne moremo biti ravnodušni, saj je boj v Španiji za demokratsko Španijo hkrati tudi boj za demokratsko Jugoslavijo«.

V noči od 17. na 18. april 1937 je na Čebinah, v samotnem zaselku, visoko v bregovih nad Zagorjem, potekal ustanovni kongres KPS. S tem je bil sklenjen sklep IV. državne konference iz decembra 1934 o formiranju nacionalne partije v Sloveniji realiziran. Slovensko zgodovinopisje je ta kongres podrobno osvetlilo in tudi ocenilo njegovo zgodovinsko vlogo. O kongresu je ohranjena tudi dokajšnja množina dokumentarnega gradiva, ki osvetljuje priprave nanj, njegovo samo izvedbo in njegov vpliv na nadaljnji razvoj slovenskega revolucionarnega gibanja. Proleter je v dveh polletnih številkah letnika 1937, junija in julija, objavil obilico gradiva o samem kongresu in o politični situaciji v Sloveniji.

Ko obravnavamo to gradivo, objavljeno v Proleterju, je prav, da za temeljitejšo razpoznavanje nekaterih njegovih značilnosti pritegnemo vsaj del dokumentarnega gradiva o ustanovnem kongresu KPS. Seveda na tem mestu ne bomo posegali v širšo predzgodovino ponovnega odlaganja kongresa v času dobrih dveh let; o tem nam je deloma že spregovoril Proleter po splitskem plenumu. Omenimo pa naj, da se je intenzivno pripravljanje ustanovnega kongresa KPS v zadnji fazi pričelo proti koncu leta 1936, potem ko se je vrnil po daljšem bivanju v Moskvi, kjer je bil na delu v Kominterni, Josip Broz-Tito na sedež centralnega komiteja KPJ na Dunaju. Tito, ki se je tu takoj vključil v delo centralnega komiteja kot član njegovega politbiroja (Gorkić, Tito, Čolaković, Žujović, Leskošek), je bil zadolžen od Kominterne, da iz članov politbiroja in ljudi, ki so delovali doma, formira vodstvo jugoslovanske partije v domovini. S takšno odločitvijo je torej bilo Titu zaupano vodstvo vsega partijskega delovanja v domovini. V okviru te njegove široke naloge je treba vrednotiti tudi njegova prizadevanja za ustvarjanje pogojev za ustanovitev KPS.

Že novembra 1936 je Tito prvič odpotoval (ilegalno) v Jugoslavijo, da se je tu seznanil z razmerami in še posebej, da je organiziral zbiranje pomoči in prostovoljcev za republikansko armado v Španiji. Proti koncu decembra je Tito potem šel drugič v domovino, kjer se je nato mudil kar tri mesece. V tem obdobju je znaten delež njegovega delovanja vezan na Slovenijo. Že po svoji vrnitvi iz Moskve na Dunaj

Izba v Barličevi hiši na Čebinah, kjer se je zbralo na ustanovni kongres KPS 11 delegatov iz Slovenije

se je Tito v splošnem seznanil z razmerami v Sloveniji. Te so bile v vrhu okrnjenega in ob aretacijah v zvezi s »provalo« Zembilja razredčenega pokrajinskega vodstva partije in SKOJ težavne, kar pa je bilo v bistvu posledica ponovnega odlaganja ustanovnega kongresa KPS. Tito je od konca januarja pa do sredine marca v osebnih pogovorih s posameznimi člani pokrajinskega vodstva partije v Sloveniji in potem na partijskem posvetovanju, ki ga je organiziral v Ljubljani, odstranil nesoglasja med vodstvom partije ter CK KPJ. S tem so se odprle možnosti za bližnji sklic ustanovnega kongresa KPS. Zelo pomembno je bilo, da je Tito ob svojem bivanju v Sloveniji, razpravljal s pokrajinskim vodstvom partije o vprašanjih v zvezi z delovanjem komunistov v strokovnem gibanju, zlasti pri ustvarjanju akcijske enotnosti slovenskega delavstva ter o problemih, ki so se pojavljali znotraj vodstva Slovenske ljudske fronte. Tu je namreč prav v tem času prihajalo do vse večjih razlik med pristaši naziranja, da naj bo Slovenska ljudska fronta samostojna, z vodstvom HSS v Zagrebu samo v skupnem nastopanju povezana organizacija v nasprotju s tistimi, ki so bili v vodstvu SLF mnjenja, da naj bo njeno slovensko vodstvo podrejeno vodstvu dr. Mačka v Zagrebu. Pri obravnavi razmer v SLF pa se je z vso ostrino postavljala v ospredje problem udeležbe in vpliva delavskega razreda v ljudskofrontnem gibanju.

O vseh teh problemih, s katerimi se je soočil v Sloveniji ter o delu, ki ga je tu opravil, je Tito potem 9. aprila 1937, po svojem povratku iz domovine na sedež CK v Parizu, napisal obširno poročilo.

Februarja 1937 se je Edvard Kardelj, ki je konec leta 1934 odšel v Moskvo, na poti v domovino ustavil na sedežu CK KPJ v Parizu. Tu je sodeloval v komisiji, ki je

obravnavala slovensko vprašanje in pripravljala tudi gradivo za ustanovni kongres KPS. Nato je proti koncu februarja 1937 odšel iz Pariza v Slovenijo. Njegova naloga je bila dokončati Titovo delo ob ureditvi partijskih razmer v Sloveniji, priprave za ustanovitev slovenske partije pripeljati do kraja in organizirati ustanovni kongres KPS.

To se mu je tudi v polni meri posrečilo, saj je 26. marca Milan Gorkić iz Pariza že lahko poročal v Moskvo, da je Kardelj razčiščevanje razmer v Sloveniji uspešno zaključil, da zdaj tam obstoja PK, ki dobro dela in je zelo aktiven in da bo kmalu prišlo do ustanovnega kongresa KPS. Dejansko se je Kardelju posrečilo v drugi polovici marca sklicati plenum PK KPJ za Slovenijo. Na njem so bila dokončno razčiščena določena nesoglasja med PK KPJ za Slovenijo in CK KPJ. Vzpostavljeno je bilo tudi predkongresno vodstvo partije v Sloveniji s Francem Leskoškom na čelu.

26. aprila 1937 je Milan Gorkić poročal v Moskvo zastopniku KPJ pri Kominterni, da je Kardelj iz Slovenije v legalnem pismu sporočil, da je ustanovni kongres KPS bil oddržen in da se ga je udeležilo enanjst delegatov.

7. maja 1937 je Milan Gorkić poročal v Moskvo, da je Kardelj poslal iz Slovenije podrobnejše poročilo o kongresu, da je na njem bil izbran CK z devetimi člani in tremi kandidati, 2 intelektualca, en kmet, en obrtnik in pet delavcev, vse komunisti, ki že daljše obdobje pripadajo partiji in ki so povezani z množicami. (To so bili: Franc Leskošek, sekretar, Miha Marinko, Pepca Maček, Vencelj Perko, Ignac Tratar — delavci, Jože Butinar — obrtnik, Ivan Mihelčič — kmet, Edvard Kardelj in Mirko Košir — izobraženca. Za kandidate CK KPS pa so bili izvoljeni Franc Salomon in Albin Vipotnik — delavca, ter Oskar Kovačič — nameščenec).

29. maja 1937 je Milan Gorkić ponovno poročal v Moskvo v zvezi z ustanovnim kongresom KPS. Obvestil je zastopnika KPJ pri Kominterni, da se je Kardelj vrnil iz Jugoslavije na sedež CK v Parizu in da zdaj piše poročilo o ustanovnem kongresu. Naštevata nekatere podrobnosti o poteku kongresa, omenja organizacije, ki niso na njem bile zastopane, ugotavlja, da zaradi pomanjkljive organizacije kongresu tudi ni prisostvoval zastopnik mladine in med posameznimi navedbami posebej poudarja, da so vsi sklepi na kongresu bili sprejeti soglasno.

V istem pismu Gorkić tudi obvešča zastopnika KPJ pri Kominterni, da bo CK v junijski številki Proleterja tiskal uvodnik, posvečen kongresu, a v juliju bo izšla slovenska številka lista, v njej pa bodo objavljeni tudi sklepi kongresa.

3. junija (pismo je sicer datirano s 3. majem) 1937 je Gorkić poslal v Moskvo pismo št. 50, ki mu je priložil Kardeljevo poročilo o kongresu. To poročilo je temeljni dokument o poteku kongresa. Govori o pripravah nanj, naštevata organizacije, ki so izvolile delegate za kongres (Ljubljana, Trbovlje, Jesenice, Kranj, Maribor, Savinjska dolina, Ptuj, Kočevje, Bela krajina, Notranjska), ter organizacije, ki potem, iz različnih vzrokov niso bile na kongresu zastopane (Kočevje, Maribor, Ptuj, Notranjska).

Iz Kardeljevega poročila je razviden dnevni red kongresa, vsebina poročila, ki ga je podal organizacijski sekretar Jože Butinar, med drugim podatek, da je marca 1937 štela pokrajinska organizacija v Sloveniji 198 članov, med kongresom pa že 250 članov, osnovne točke iz poročila »Zakaj ustanovljamo KP Slovenije«, potek diskusije in rezultati volitev v centralni komite KPS.

Junjska številka Proleterja je potem uvodno na naslovni strani prinesla kratko obvestilo o ustanovnem kongresu KPS, informacijo, da so na tem kongresu bile zastopane najvažnejše slovenske partijske organizacije in da so soglasno bili sprejeti: Manifest slovenskemu narodu, pozdrav Izvršnemu odboru Komunistične internacionale, pozdrav Centralnemu komiteju KPJ in pozdrav junaškemu špan-

Gojmir Anton Kos: Ustanovni kongres KPS, olje, 1947

skemu narodu. Obvestilo je vsebovalo tudi navedbo, da je na kongresu bil izbran centralni komite KPS v sestavi 58,3 % delavcev, 16,7 % kmetov in obrtnikov in 25 % intelektualcev in nameščencev, ter da bodo sklepi ustanovnega kongresa posebej objavljeni.

V isti številki *Proleterja* — junij 1937, je Milan Gorkić kot sekretar CK KPJ napisal uvodnik posvečen kongresu, pod naslovom »Živela Komunistična stranka Slovenije!« V njem je na osnovi podatkov o moči industrije v Sloveniji, predvsem ob številu delavcev, zaposlenih v njej, ter ob kompleksnih podatkih o slovenskem gospodarskem življenju in številčnem sorazmerju organiziranosti delavstva v strokovnih organizacijah ugotavljal, da bi vloga slovenskega delavstva v družbenem in političnem življenju morala odgovarjati njegovi vlogi v gospodarskem, da bi slovenski proletarijat »moral tvoriti hrbtenjačo in glavo vsega demokratičnega in naprednega gibanja v Sloveniji«. Ustanovitev KPS naj bi slovenskemu proletariatu olajšala izpolnitev njegovega zgodovinskega poslanstva: da združi pozitivne in napredne sile slovenskega naroda v boju za narodno enakopravnost Slovenije in za boljše ter srečnejše življenje slovenskega naroda.

V Gorkićevem članku so bile pravzaprav povzete nekatere temeljne misli iz Manifesta, ki ga je sestavil Edvard Kardelj in ga tudi prebral na ustanovnem sestanku. Gorkić je med drugim tudi opozoril na nevarnost, ki preti slovenskemu narodu s strani fašistične Nemčije in Italije ter na nujnost, da slovenski narod čimprej vrže s svojih pleč breme bede in revščine. Gorkićev članek pa je seveda samo bled odsev ustvarjalnega žara, ki preveva Manifest, da ga še po tolikih letih prebiramo prizadeto, z občutkom za stisko slovenskega naroda, ki jo izraža sicer mirno in trezno, pa vendar z neko silovito uporniško trmo, v kateri se že napoveduje izročilo narodnoosvobodilnega boja.

Čudno pa je da Manifest v *Proleterju* ni bil objavljen, čeprav je njegova julijska številka letnika 1937 v veliki meri posvečena Sloveniji.

Med 5. in 8. junijem 1937 so bile v Ljubljani, v Mariboru, Celju in Kranju množične protifašistične demonstracije ob obisku predsednika JNS generala Petra Živkovića v Sloveniji. JNS, ki je bila v Jugoslaviji v defenzivi pred režimom JRZ, je v tem času preurejala svoje vrste in se poskušala prilagoditi političnim razmeram, ki so jo

potisnile na politično obdobje po padcu Jevtičeve vlade. Prihod Petra Živkovića v Slovenijo naj bi vzpodbudil organizacije JNS, ki so bile deloma inficirane tudi od fašističnega ljotičevskega gibanja k večji politični aktivnosti. Silovite in ogorčene demonstracije ob vsej Živkovićeви slovenski turneji pa so bile nedvoumen pokazatelj, da je čas »velesrbskega jugofašizma«, kakor je o tem zapisal Edvard Kardelj v Proleterju, dokončno minil.

Kardelj je namreč v julijski številki Proleterja ob tragični smrti Rudolfa Dolinarja, ki so ga sicer ljudje iz Živkovičevega tabora v teku demonstracij ubili kot zvestega pristaša SLS, napisal obtožujoč članek z naslovom »Nova žrtev fašističnih morilcev«. Članek je zastavljal vprašanje, ali ne bi mogla Dolinarjeva prelitati kri odvrniti voditeljev SLS z njihove protiljudske poti.

Edvard Kardelj je bil tudi avtor članka »Po kongresu«, osrednjega prispevka v tej Proleterjevi številki, posvečeni Sloveniji. Članek je pravzaprav politična inventura ustanovnega sestanka KPJ, predvsem z ozirom na pomen, politični vpliv in naloge slovenske komunistične organizacije. Kot osrednja misel je v članku izoblikovana ugotovitev, da pomeni ustanovitev KPS novo etapo v slovenskem delavskem gibanju in ponovno potrdilo doslednosti slovenskih komunistov v obrambi interesov slovenskega naroda.

Odnos delavskega razreda do nacionalnega vprašanja je osrednja tema članka, ki ga je podpisal avtor s psevdonimom Marko, ter mu dal naslov »Delavski razred in slovenski narod. Samo s črko U. pa se je podpisal avtor članka z naslovom »Slovinci in boj španskega ljudstva«.

Zelo pomemben v tej številki Proleterja je članek »Izkore(ni)niti sektaštvo«. Članek je podpisal M. G., verjetno Milan Gorkić. Članek obravnava problem ozkosti, sektaštva v delovanju slovenskih komunistov v njihovem odnosu do vprašanj slovenskega političnega, kulturnega in gospodarskega življenja. Kot značilen primer ponavljajočega sektaštva navaja avtor članka odnos slovenskih komunistov proti katoliškim, vernim množicam, ko komunisti pozabljajo, da je dober katolik lahko dober in važen nasprotnik fašizma in vojne.

Na svojevrsten način odseva ostrino kratkatne politične diferenciranosti Kardeljev članek »Stati na straži« s podnaslovom »K pojavom trockizma v Sloveniji«.

Članek »Fašistične nakane proti slovenskemu narodu« s podpisom I. R. opozarja na strategijo nemškega in italijanskega fašizma v njuni ataki proti slovenskemu narodu. Članek ugotavlja, kako sta nemški in italijanski fašizem našla v Stojadinovićeви vladi izvrstnega zaveznika in pomagača, ki je odprl na stežaj vrata v deželo nemški hitlerjevski propagandi in nemškemu kapitalu.

Kompleksno in zelo občutljivo vprašanje delavske enotnosti obravnava članek »Brez enotnosti ni uspeha«. Avtor, pod psevdonimom Životič obširno analizira vlogo in usodo akcijske enotnosti sindikalnega gibanja v Sloveniji. Članek je napisan trezno, s poznavanjem problematike, tako zelo zapletene in podvržene nenehnemu spreminjanju. Ilustrativen je avtorjev podatek, da je od ogromnega števila slovenskih delavcev zajetih v strokovne organizacije samo okrog 30 000 delavcev in še ti v več kot deset različnih organizacijah strokovnega tipa.

Na koncu naj ob obravnavanju julijske številke Proleterja v letniku 1937 omenimo še članek »Naš kader v Sloveniji«, usmerjen v obravnavo osrednjega problema kadrovanja v Sloveniji, pridobivanja takšnih članov v organizacijo, ki so s slovenskim narodom najtesneje povezani in uživajo tudi njegovo politično zaupanje.

Število člankov, ki jih je prinesel Proleter v zvezi z ustanovnim kongresom KPS, pa se z julijsko slovensko številko zdaleka ni izčrpalo. Sledimo jim lahko še tja do konca leta 1937 in celo čez v 1938. leto. Hkrati z njimi je objavljena tudi vrsta član-

kov, ki obravnavajo najrazličnejšo politično problematiko v Sloveniji. Znatno je število prispevkov izpod peresa Edvarda Kardelja. V Proleterjevi številki avgusta 1937 sta objavljena vsaj dva njegova sestavka, »Slovenski socialisti in kmečko-delavsko gibanje«, o polemiki med Delavsko politiko in Neodvisnostjo, ki se je vnesla julija 1937 med obema listoma ob izstopu socialistov iz kmečko-delavskega gibanja, ter »Žig sramote« ob dogodkih 21. in 22. julija 1937 v Beogradu, ko je orožništvo z najhujšim nasiljem razbilo cerkveno manifestacijo proti sprejemu konkordata.

Izstop slovenskih socialistov iz kmečko-delavskega gibanja je potem Edvard Kardelj ponovno obravnaval v septembrski številki Proleterja v članku »Doklej še...?« Članek je oster in obtožujoč v ugotovitvi, da živa sila delavskega razreda hira, da se sovražniku proletariata odkriva fronta — kot rezultat delovanja nekaterih voditeljev proti delavski enotnosti.

Avgusta 1937 objavlja Proleter članek, ki ga je poslal G. (Gustinčič?) iz Španije, »Komunistična stranka Slovenije in slovenski prostovoljci v Španiji«. »Vest o ustanovitvi Komunistične stranke Slovenije ni vzbudila samo pri nas, slovenskih komunistih na španskih bojnih poljih velikega veselja,« piše v članku, »temveč tudi med našimi neorganiziranimi sodrugi in mi jo najtopleje pozdravljamo«.

Med KPS in slovenskimi prostovoljci v španski republikanski armadi obstaja živa zveza, ki na straneh Proletarja prihaja vedno znova do izraza. Oktobra 1937 je objavljeno »Pismo skupine slovenskih prostovoljcev«, novembra 1937 pa je pod skupnim naslovom »Pozdrav Komunistični partiji Slovenije« objavljenih kar pet sestavkov iz Španije, vseh pet z aragonske fronte. »Le korajžno sodrugi!« piše v pismu, ki je bilo odposlano 8. septembra 1937 z aragonske fronte. »Mi tukaj se ne bojimo fašističnih bomb, granat, šrapnelov in dumdum krogel, ter smelo naskakujemo fašistične rove in trdnjave. Mi tukaj se ne bojimo vročine, žeje, mraza, napora trpljenja in smrti ter z nasmehom na licu utiramo pot demokraciji. Zato se ne bojte tudi vi naporov, preganjanja, mučenja in ubijanja. Ne mislite, da je borba proti fašizmu mogoča le v Španiji. Tudi vaša borba za združitev in osamosvojitve Slovenije je boj proti istemu fašizmu, proti kateremu se borimo mi tukaj. Isti mednarodni fašizem, ki sega s svojo krvavo roko po Španiji z vso brzino pripravlja svoj naskok tudi na Slovenijo.«

Januarja 1938 sta z aragonske fronte objavljena v Proleterju dva dopisa, »Slovenski komunistični stranki Cankarjeva četa« in »Cankarjeva četa političnim kaznjencem«. »Prvič v zgodovini vas pozdravlja prva slovenska revolucionarna vojaška edinica — Cankarjeva četa«, piše v prvem dopisu. »To je dokaz, da tudi Slovenci ne maramo poklekniti pred fašizmom«. Te besede so bile napisane na aragonski fronti 23. decembra 1937.

V obdobju od oktobra 1937 pa do januarja 1938 so v Proleterju objavljeni še trije pomembnejši članki v zvezi s Slovenijo. Junija 1937 je ustanovljena Komunistična stranka Hrvatske. Oktobra 1937 objavlja Proleter članek »K. S. H. in K. S. SL.«, pozdrav slovenskih komunistov hrvaški komunistični partiji. V isti številki Proleterja pa je tudi objavljen članek »Srpski komunisti i osnivanje Komunistične stranke Slovenije i Hrvatske«. V tem sestavku, ki ga je podpisal L. Aleksić, srbski komunisti najtopleje pozdravljajo ustanovitev komunističnih partij Slovenije in Hrvatske »kot korak naprej v boju za enotnost delavskega razreda Jugoslavije«.

V Proleterju januar—februar 1938 je objavljen članek »Proč z grobokopi slovenskega naroda«. Članek je podpisan z začetnico L., verjetno je Kardeljev.

Članek razpravlja o agresiji hitlerizma v Sloveniji in o izdajalski zunanjepolitični in notranjepolitični vlogi voditeljev režima JRZ, povezanih s peščico slovenskih in nemških kapitalistov v državi.

Leta 1938 je izšla ena sama — dvojna — številka Proleterja. Naslednja je bila natisnjena več kot leto dni pozneje, maja 1939. Ta pa sega že neposredno v čas na pragu druge svetovne vojne, odmaknjena ožjemu obdobju po ustanovitvi KPS.

Naša študija je zajela desetletno obdobje izhajanja Proleterja, spregovorili smo o vseh pomembnejših člankih, ki jih je v tem času objavil o Sloveniji, o revolucionarnem boju slovenskih komunistov. Ugotavljamo lahko, da so ti članki, razdrobljeni med deset letnikov, svojevrstna celota, v kateri je mogoče razpoznati mnoge značilnosti delavskega revolucionarnega gibanja v Sloveniji. Kakšna razlika med zgodnjimi zapisi v začetku tridesetih let, preprostimi, z opisi zarotniško sektaškega delovanja komunistov v Sloveniji in študijsko poglobljenimi sestavki iz obdobja ustanovnega kongresa KPS. Toda tako v prvih kakor v drugih vendar enako navzoče vztrajno iskanje vedno novih poti za doseg ciljev, ki si jih je komunistično gibanje v Sloveniji zastavilo.

V februarski številki revije Borec smo na strani 111 objavili prispevek dr. Toneta Ferenca: Dva nemška policijska generala pred Dražgošami. Avtor je v tem sestavku citiral tudi pismo neznane pisca, v katerem po svoje opisuje usodo Dražgoš nad Selško dolino. Pismo je bilo napisano v Ljubljani 22. januarja 1942. V njem je omenjen tudi Pečnik Ciril iz Ljubljane, za katerim da je bila pred kratkim izdana tiralica in razpisana nagrada 20 000 Rm onemu, ki ga izroči živega ali mrtvega nemškemu oblastem. Glede te navedbe pa se je oglasila žena, zdaj že pokojnega Lojzeta Pečnika iz Ljubnega na Gorenjskem, Erna Pečnik, ki je tudi z originalnim letakom o tiralici in nagradi dokazala, da v tem primeru ne gre za Cirila Pečnika iz Ljubljane, temveč za Lojzeta Pečnika iz Ljubnega, za katerim je bila izdana tiralica in razpisana nagrada.

Ivo Čeh

Tako sem postal partizan

ODHOD V PARTIZANE

Kot sekretar rajonskega odbora OF v Črmošnjicah sem bil že toliko znan in kompromiran, da sem od sovražnika lahko pričakoval najhujše. Ob vrnitvi v svoje stanovanje na Mašlju po četrti italijanski hajki sem ga našel opustošenega in praznega. Še istega dne sem odšel v partizane k najbližji enoti na Gričicah. Bilo je dne 29. septembra 1942. leta. Na poti sem naletel na partizana Toneta Feleta, ki je imel ilegalno ime Veseljak. On me je odvedel tja, kamor sem želel priti.

Na Gričicah je bila delavska enota. Imela je nalogo, da za partizane pospravi pridelke, pobere sadje ter ga dovolj nasuši za zimo. V partizane sem odšel v obleki, ki sem jo imel na sebi vsak dan, s seboj pa nisem mogel vzeti niti žlice, tako temeljito so opravili Italijani v mojem stanovanju. V delavski četi sem našel Jožeta Kocbeka, nekdanjega šolskega upravitelja v Vučji vasi, s katerim sem bil skoraj tri leta na šoli. Vseh štirinajst dni, ki sem jih prebil v tej četi, sem s tovariši spravljal sadje za sušenje, kajti tisto leto ga je bilo obilo. Prenočevali nismo v taborišču, pač pa na skritem kraju globoko v gozdu. Komaj sem se navadil življenja v četi, že so spet pritisknili Italijani preko Toplega vrha in Komarne vasi. Hitro smo morali izprazniti postojanko in se umakniti na Gorjance v Belokranjski odred. V odredu so me dodelili v 3. četo, katere komandir je bil Tine Južina iz Dragomlje vasi v Beli krajini. Padel je na Radovici leta 1943. Odred je takrat taboril na Gorjancih nedaleč od vasi Jugorje. Ker je primanjkovalo orožja, mi nekaj časa niso dali puške.

Kmalu po prihodu v odred sem moral s tremi tovariši in s tovarišico v Jugorje po krompir. Terenci so ga bili vskladiščili v neki hiši na severnem robu vasi. Pred hišo je bil majhen sadovnjak, za njim pa njiva in pašnik. Ko smo prišli tja, smo ga nabrali tri polne vreče. Nismo se pa takoj vrnili v odred, ampak smo pred hišo nekoliko posedeli in se pogovarjali. Ko smo bili najbolj živahni, je eden izmed tovarišev nenadoma zagledal belogardiste v patrolji. Bližali so se nam po cesti iz metliške strani. Posvaril je svoja tovariša, ki sta sedela blizu njega. Vsi trije so jo ucvrli skozi sadovnjak čez prazno njivo in travnik. Tudi partizanka jo je mahnila za njimi.

Med begom mi je zaklicala: »Tovariš, reši se! Belogardisti so tu.« Obsedel sem namreč na mestu ter začudeno gledal za bežečimi. Ko pa je zaprasketalo nekaj strelov, sem spoznal, da ne gre za šalo in sem jo tudi jaz pobrisal. Za menoj je zaskalo nekaj strelov, a me k sreči niso zadeli.

Zaradi varnosti se je odred takoj premaknil dalje na Gorjance. V bližini vasi Popoviči smo si uredili novo taborišče v neki globači, na robu katere smo si uredili ležišča. Sredi globače je ob večerih gorel taborni ogenj, ob katerem smo se lahko grel. Bil sem še vedno brez puške. Vsak drugi dan sem hodil z banjko (lesena oprtna posoda) po vodo v eno uro oddaljen studenec.

Svoje taborišče na Gorjancih smo trikrat menjali. Nazadnje smo se utaborili pod Trdinovim vrhom. Jesen je bila še vedno topla in sončna, noči pa že hladne. Dneve smo preživljali na različne načine. V dopoldanskih urah smo se urili v napadanju in umikanju, kar je trajalo do kosila. Po kosilu smo nekoliko počivali, nakar je bila politična ura. Poleg vsega, kar nam je povedal politični komisar, smo poslušali tudi radijska poročila, zlasti iz Moskve. Posebno ob večerih smo večkrat zapeli. Vsaka ugodna radijska novica nas je ohrabrila, predvsem če smo slišali o zmagah Rdeče armade, ali pa o krepkih udarcih naših partizanskih tovarišev v širši Jugoslaviji. Vse to nam je vlivalo novega poguma.

Nekega dne nas je nekaj partizanov ob vrnitvi z izvidnice počivalo v gozdu. Da bi se malo ogreli, smo si ukresali ogenj. Ko smo sedeli okrog ognja, se je nena doma izluščil iz mraka človek in se nam približeval. Bil je partizan. Povedal nam je, kako so ga belogardisti ujeli z nekim tovarišem vred in kako se mu je potlej posrečilo pobegniti. Nekdo ga je vprašal, od kod je doma. Odgovoril je, da od Lenarta v Slovenskih goricah. Tedaj sem se pozanimal, čigav je. Povedal mi je. Ves vesel sem potem stopil k njemu ter mu povedal, da njegove starše poznam in da se spominjam tudi njega, ko je bil še majhen fantiček. Od leta 1926 sem namreč nekaj let služboval kot učitelj v Zgornji Ščavnici. Bil sem pogosto pri Lenartu, kjer sem spoznal njegove starše. Milan je potem ostal v Belokranjskem odredu vse do svojega odhoda v Cankarjevo brigado, kjer sva prišla spet skupaj v 3. četi 3. bataljona.

Mir in oddih, ki smo ju kratko dobo uživali na Gorjancih, je kmalu pretrgala ofenziva Italijanov in bele garde. V nočnih urah smo se izpod Trdinovega vrha umaknili na Javorovico in Ban, kamor smo prispeli proti koncu oktobra 1942. leta. Čez dan smo se nastanili po hišah v obeh krajih in čakali nadaljnjih navodil. Malo pred nočjo smo se razbili v majhne skupine treh ali štirih borcev in se ponoči prebijali skozi sovražni obroč. Na srečo so bili Italijani po svoji stari navadi glasni, zato se nam je preboj posrečil. Italijanom in belim je uspelo ujeti le malo naših borcev in bork. S še tremi tovariši sem se prebijal mimo kartuzijanskega samostana v Pletterjah, nato proti velikim Brusnicam preko Padeža in dolenske proge na Ljubno pri Uršnih selih. Noč je bila dokaj temna, vreme pa mirno in brez vetra. Na poti mimo velikih Brusnic smo potrkali pri prvi hiši ter prosili za mleko. Gospodar nam je nerad odprl. Ko smo odšli od njega, smo se oglasili še pri drugi hiši, kjer je živela mati enega naših tovarišev. Radi bi ji sporočili njegove pozdrave. Mati nas je zelo prijazno sprejela ter nam postregla s kruhom in mlekom. Med razgovorom nas je vprašala, če smo se mogoče tu v vasi že pri kom oglasili. Povedali smo ji. Naš odgovor jo je zelo preplašil, zato nam je rekla:

»Zdaj pa hitro pospravite kruh in mleko ter glejte, da jo čim prej pobrišete od mene, če nečete, da vas dobijo tukaj belogardisti. Sosed, pri katerem ste se prej oglasili, je zaupnik bele garde. Prav gotovo je že naznanil, da ste v vasi.«

Kulturniška skupina Cankarjeve brigade v St. Juriju pri Grosupljem v začetku decembra 1943 (Foto: F. Veselko)

Hitro smo jo ubrali iz vasi preko njiv in pašnikov v gozd. Komaj smo bili v gozdu, smo že zaslišali kričanje belogardistov po vasi, kjer so nas zaman iskali.

Do dolenske proge smo prišli šele naslednji dan. Počakali smo, da je odšla mimo italijanska obhodnica, nato pa smo progo hitro prečkali ter prešli na Ljubem pri Uršnih selih. Od tam smo šli v Dobindol, kjer smo v gozdu prespali, zjutraj pa smo se odpravili v Črmošnjice, kjer smo se za nekaj ur ustavili pri mojih znancih. Popoldne smo zapustili Črmošnjice in odšli v Golobinjek, kjer je taborila partizanska enota pod poveljstvom komandanta Draga Jermana. To je bilo v začetku novembra 1942. leta.

Nekako teden dni pozneje sem otekel po vsem telesu. Najbolj so mi zatekle roke, noge, zatečen sem pa bil tudi po trebuhu in pod očmi. Komandir Slavic je opazil spremembo pri meni. S kurirjem me je poslal takoj v partizansko bolnišnico, ki je bila v gozdovih blizu Ponikve na Kočevskem. To bolnišnico je takrat vodil partizanski zdravnik dr. Mihelčič, ki je zdaj v Črnomlju. V treh tednih me je ozdravil vodenice in vrnil sem se v partizansko enoto na Maverlen na robu Bele krajine. Mihelčičev odnos do bolnikov je bil tako človekoljuben in tovariški, da sem mu za vse še danes hvaležen.

V partizanski enoti na Maverlenu sem ostal približno dva tedna. Politkomisar v tej enoti je bil Ante Novak, strog mož. Bil sem že zdrav in sem se zato dobro počutil. Tekel je že december. Ante Novak nas je redno seznanjal z dogodki na vseh bojiščih, zlasti pa seveda z vzhodnega. Vsak dan sem menjaje podnevi in ponoči stražil pred postojanko na kraju, od koder se je dobro videlo v Črnomelj, kjer je bilo vse polno Italijanov. Tudi po hrano je bilo seveda treba hoditi. Nekoč sva šla z Grabnarjem mlajšim nekam v kolpsko dolino proti Staremu trgu. Na poti sva bila

dva dni. Oglašala sva se pri naših zaupnikih in aktivistih OF. Vrnila sva se s polnima nahrbtnikoma živil.

Nekega dne proti koncu decembra je poklical komisar Ante Novak k sebi vse tiste, ki smo bili sposobni za boj. Vprašal nas je, če smo pripravljeni oditi kot borci v Cankarjevo brigado. S tem bi pomnožili in okrepili njene vrste. Za odhod v brigado se nas je javilo precej. Brigada je bila takrat nekje v dolenjskih hribih blizu Trebnjega. Imela je le tri bataljone. Potovali smo mimo Semiča, nato čez Gorjance in mimo Novega mesta čez Krko, nato preko Kronova med hribe pri Trebnjem, kjer je imela brigada takrat svoj položaj. Tja sta nas vodila Crni in Alojz Drgan-Dragan. Sledji je bil takrat desetar v 3. četi 3. bataljona Cankarjeve brigade.

V brigado smo prišli dne 29. decembra 1942. leta. Cankarjevci so nas lepo sprejeli ter nas brž porazdelili po bataljonih in četah. Jaz sem z nekaj novinci prišel v 3. četo 3. bataljona. Nove borce je pozdravil komandant bataljona Ilija Badovinac, mali kmet iz Rosalnic pri Metliki, nato pa še bataljonski politični komisar Rado Pešl-Vičan, študent z Viča pri Ljubljani. Prve politične ure nam je držal Silvan, namestnik bataljonskega komisarja. Za komandirja 3. čete, kamor so me dodelili, je bil Tine Južina, za četnega komisarja pa Tinko Kovačič. Komandant brigade je bil Dragan Jevtić iz Šumadije v Srbiji. Med borci je bil močno priljubljen. V četi sem bil skupaj z Rudijem Rogljem iz Srednje vasi pri Črmošnjicah, ki je prišel prav tako z Maverlena.

Že tri dni po našem prihodu je Cankarjeva brigada odšla v napad na belogardistično postojanko Primskovo, blizu tedanje italijansko-nemške meje. Belogardistična postojanka je bila na zelo strmem hribu ter z obzidjem okrog cerkve in župnišča, zato je bila seveda močno utrjena. Boj z belogardisti je bil zagrizen in srdit, trajal je ves dan in vso noč do drugega dne. Povsod okrog je bil visok sneg, ki nas je oviral pri gibanju, a tudi zeblo nas je. Naša 3. četa je sprva čakala v bližini bojišča v rezervi. Ob mraku pa smo tudi mi odšli v napad. Takrat sem doživel svoj prvi bojni krst. Moram priznati, da mi ni bilo lahko pri srcu; bilo me je strah. Proti jutru drugega dne je srdito upiranje belogardistov nenadoma pojenjalo. Spraševali smo se, kaj to pomeni. So se nemara že vdali in položili orožje? Nič takega ni bilo. Po brezupnem boju z nami so namreč spoznali, da našega pritiska ne bodo vzdržali, zato so jo po skrivni poti enostavno pobrisali, svojo postojanko pa prepustili nam. Na naši strani smo imeli nekaj padlih in precej ranjenih. Med padlimi je bil tudi tovariš Pezdirc, nekdanji upravnik ljudskega premoženja v Srednji vasi pri Črmošnjicah. V 3. četi sem našel tudi svojo znanko Tončko Šobarjevo iz Gornjih Laz. Poznal sem tudi njeno sestro Milko. Nekega dne je kot partizanka prišla k meni v Mašelj ter mi izročila v varstvo svoje dokumente.

3. bataljon Cankarjeve brigade je po bitki na Primskovem nekaj dni počival v bližnjem kraju Mišji dol. Tam smo očistili orožje, ocedili tudi sebe, politični komisarji pa so nam na političnih urah pojasnjevali dogodke, predočevali pomen in važnost našega boja proti fašističnim okupatorjem in nas navduševali za nove boje.

Iz Mišjega dola smo po nekaj dneh počitka odšli napadat sovražno postojanko Šentvid pri Stični. Kljub ogorčenemu boju postojanke nismo mogli uničiti. Zažgali pa smo Lavričevo tovarno usnja, ki je delala za okupatorja. 3. četa je bila trenutno v nekem gozdiču blizu podružnične cerkve, od koder je v nočnih urah tudi ona posegla v napad. Še prej pa je komandant Jerman poslal manjšo skupino borcev proti podružnični cerkvi z nalogo, naj poskušamo prodreti po hribu navzgor do nje in pregnati belogardiste, ki so se vgnezdili v njej. Zlasti nevarni so bili iz zvonika, od koder so nas divje obstreljevali. Globok sneg, svetla noč, goli hrib brez slehernega drevja ali grmovja, torej popolnoma brez kritja nam je onemogočil izpolnitev naloge.

Počasi smo sicer prodirali po globokem snegu navzgor proti cerkvi, toda nismo še prešli sredo hriba, ko so nas beli že opazili in silovito užgali. Krogle so na gosto žvižgale okrog nas, da se je sneg kar prašil. Popadali smo v globoki sneg in za nekaj časa obmirovali. Ko so prenehali streljati po nas, smo se spet dvignili in poskušali prodreti do cerkve, a zaman. Sovražni ogenj je bil prehud. Previdno smo se umaknili ter sporočili komandantu, zakaj nismo mogli izpolniti naloge. Žrtev k sreči nismo imeli, a tudi ranjen ni bil nihče. Proti polnoči je odšla naša četa v napad. Prodrli smo že do sredine Šentvida, vendar smo se morali umakniti, kajti bili smo preslabo oboroženi. Zimska noč je bila svetla, saj je svetil mesec, a tudi požar na Lavričevi tovarni je pripomogel, da smo po cestah videli kakor podnevi.

Od Šentvida pri Stični smo 16. januarja 1943. leta šli v napad na belogardistično postojanko Police. Tudi tukaj nismo uspeli, kajti bila je močno utrjena, okrog nje pa je bila sama čistina.

Po neuspelem napadu na Polico smo odšli na dolgi pohod z namenom, da bi prišli v Črmošnjice, od tam pa čez Belo krajino na Hrvaško, kjer se je začela 4. sovražnikova ofenziva. Na poti tja se je Tomšičeva brigada pri Biču zapletla v boje z Italijani in dve četi cankarjevcev sta ji bili poslani na pomoč. Ena izmed njiju je bila naša 3. četa. Spominjam se, da so bili ti boji težki, saj nas je sovražnik kar zasipal s topovskimi granatami, a tudi z bombami iz letal. Krepko smo držali položaj na robu gozda, kamor je sovražnik usmerjal hudo kanonado. Italijani so doživeli pri Biču močan poraz.

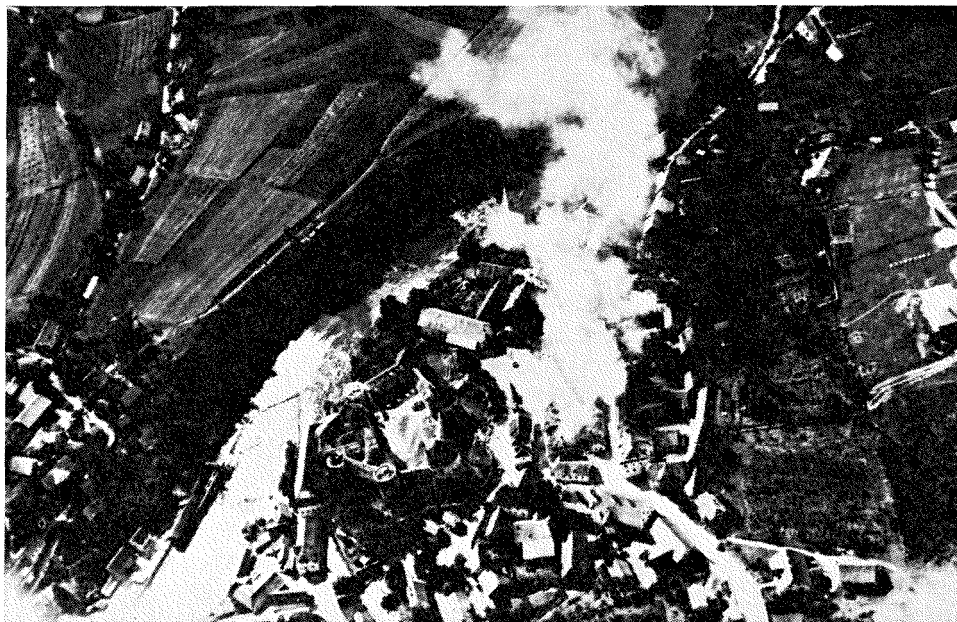
Po prenehanju bojev pri Biču je šla Cankarjeva brigada skupaj s Tomšičevo in Gubčevo v dolgem pohodu v Črmošnjice, od tam pa čez Belo krajino na Hrvaško, kamor smo prišli 30. januarja 1943. leta. Skupaj z Gubčevo in Tomšičevo brigado ter z dvema hrvaškima smo tri dni bili težke boje z dva tisoč mož močno italijansko kolono, in to pri Prekrižju — Gor. Loviću. Ta sovražna kolona je na svoji poti hudo požigala ter pobijala ljudi. S tremi tovariši sem bil na položaju v Gor. Loviću na grebenu hriba v neki kotanji, kjer smo si postlali s koruznico, da smo lahko ležali na njej. Vse tri dni bojev smo s tega položaja streljali na Italijane, ki so bili natlačeni v ozki dolini okrog samotne hiše. Italijani so nam bili sijajna tarča. Na vsak način so hoteli prodreti proti cerkvi v Gor. Loviću, da bi nas potem lahko pregnali iz kraja, a ni se jim posrečilo. Naši so pri cerkvi trdno držali položaje in so Italijane z odločnim proti napadom pognali v beg. Pri tem napadu je padel Popek-Vandek, ki je bil pri vseh borcih močno priljubljen. V teh bojih se je izkazal tudi naš III. bataljon in njegov komandant Ilija Badovinac. Po težkih bojih je četrto jutro zavladala okrog nas tišina. Takoj smo se usmerili v dolino in zagledali strašen prizor. Vsa dolina okrog samotne hiše je bila polna mrličev. Pobitih je bilo tudi mnogo mul. Nekaterih so se držali okrog vratu mrtvi sovražniki. Pogled nanje je bil kar grozljiv. Zajeli smo mnogo plena, orožja, municije, odej in drugih stvari. Italijanov je padlo toliko, da so domačini baje potrebovali teden dni, preden so jih lahko pokopali.

Po bojih okrog Prekrižja smo se premaknili v okolico Vivodine in Jastrebarskega, kjer smo imeli spopade z ustaši. Od tam smo se naposled vrnili v Slovenijo. Šli smo čez Gorjance v smeri proti Pterju, kjer so se bili vgnezdili belogardisti. Medtem ko je Cankarjeva brigada odšla napadat belogardistično postojanko, sem moral jaz v Sušice v bolnico. Otekla mi je desna noga, zaradi česar se nisem mogel ne obuti in ne hoditi. Na zdravljenju sem bil skoraj štirinajst dni, nato sem se 17. februarja 1943. leta vrnil v brigado, ki je bila nekje pri Drašičih. V Suhi krajini, kamor se je premaknila, je Cankarjeva brigada skupaj z Gubčevo, Tomšičevo in Šercerjevo vodila večdnevne težke boje z Italijani in z belo gardo. Cankarjeva bri-

gada je napadla Hočevje, napadel je pravzaprav naš 3. bataljon. Napadali smo odločno, belogardisti pa so se obupno branili. Na naši strani je padel dober borec Žunič iz Bele krajine, pa še nek tovariš, ki je bil le nekaj dni v brigadi. Že smo izrinili belogardiste iz nekaterih pomožnih utrdb, toda bilo se je treba premakniti na ugodnejše položaje in blokirati postojanko, da bi se lahko pripravili na ponovni napad. A nismo je uničili. Morali smo se umakniti. Na Visejcu, kamor smo se umaknili, smo doživeli bombni napad iz zraka prav v trenutku, ko je bila naša glavnina na cesti, čelo glavnine pa že v vasi. Bombe, ki so padale na vas, so porušile nekaj hiš, povzročile požar in zahtevale zlasti med civilnim prebivalstvom žrtve. Tisti, ki smo bili na cesti, smo se hitro umaknili s ceste v gozd ali pa plegli v jarek. V spominu imam kmeta iz Visejca, ki ga je vrgla bomba ob eksploziji več metrov stran od njegovega skednja, kjer je ravno delal. Obležal je mrtev in le s polovico glave.

Suha krajina je bila kar posejana s postojankami bele garde. Prebivalstvo te revne pokrajine nam je bilo po večini sovražno. Bilo je zaostalo ter po duhovščini zaslepljeno in zapeljano, zato je bila večina mož in fantov iz te pokrajine pri beli gardi. Z Italijani in belo gardo iz Suhe krajine smo bojevali težke boje do 21. marca 1943, nakar smo se umaknili preko Viseljca v Novi log, kjer smo se malo odpočili. Kmalu pa smo se premaknili mimo Starega loga v ribniško dolino novim bojem naproti. 3. bataljon Cankarjeve brigade se je nastanil v vasi Zadolje. Bojne položaje pri Ribnici sta zasedli tudi Tomšičeva in Gubčeva brigada, tako da smo obvladovali črto od Rakitnice do Dan. Na vsej bojni črti proti Ribnici so se razvneli težki boji. Cankarjevci smo držali položaje pri Zapolju, od koder smo napadali sovražnika, ga razbili ter pogнали v beg. Med boji je padel naš politkomisar Rado Pešl-Vičan, ki smo ga pokopali v Zadolju. Ponoči od 24. na 25. marec 1943 smo Cankarjevci napadli belogardiste in karabinjerje v Dolenji vasi. Zaplenili smo jim mnogo materiala in hrane ter se vrnili brez izgub na stare položaje.

Že zvečer 25. marca so naše brigade zapustile svoje položaje v Danah, v Novi Štifti in Zadolju ter krenile proti Dragi in Podpreski. Cankarjeva brigada je šla skupaj z Gubčevo mimo Dolenje vasi po cesti proti Jelenovemu žlebu. Mirno in brezskrbno smo se pomikali po cesti, ki se je vila skozi gozdove. Proti jutru smo se že približali Jelenovemu žlebu, mimo katerega smo nameravali priti v Drago. Bilo je dne 26. marca 1943. S predhodnico smo se v dolgi koloni približevali Mali beli steni, ki je globoko med gozdovi. Na čelu 1. bataljona Cankarjeve jo je užigal s harmoniko njegov politkomisar Maks Pitino. Vsi smo bili židane volje, zato smo se kar nekam preveč hrupno razgovarjali. Predhodnica je že zavila po cesti okrog hriba, z njo pa tudi komandant brigade Dragan Jevtić. Ko smo bili v tako veselem razpoloženju in brez skrbi, je pred nami nenadoma zadržala strojnica. Od prese-nečenja smo kar obstali. Kmalu smo dobili od predhodnice sporočilo, da jo je napadla italijanska zaseda. Na ukaz smo takoj stekli po hribu navzgor, da bi pravi čas zasedli greben in si tako uredili med skalovjem dobre položaje. Naša predhod-nica je imela nekaj ranjenih, ostali pa so s komandantom vred hitro užgali po Italijanih. Naši brigadi sta brž zavzeli ugodne položaje in vnela se je ostra, tričetrt ure trajajoča bitka z vsem orožjem, kar ga je bilo na obeh straneh. Skupaj s tova-riši sem na grebenu hriba previdno skakal od skale do skale in streljal na sovraž-nika. Ko smo že skoraj oglušeli od streljanja in eksplozij, je bitka nenadoma poje-njala. Takrat pa so se zaslišali zmagoslavni glasovi borcev, ki so prišli prvi na italijanske položaje in videli naš uspeh. Kar vriskali so, ko so preštevali bojni plen: toliko in toliko pušk, toliko lahkih in težkih strojnic itd. V to naše veselje pa je kanila tudi bridkost. Izgubili smo štiri tovariše. Padel je tudi vedno dobro razpolo-

Prva skupna akcija XIV. in XV. divizije je bil napad na Žužemberk od 24. do 28. julija 1943. Med hudim bojem so se Italijani iz trga umaknili potem pa ga bombardirali

ženi politični komisar 1. bataljona Maks Pitine. Vest o njegovi smrti me je močno potrla, saj sva skupaj delala kot aktivista OF v Črmošnjicah, preden sva šla v partizane.

Nekaj ur po tem, ko smo zbrali obilen plen in se spočili, smo krenili dalje v Drago proti Čabru, kjer smo se za nekaj dni nastanili v praznih hišah, od koder so Italijani prebivalce izselili. Tu smo se odpočili od napornih maršev in bojev, se uredili, očistili ter namazali orožje. Poskrbeli pa smo tudi za ranjence, ki smo jih imeli precej.

Iz Drage smo po večdnem počitku odšli v dolgem pohodu čez Kočevski Rog v Belo krajino. S seboj smo nosili ranjence, da bi jih oddali v bolnišnice v kočevskih gozdovih. Bolnišnice so bile pri Ponikvi, Sredgori in na Smrečniku blizu Črmošnjic, pa nemara še kje. Prenašanje ranjencev mi je povzročalo velike težave, ker sem bil s svojimi telesnimi močmi pri kraju. Ko smo prišli na Sredgoro, sem popolnoma opešal. Komaj sem se še premikal za svojo enoto. Takega me je na poti dobil brigadni politični komisar Viktor Avbelj-Rudi, ki me je poznal že iz Črmošnjic. S konjem se je ustavil ob meni ter me vprašal, če sem bolan, ker zaostajam za enoto. Seveda sem mu potožil o svojih težavah. Ni minilo četrte ure, ko so me že klicali v štab brigade. Tu so mi dali napotnico za enomesečno zdravljenje v bolnišnici. S kurirjem sem prišel na Smrečnik, kjer sem se zdravil ves april 1943. leta. V začetku maja sem se vrnil temeljito ozdravljen nazaj v brigado, ki je bila takrat pri St. Rupertu na Dolenjskem, kjer je razbila tamkajšnjo sovražno postojanko.

Ves mesec maj je minil do neke mere mirno. Izpolnjen je bil z raznimi premiki in s počitkom, imeli smo le nekaj manjših spopadov s sovražnikom na širokem območju Dolenjske. Od 10. do 13. junija 1943. leta je imela Cankarjeva brigada

skupaj s Šercerjevo večji spopad z italijanskimi enotami okrog št. Jurija pri Grosupljem.

Cankarjeva brigada se je meseca maja, pa tudi meseca junija, gibala večinoma po raznih krajih Dolenjske. Pomnim, da smo bili na Čatežu, pri Sv. Križu, kjer je padla politična komisarka Milka Šober, nato v hribih blizu Cerkelj, kjer smo vdrli na Krško polje, uničili nekaj nemških letal, poškodovali letališče ter zaplenili mnogo materiala in pri Kočevarjih živine. Nato se je brigada umaknila čez Gorjance v Belo krajino. S seboj je gnala vole in krave, ki smo jih oddali partizanskim bolnišnicam. Potem smo nekaj dni počivali, nato pa smo mimo Semiča in Novega mesta zopet krenili v dolenjske hribe.

Kolikor se spominjam, se je brigada gibala v krajih okrog Trebelnega, kakor so Zbure, Zalog, Škocjan, nato v bližini Mirne peči v vasi Hudo in še kje. V dneh 24. do 28. julija 1943 pa smo skupaj z Gubčevo in Šercerjevo brigado napadali sovražnikovo postojanko v Žužemberku. 3. bataljon Cankarjeve brigade je zavzel položaj pred Zafaro, od koder smo vse tri dni napadali Italijane in belo gardo. Beli so se utrdili prav na Zafari. Cerkev in župnišče so obdali z betonskimi bunkerji. V cerkvi pod korom so imeli pravcati arzenal, na zvoniku pa strojniško gnezdo, od koder so nas zasipavali z rafali. Tudi v župnišču, ki je bilo naravnost razkošno in moderno opremljeno, so se belogardisti usidrali ter nas od tam napadali. Tako utrjeno postojanko je bilo silno težko zavzeti in uničiti. Vendar smo jih dne 27. julija pregnali iz bunkerjev, iz cerkve in iz župnišča. Župnišče smo po zavzetju zažgali, zažgali pa smo tudi cerkev, da je beli ne bi mogli več uporabljati.

Pri jurišanju zvečer zadnjega dne sem bil ranjen. Drobec mine me je zadel na levo stran pod prsmi v trenutku, ko sem z dvema tovarišema pritekel do bunkerja, v katerem smo prej uničili mitraljezca. Za hip smo se ustavili in ga ogledovali. Ker sem začasno oglušel od dopoldanske eksplozije topovske granate, ki je padla pred gostilno pri Zafari, kjer nas je skupina borcev stala pod lipo, nisem slišal vžiga italijanskih minometov, zato sem mirno stal pred bunkerjem. Rana, ki sem jo dobil, sicer ni bila prehuda, vendar pa me je udarec mine kar vrgel po zemlji. Imel sem občutek, da mi je polomilo rebra, saj mi je vsak vdih povzročal hude bolečine. Smrti me je rešil le goli slučaj. Oblečen sem bil v lovsko suknjo s poševnimi zunanjimi žepi, v njih pa sem imel polno nabojev za puško. Ob te naboje je udaril drobec mine ter se na njih odbil, sicer bi se mi zaril v črevesje. Za pest nabojev sem moral potem zavreči, ker niso bili več uporabni.

Po treh tednih sem moral kljub vsemu v bolnišnico. Poslali so me v Smrečnik blizu Črmošnjic. Tu sem našel tovariša Bradača-Peharka, ki je bil ostrostrelec, čeprav je bil star že čez sedemdeset let. Poznal sem ga že od takrat, ko je obiskoval Ambrožičeve v Črmošnjicah.

Ko sem bil kak dan na zdravljenju v Smrekovem dolu, smo dobili žalostno vest, da so v bojih pred sovražno postojanko Sela-Šumberak padli naši vodilni tovariši Milovan Šaranović, načelnik Glavnega štaba NOV in POS, Dragan Jevtić, komandant XV. divizije in Ivan Kavčič-Nande, namestnik političnega komisarja Glavnega štaba.

Ozdravljen in čil sem se vrnil nazaj v Cankarjevo brigado, ki je bila takrat v Starih žagah. Od tam smo potem odšli čez hribe mimo Črmošnjic in se spustili v dolino pri Gornjih Sušicah. Prekoračili smo dolenjsko progo ter prišli na pobočje Gorjancev, od tam pa okrog Novega mesta v kraje ob Trebnjem. Tam smo imeli manjše praske z Italijani in belo gardo. Te praske so trajale vse do kapitulacije Italije. V tem času smo se močno približali Trebnjemu. Spominjam se, da smo bili v nekem gozdu blizu dolenjske proge, ko smo izvedeli za kapitulacijo Italije.

Prvi hip nismo mogli verjeti, saj se še nismo niti spočili od nočnega spopada z Italijani. Ko pa je prvo nezaupanje minilo, je zavladalo med nami vsesplošno veselje.

Takoj smo pospravili svoje stvari in se čim hitreje odpravili v Trebnje, kjer smo pomagali razoroževati Italijane. Ti so bili popolnoma zmedeni. Kazali so nam prijazne obraze. Hoteli so se nam prikupiti s tem, da so nam ponujali cigarete, pri tem pa so nas hvalili »Buoni partigiani.« Njihovo prilizovanje in cigarete smo odločno odklanjali, saj nismo mogli pozabiti, da smo se morali še preteklo noč silovito tolči z njimi. V Trebnjem smo dobili mnogo vojnega plena po skladiščih in pa pri razoroževanju italijanske vojske. Naša NOV je takrat razorožila glavnino sovražnikove vojske. Poleg lahkega orožja nam je padlo v roke tudi mnogo tankov, topov, minometalcev in drugega. Med našim prebivalstvom in med borci je bilo živahno in veselo.

Življenje je postajalo kar nekam normalno. Začeli so voziti vlaki in bilo jih je vedno več. Z vlaki so prihajali številni prostovoljci, urejeni po partizansko in oboroženi s puškami, bombami in z municijo, da so vse to komaj nosili. Cankarjeva brigada se je z vlakom zapeljala v Stično in tam razpršila belogardistično postojanko. Kmalu so začeli prihajati v naše vrste tisti, ki jih je bela garda prisilno mobilizirala. K nam je prišel tudi komandant bele posadke v Stični. Spominjam se, kako je po padcu bele postojanke zbral pred železniško postajo v Stični razbegle belogardiste. Postrojil jih je ter jih nagovoril. Ukazal jim je, naj se ne upirajo, naj se vdajo in naj raje vstopijo v partizane. Po svojem nagovoru se je sam javil v partizane, sledilo pa mu je še precej belogardistov. Cankarjevci smo se po tem dogodku spet spravili na vlak proti Ljubljani. Na vsej progi smo čistili teren. Prišli smo do Grosupljega, Škofljice in do žičnih ovir okrog Ljubljane.

Med 7. in 21. oktobrom 1943. leta so bili ofenzivni boji XV. divizije v Temeniški dolini ob tedanji nemški meji, nato ob Krki do Kostanjevice in Gorjancev. Podrobno se bojev naše brigade ne spominjam, pomnim le, da smo napadli in po dveh dneh hudih bojov zasedli nemško postojanko Dole, za njo pa še Gobo, Presko, Kal in Javorski Pil. V spominu mi je ostalo, da smo na Javorskem Pilu ob nočnem napadu na nemško obmejno postojanko to zažgali. Po ostrem boju so Nemci pobegnili in postojanko prepustili nam. Ko smo vdrli vanjo, smo ugotovili, da smo jih pravzaprav pregnali od večerje. V kuhinji je bila še hrana, na obešalnikih pa uniforme in plašči ter orožje in municija. Jasno je bilo, da so jo morali tako naglo odkuriti iz postojanke, da se niso imeli časa niti obleči. Nekateri so bežali v samem perilu in bosi. Zaplenili smo odeje, rjuhe, uniforme, orožje, živila. Preden smo postojanko zažgali, smo pozvali kmete, naj si odpeljejo vse pohištvo in posodo. Jaz sem tukaj dobil uniformo nemškega podoficirja. Kar zanimiv sem bil s srebrnimi našitki na rokavih in ovratniku. Nosil sem jo prav do svoje demobilizacije.

Dne 21. oktobra 1943. leta so začeli Nemci svojo veliko ofenzivo na osvobojeno slovensko ozemlje. Cankarjevci smo se spopadli z njimi dne 29. oktobra pri Čatežu v Dolenjskih hribih. Prebili smo njihov obroč ter jih mnogo uničili. Od 31. oktobra do 1. novembra smo skupaj z Ljubljansko brigado bojevali z Nemci hude boje v Gorenji vasi pri Stični, na Muljavi, pri Stranski vasi in v Znojilah, dne 4. novembra pa na Ilovi gori. Tja smo prišli že 3. novembra zvečer. Naša četa se je utaborila v gozdu na vrhu nad vasjo ter tam tudi prespala. Ko se je začelo svitati, smo premraženi vstali. Noč je bila namreč hladna in deževna. Nekateri borci so kljub prepovedi prižigali ognje, da bi se ogreli, si spekli krompir in pokadili cigareto. Svarili smo jih, naj tega ne počno in naj ognje pogasijo, da nas ne izdajo. Pri tleh se je vlekla megla, nad njo pa je bilo zdaj že jasno. Povečini so partizani ubogali

naš ukaz, le nekaj jih je trmasto kurilo dalje. Komandir Grabnar, politični komisar Martinuč in jaz, ki sem bil takrat namestnik političnega komisarja, smo počivali sredi gozda pod smreko. Približno dvajset korakov vstran sta si pekla dva borca krompir in kadila. Spominjam se, da je bil eden od njiju mitraljezec. Pisal se je Blažič. Nedaleč stran je bil že rob hriba, kjer je imel svoj položaj mitraljez. Ko sem videl, kako tovariša kadita, je cigareta zadišala tudi meni. Stopil sem k njima ter ju zaprosil za cigareto. Ponudila sta mi tudi krompir. Nisem še prav ugriznil vanj, že je treščila v bližino topovska granata. Za njo so jih poslali na razna mesta našega položaja še več. Blažič poleg mene je takoj padel. Drobec granate ga je zadel sredi čela. Drugi je bil ranjen v desno roko, le jaz sem ostal nepoškodovan. S kraja, kjer smo prej počivali s komandirjem in političnim komisarjem, se je zaslišalo hudo tarnanje in klici na pomoč. Od tam je kmalu pritekel komandant Grabnar s krvavo glavo, političnega komisarja pa so borci že nesli na obvezovališče. Še isti dan je Martinuč umrl. Pokopali smo ga v bližnjem Randolu. Iz 3. čete je bilo ranjenih še več borcev. Zdravi smo jih hitro spravili na varno. Kmalu sem ugotovil, da je treščila prva granata prav blizu kraja, kjer sem prej počival. Smrti me je rešil le goli slučaj. Od četne komande sem ostal zdrav edinole jaz in kak teden sem moral voditi četo sam, dokler ni nastopil nov komandir Ivan Piškur-Maska, Grabnar pa je moral v bolnišnico. Še istega jutra okrog devete ure smo udarili po Nemcih, ki jih je bilo okrog tristo. Skupaj z Ljubljansko brigado smo jih kmalu pregnali. Popoldne pa so Nemci z večjimi silami napadli desno krilo Ljubljanske brigade. Uporabili so težke strojnice, težke metalce min in topništvo. Bataljon Ljubljanske brigade se je moral umakniti pred sovražno premočjo in čete Cankarjeve brigade, ki so držale položaje pred vasjo, so bile v nevarnosti, da bodo obkoljene. Sovražnik je vdrl v vas in jo požgal. Enote Cankarjeve brigade so se zvečer po boju na novo zbrale ter ponoči odšle mimo Randola in Hočevja v gozd, kjer so bile že 1. novembra. S tem smo se rešili nemške obkolitve.

Po bojih na Ilovi gori je Cankarjeva brigada v mesecu novembru 1943 skupaj z ostalimi enotami XV. divizije vedno reagirala na nemško ofenzivo z napadi na Novo mesto, v katerem so bili Nemci odslej stalno blokirani. Razen v Razdrtem pri Šmarju Cankarjeva brigada v mesecu decembru ni imela večjih spopadov s sovražnikom, zato je bil to bolj čas počitka. Večje boje z Nemci smo imeli šele v januarju 1944. leta v bližini Žlebiča na cesti Lašče—Ribnica, kjer smo napadli nemško oskrbovalno kolono, ki je vzdrževala zvezo z obleganim Kočevjem. Kljub pomoči, ki jo je nemška kolona dobila zjutraj drugega dne, so naše enote ves čas vztrajale v boju in prizadejale sovražniku hude izgube.

Zatem je naša brigada odšla na Gorjance, kjer je zavzela položaje ter ves čas vodila hude boje z Nemci in domobranci, ki so prihajali iz utrjenega Novega mesta. Dobro mi je še v spominu nenadni vdor domobrancev v vas Lakovice, kjer je bil 3. bataljon Cankarjeve brigade. V hudem spopadu z njimi smo imeli precej žrtev. Med njimi je bil tudi politični komisar Stine iz Ribnice. Pred sovražnikovo premočjo smo se morali umakniti na hrib nad vasjo. Od tam smo potem udarili po domobranci s težkim orožjem. Kot namestnik političnega komisarja sem bil takrat v četi, ki smo ji pravili »prateča«. Bila je opremljena s težkim orožjem. Komaj smo poslali nekaj min proti napadalcem, že so nam odgovorili iz Novega mesta s havbicami, da so granate nevarno treskale okoli nas. Morali smo se umakniti v bližnjo vasio, toda granate so začele padati tudi tja. Zadele so nekaj hiš ter povzročile požar. Od granatnih drobcev je bilo nekaj borcev ranjenih. Padel k sreči ni nobeden. Skrili smo se v hiše in v kleti. Po končanem obstreljevanju smo se umaknili iz

vasice in odšli čez dolenjsko progo na drugo stran v vas Mraševo. Bilo je v prvi polovici meseca marca 1944. leta. Domobranci so poskušali prodreti tudi do tja, a smo jih z odločnimi protinapadi odbili.

Iz tega kraja sem šel za dva dni na dopust v Črmošnjice, kjer je žena zopet živela. Skoraj dve leti se nisva videla, zdaj pa se je vrnila iz internacije. Po dveh dneh dopusta sem se vrnil nazaj v Mraševo, kjer je bila moja četa.

16. marca 1944. leta so Nemci in domobranci obkolili 4. bataljon Cankarjeve brigade na Javorovici na Gorjancih, ga napadli ter ga večinoma uničili. Kako je prišlo do te katastrofe in kdo je je bil kriv, tukaj ne bom navajal, pripomnil bi le, da je krivda pač v tem, ker so voditelji bataljona pozabili na previdnost.

Dobro so mi ostali v spominu težki boji z Nemci okrog Rakitnice v Ribniški dolini. Bilo je v začetku aprila 1944. leta. Vas je večkrat menjala gospodarja. Več hiš je bilo v ognju. Ko smo bili že tretjič v vasi, smo se morali pred nemško premočjo umakniti v gozd južno od vasi. Pred umikom sem bil na nekem grebenu nad vasjo in z naperjeno puško prežal na Nemce. Pri tem pa nisem opazil, da so se tovariši že umaknili, na položaju sem ostal sam. Nemci so že prodirali proti našim zapuščenim položajem, ko sem spoznal, da sem sam. Naglo sem se zadenski umaknil po položnem pobočju v vas. Nisem še prišel prav v vas, ko smo se že morali umakniti iz nje, kajti sovražnik jo je silovito obstreljeval.

V bližnjem gozdu, kamor smo se umaknili, me je komandant bataljona poslal z nekaj tovariši po zvezo s 3. četo, katere komandir je bil Rudi Ancelj iz Semiča. S svojo četo je zavzel pomemben položaj v gozdu nasproti Rakitnice. Nismo pa vedeli, da se je morala 3. četa medtem umakniti pred preveliko sovražnikovo močjo. Ko smo prišli v bližino, kjer bi naj bili četini položaji, smo nekajkrat poklicali njenega komandirja po imenu. Sicer smo videli neke ljudi, nismo pa mogli ugotoviti, so iz 3. čete ali ne. Ponovno smo poklicali komandirja. Na naš klic pa smo naenkrat zaslišali nemški: »Was?« Bil sem na čelu patrolje, zato sem se naglo obrnil in zašepetal tovarišem: »Nemci!« K sreči se Nemci niso znašli. Prav blizu je bila velikanska skala, zato smo lahko pravi čas zavili okoli nje. Pritekli smo v štab 3. bataljon in sporočili, na koga smo tam naleteli, kjer bi morala biti 3. četa. Komandant je izdal takoj povelje za premik. Medtem pa smo že izvedeli, da je imela 3. četa nekaj žrtev. Med drugimi je padel tovariš Prenk z Gorenjske.

Od tod smo odšli v Suho krajino, kjer smo se ustavljali v raznih vaseh, v Lipju, Lopati in še drugje. Vsi borci, ki smo bili stari štirideset let, smo dobili tu ukaz, naj se javimo na pregled pri brigadnem zdravniku dr. Tivadarju. Na osnovi tega pregleda smo bili vsi borci te starosti — med njimi tudi jaz — odpuščeni iz operativnih enot ter poslani na teren ali pa v zaledne enote. Mene so poslali na kraju aprila 1944. leta v »prihvatnico« XV. divizije, kjer sem bil do 24. maja politični komisar, po odloku SNOS pa sem bil nato odpoklican ter poslan v Črmošnjice za učitelja in za delo na terenu.

V Črmošnjicah sem opravljal tudi dolžnosti predsednika KNOO, predsednika in propagandista OF. Za predsednika KNOO sem bil izvoljen na volitvah aprila 1944. leta, ko sem bil še v Cankarjevi brigadi. Vse do osvoboditve sem opravljal mnogo političnih, upravnih in gospodarskih poslov, bil sem obveščevalec za politične in vojaške forume, do februarja 1945. leta pa tudi sekretar osnovne organizacije KPS. V Črmošnjicah so bili v tem času Glavni štab NOV in POS, ekonomat in glavna tehnika, ki sta bila v Mašlju v nekdanji Boletovi hiši, kjer sem do odhoda v partizane s svojo družino stanoval. V župnišču v Črmošnjicah pa so imeli svoje »ateljeje« likovniki Ive Šubic, Alenka Gerlovič, Niko Pirnat in Vito Globočnik. Prostore jim je prepustil župnik dr. Zajc.

Mojo ženo so z otrokoma meseca marca 1945 evakuirali iz Črmošnjic v Dalmacijo. V mesecu aprilu 1945. leta sem se moral skupaj z drugimi umakniti za nekaj dni čez Belo krajino, mimo Starega trga čez Kolpo na Hrvaško, kjer sem se ustavil v Srbskih Moravicah. Že drugi dan smo v nočnih urah slišali skozi vas hiteti dolge kolone naše vojske. Naša vojska je imela kamione, topove, metalce min in je šla v naglem pohodu proti zahodu in severozahodu. Slutili smo, da je svoboda blizu.

Po nekaj dneh odsotnosti sem se vrnil v Črmošnjice. Tu je bilo tako zatišje, kakor da bi vse izumrlo. Po nekaj dneh pa so se nenadoma privalile iz belokranjske smeri v Črmošnjice močne kolone 5. prekomorske brigade. Tam so ostale še prve dni meseca maja. Te enote so se potem razformirale in njihovi borci so bili do deljeni starim slovenskim brigadam in divizijam v okrepitev. Med temi borci sem našel nekaj rojakov iz Prlekije, tako Franca Škrjanca iz Ljutomera, komandanta Borisa Laha iz Veržeja, Antona Ajleca z Murščaka in še nekatere. Tiste dni je bilo v Črmošnjicah spet živahno. Vse je vrvelo in vse je bilo dobro razpoloženo.

Proti koncu prve polovice maja so borci odšli napadat sovražnika, ki se je umaknil z Balkana v Slovenijo ter se skušal z našimi izdajalci vred v njej utrditi. Zlasti Rupnikovi domobranci so si želeli osvojiti oblast, saj so v Ljubljani oklicali celo nekako svojo vlado. Toda klerofašisti in Nemci so delali račun brez krčmarja. Naša vojska je ob pomoči osvobodilnih enot iz drugih delov Jugoslavije zadala sovražnikom tako silne udarce, da so morali položiti orožje in zapustiti slovensko zemljo. Mnogo sovražnega vojaštva so naši ujeli. Narodnoosvobodilna vojska je osvobodila Trst, Ljubljano, Štajersko, Koroško vse do Gospe Svete.

Po odhodu zadnjih prekomorcev iz Črmošnjic je v vasi zavladala puščoba, saj je poleg mene ostalo v njej le nekaj družin. Ostali so Turkovi, ostali so Ivanetičevi brez očeta, ki se še ni vrnil iz internacije v Italiji, ostali so Matkovičevi z dvema otrokoma, ostal je župnik dr. Zajc z nečakinjo ter vdova Dodoševa. Preteklo je le nekaj dni, ko smo zvedeli že dolgo in težko pričakovano novico, da nam je naposled zasijala zlata svoboda.

Zame je postalo kar nekam mučno, saj v Črmošnjicah nisem imel več nobenega pravega posla. Vasi naokrog so bile večinoma brez ljudi. Sklenil sem, da se vrnem nazaj na Mursko polje, od koder so me Nemci izgnali. Odpotoval sem dne 2. junija 1945. leta ter prišel v Vučjo vas dne 5. junija. Takoj po svoji vrnitvi sem prevzel v Ljutomeru pri tedanjem okrajnem odboru OF funkcijo referenta za izgradnjo ljudske oblasti. Odgovarjal in vodil sem tudi prve volitve v organe ljudske oblasti po končani vojni in to meseca avgusta 1945. leta. Pri teh volitvah sem bil izvoljen v okrajni ljudski odbor in imenovan za načelnika prosvete in kulture.

S tem se je zaključilo obdobje mojega življenja, ki je bilo polno trpljenja in hkrati tako lepo.

Dr. Tone Ferenc

»Izstrelek ima veliko razstrelilno moč«

(Sovražnik o partopu)

Nemške policijske sile v Slovenskem Primorju so v svoji ofenzivni operaciji proti IX. korpusu NOV in POJ, ki so jo imenovali »Rübezahl III« (Repoštev III) zaplenile dva ali tri partizanske tope ali »partope«, kot so takrat imenovali to zanimivo partizansko orožje. Seveda je bilo to za sovražnika zanimivo odkritje in je operativni štab za uničevanje partizanov (Führungsstab für Bandenbekämpfung) v operacijski coni »Jadransko primorje«, ki ga je vodil zloglasni SS-Gruppenführer in generallajtnant policije Odilo Globocnik, seznanil nekatere nadrejene in sorodne policijske in vojaške štabe. Sporočilo o odkritju je poslal v Himmlerjev glavni stan — načelniku oddelkov za protipartizansko vojskovanje, esesovskemu generalu Erichu von dem Bach-Zalewskemu, najvišjemu vodji SS in policije v Italiji, esesovskemu generalu Karlu Wolffu v Fasano, poveljstvu 97. armadnega zbora za posebno uporabo v Spessi pri Krminu in višjemu vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju, esesovskemu generalu Erwinu Rösenerju v Ljubljano. Z odkritjem je seznanil tudi nekatere oddelke v svojem operativnem štabu (I a — operativni, I b — orožarski in I c — obveščevalni). Spremni dopis, ki ga je sestavil vodja obveščevalnega oddelka Globocnikovega operativnega štaba, esesovski poročnik Wilhelm Allwang, podpisal pa načelnik štaba, policijski in esesovski major Werner Mundhenke, pravi:

»Med operacijo »Rübezahl III« smo na območju Predmeje (3623) zaplenili dva novovrstna minometa tolovajev. Te minomete smo prvič ugotovili pri napadu tolovajev na našo postojanko Trnovo, kjer so jih uporabili za izključitev bunkerskih utrdb. Pot izstrelkov in njihov učinek ustrežata tistim iz nemške tankovske pesti. Strelna razdalja znaša od 80 do 100 metrov.

Natančen opis in dve fotografiji orožja in izstrelkov prilagamo v prilogi.«¹

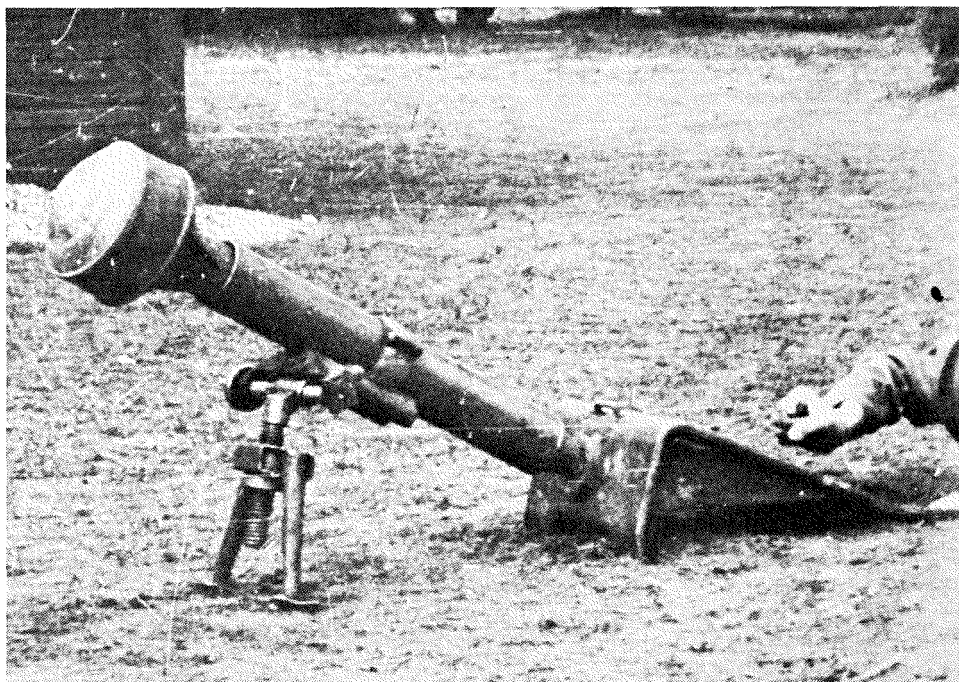
Opis partizanskega topa, ki ga omenja ta spremni dopis, je sestavil ordonančni oficir v operativnem štabu, poročnik Hans Siegle. Ta opis se glasi:

O p i s

novega minometnega orožja, ki smo ga zaplenili tolovajem

Primerjaj: Angl. minomet »SPIGOT«

(Opomnik: 31/18, žepni priročnik Britanisches Heer, 8. izdaja, januar 45)

Okupatorjeva fotografija partopa po zaplembi na Predmeji (Arhiv IZDG)

Minomet sestavljajo podstavek, cev z zapiračem in s sprožilno napravo ter dvonožje z višinsko in stransko merilno napravo. Podstavek je dolg okoli 60 cm in širok okoli 30 cm. On je pravokotno zavihnjen in je pri streljanju s svojo zadnjo stranjo zelo uprt v tla. Zgornja ploskev podstavka je preluknjana in skozi luknjo gre sprožilna vrstica sprožilne naprave. Na čelni strani podstavka je pritrjena sklepna ponovica. Uporablja se za pritrditev cevi. Podstavek je iz enega kosa in je izdelan iz oklepnega jekla.

Cev:

Cev je dolga 74 cm in so jo izdelali iz starega ital. minometa kal. 8,1 cm. Na zadnji strani cevi je zapirač z vzmetjo udarne igle in s sprožilno napravo. Če močno potegneš za sprožilno vrstico, požene tako sproščena vzmet udarno iglo naprej in se takoj vrne v svoj začetni položaj. Cev je s kroglastim koncem zapirača vrtljivo vtaknjena v sklepno ponovico podstavka.

Dvonožje:

Dvonožje je izdelano iz sprednje okrepiteve navadnega minometa, katerega višinska in stranska merilna naprava sta ohranjeni, medtem ko sta obe opori skrajšani na okoli 25 cm.

Strelivo:

Granata se sestoji iz tehle delov:

Spodnji del navadne granate za minomet kal. 8,1 cm je privarjen na železni drog debeline 5 mm in premera 8 cm. Na tem železnem drogu je s 4 lesnimi vijaki pritrjen 54 cm dolg oblikav les. Na zgornjem koncu oblikavega lesa je pritrjena kroglasta pločevinasta posoda, ki je napolnjena z okoli 7 kg razstreliva in ima obliko krogle.

*Okupatorjeva
fotografija
partopa po
zaplombi
na Predmeji
(Arhiv IZDG)*

Udarec ob zemljo vžge nosilca razstreliva, ki ima premer 21 cm in je napolnjen z visoko eksplozivnim razstrelivom. Izstrelek ima veliko razstrelilno moč in se ga lahko uporabi proti oklepnim in utrdbenim napravam. Največja strelna razdalja znaša od 80 do 100 m. Razdalja se lahko poveča z dodatnimi polnjenji.

Polnjenje minometa:

Granata se opremi s pogonskim polnjenjem in se jo spusti v cev, dokler z zadnjim koncem ne zadene na zapirrač.

Dogajanje v orožju pri streljanju:

Minomet je pripravljen, to pomeni, da je libela naravnana, določena strelna razdalja je postavljena. Granata je v cevi. Strelec potegne za vrvico, ki ima zanko, sunkovito nazaj. S tem sprosti vzmet udarne igle, ki skoči naprej na vžigalno glavico pogonskega polnjenja. Plini, ki jih povzroči vžig, poženejo — enako kot pri drugih minometih — izstrelek naprej iz cevi. Granata leti z razmeroma nizko potjo izstrelka in pičlo hitrostjo in se pri udarcu razleti.

Uporaba in učinek:

Učinek je podoben kot pri naši tankovski pesti. Kot izjavljajo ujetniki, izdelujejo to orožje tollovaji sami v neki orožarsko-tehnični delavnici in ga tudi že uporabljajo. Ali se bo orožje zaradi svoje velike teže in z njo zvezanih transportnih težav obneslo ali ne, je še vprašanje. Nadaljnjo težavo pomeni oskrba s strelivom. Podstavka do sedaj zaplenjenih minometov so očitno izdelali iz jeklenih plošč oklepnih vozil.

Siegler

SS-Ostuf. in poroč. zašč. pol.²

Iz spremnega dopisa smo zvedeli, da je nemški okupator v Slovenskem Primorju prvič ugotovil partizanski top pri napadu IX. korpusa na fašistično postojanko Trnovo v Trnovskem gozdu. Tu vsekakor drži, vendar so enote tega korpusa uporabile to orožje že prej, in to na Gorenjskem. Ta pokrajina pa v policijskem pogledu ni spadala pod Globocnika, temveč pod Rösenerja, zategadelj uporabe partizanskega topa tam niso mogle ugotoviti Globocnikove enote. Iz spremnega dopisa zvemo tudi to, da so dva partizanska topa zaplenili na Predmeji v operaciji »Rübezahl« (Repoštev). Iz naših virov vemo, da je sovražnik v operaciji »Rübezahl I« prodril na Predmejo 9. februarja 1945 po hudih bojih z Bazoviško brigado.³ Operacija »Rübezahl II« je bila sredi februarja 1945 pri Vojskem in Trebuši, operacija »Rübezahl III« pa v začetku marca 1945.⁴ Iz poročila štaba IX. korpusa NOV in POJ (operacijski odsek) od 28. februarja 1945 zvemo, da so bili »ob priliki odkritja naših bunkerjev za časa sovražne ofenzive« odkriti tudi »3 partopi in 97 pušk«.⁵ Kako je bilo s tem, zvemo natančneje iz poročila sekcije za oborožitev v štabu IX. korpusa (operacijski odsek) od 28. februarja 1945, v katerem pravi:

»Ob priliki zadnjega vdora sovražnika je našel v bunkerju XXX. divizije sledečo količino orožja in municije: 97 angleških pušk, 3 *partope*, 9000 nabojev za strojnico Bren, 6000 nabojev za brzostrelke, 2000 nabojev za Mauser, 1600 za italijanske puške, 1000 nabojev za lahko Bredo, 16 angl. ročnih bomb, 54 *min* za *partop*, 57 *min* za PIAT, 18 *min* za angleški bacač.

Orožje in municija, katera je bila zaplenjena od sovražnika XXX. diviziji, je bilo namenjeno za oborožitev 17. brigade. Skladišče, kjer se je ta material nahajal, je bilo izdano od nekega italijanskega dezerterja, ki je točno vedel, kje se nahaja skladišče. *Da so pa našli tudi partope in mine, je kriv referent za oborožitev XXX. divizije, ker je pustil material na takem mestu, da ga je lahko sovražnik brez vsakih težkoč našel. Radi tega je bil poklican na zagovor.*« (Podčrtal T. F.)⁶

Sovražnikov in partizanski vir o odkritju partizanskih topov in streliva zanje se ujemata, razen enega podatka: nemški vir navaja, da so našli dva partizanska topa, partizanski pa pravi, da tri. Vprašanje razlike ni toliko pomembno, pomembneje je, da je sovražnik dobil v roke partizanski top šele februarja 1945, več kot sedem mesecev po njegovem rojstvu.

Partizanski top, ki ga je zaplenil sovražnik na Predmeji, ni bil prvi partizanski top. Že poleti 1942 so namreč partizani pri napadu na Žužemberk uporabili preprost partizanski top, ki so ga izdelali pri nekem kovaču na Turjaku. Cev so pritrdili na močan hrastov hlod in na zadnji konec cevi pritrdili sprožilno napravo — puško. Naboj iz puške je sprožil naboj na granati in ta jo je vrgel iz cevi. Izdelali so tudi merilne naprave in granate kalibra 81 mm, vendar je nadaljnjo izdelavo granat in izpopolnjevanje topa, ki je imel bolj lastnosti minometa, prekinila velika italijanska ofenziva.⁷ Novi partizanski top se je rodil šele čez dve leti v IX. korpusu NOV in POJ.

Komandant IX. korpusa NOV in POS, general major Lado Ambrožič-Novljan z oficirji in borci pri preizkušanju partopa v Cerknem (Fototeka MLRS)

Za podatke o rojstvu partizanskega topa v IX. korpusu sem zaprosil takratnega komandanta korpusa, generalmajorja Lada Ambrožiča-Novljana, ki mi je napisal tole:

»Zamisel o partizanskem topu — partopu — se je rodila 3. 7. 1944 na Poreznu, dan po končani operaciji enot IX. korpusa v Baški grapi. Zvečer 2. 7. 1944 se je namreč XXXI. divizija umaknila z območja Kojce in je s seboj poleg drugega težkega orožja peljala tudi dve havbici 100 mm. Teh dveh topov pa ni bilo mogoče zvleči po brezpotnih rebreh Porezna, zato ju je divizija na primernem mestu skrila v gozdu, pobrala zaklepe in vse skupaj dobro skrila. Vendar so Nemci, ki so divizijo zasledovali do podnožja Porezna, topova našli, a ju niso mogli odpeljati, ker tudi niso imeli sredstev za to. Topova sta tako nepoškodovana ostala v rokah XXXI. divizije.

Ko se je vsa divizija v jutranjih urah 3. 7. 44 zbrala v lepem sončnem vremenu na Poreznu, sem sklical sestanek poveljnikov divizije in brigad. Zbrali smo se ob nekem bunkerju in začeli prijateljski pomenek. Navzoč je bil tudi načelnik glavnega štaba NOV in PO Slovenije, generalmajor Dušan Kveder-Tomaž. Pogovora se je udeleževal tudi komandant divizije Stane Potočar-Lazar in še nekateri drugi poveljniki ter politični komisarji. Na tem bolj prijateljskem pogovoru sem postavil vprašanje, kako bi olajšali boj bombašev, ki so se morali bojevati pod zelo težkimi pogoji in v nevarnih razmerah. Dogodek s težkima havbicama nas je tudi prepričeval o neprimernosti topništva za partizansko vojskovanje. Potreben nam je bil stroj, tako smo vsi menili, ki bi metal zavitke eksploziva vsaj 50 metrov daleč ter tako nadomestil bombaše in po potrebi tudi topove. Tako se je rodila misel, naj bi v naših delavnicah v Cerknem izdelali tak stroj. To naj bi bila cev italijanskega minometa 81 mm, ki bi ji odstranili udarno iglo na dnu in namesto nje vstavili sprožilno napravo. Zavitek eksploziva, kakih 4 kg, naj bi v začetku nataknil kar na lepo obdelan lesen drog, ki bi se tesno prilegal v cev. Ko bi sprožili minometni naboj na dnu

cevi, bi izstrellek izfrfotal iz cevi, udaril ob cilj in eksplodiral. Za to bi poskrbelo zažigalo, isto kot za mine, ki bi ob udarcu v cilj povzročilo eksplozijo. Novo orožje bi torej delovalo kot mina, ki jo partizani »prislonijo« ob cilj in sprožijo. Vsa ta zamisel je bila zelo enostavna. Radovedni smo bili ali bi izstrellek ob udarcu ob cilj spričo majhne hitrosti tudi eksplodiral.

Osebo sem se zavzel za realizacijo te zamisli. Tudi borci so hitro razumeli, za kaj gre, in partizani v delavnicah so napravili kaj hitro izdelali.«⁹

V gradivu partizanskih delavnic v Cerknem nisem našel podatkov, kdaj so začeli izdelovati partop in kako so ga delali. V svojem poročilu z dne 5. julija 1944 sekcija za oborožitev v operacijskem odseku štaba IX. korpusa razumljivo še ne omenja te nove naloge. Prvi podatek o tem pa najdemo v petnajstdnevem poročilu iste sekcije z dne 20. julija 1944, ko pravi:

»V naši sekciji je skupno zaposlenih 70 tovarišev, in sicer 50 v skladiščnih ekipah, ki se bavijo tudi z nabiranjem municije in orožja, ostalih 20 je pa zaposlenih v orožarskih delavnicah.

(...)

*

Delavnice. V severnih delavnicah izdelujemo sedaj novo orožje, to je »partizanski top«, ki je sicer še zelo primitiven, pri prvih poskusih pa se je izkazal kot odlično orožje. Za izboljšanje orožja izdelujemo razne poizkuse, predvsem se gre za vžigalnike. Izboljšanje smo že dosegli, vendar še ni popolno. V prihodnjem poročilu bomo poslali načrt topa in njegov točen opis. V delavnicah smo določili 3 tovariše, ki se bavijo izključno s tem delom. V najkrajšem času bomo formirali za izdelavo novega orožja posebno delavnico. V ostalih delavnicah so se bavili predvsem s popravilom orožja in izdelovanjem min.«⁹

Po tem poročilu lahko sklepamo, da so partizanski top, ki je bil namenjen predvsem preizkušnji, izdelali v delavnici v Cerknem sredi julija 1944. O preizkušnji pravi Lado Ambrožič-Novljan tole:

»Ko je bila v nekaj dnevih naprava gotova, so me poklicali, kot sem bil naročil, da bi prvi probi prisostvoval. Na moje veliko začudenje se je zbralo na dvorišču nekdanje vojašnice v Cerknem veliko partizanov, ki so z radovednostjo pa tudi z izrednim zanimanjem pričakovali rojstvo partopa. Pri prvem strelu smo se umaknili v zaklonišče. Učinek partopove granate, ki jo je strelec usmeril na pročelje vojašnice, je bil proti pričakovanju velik. Granata je napravila v steni več kot meter široko luknjo ter raztrgala betonski križ poprečne in navpične nosilne gredi na stavbi. Notranjščina prostora, kamor je granata udarila, je bila popolnoma demolirana. Uspeh nas je razveselil in v delavnicah so nato napravo še izpopolnili, kajti pri prvih poizkusih je bila kaj smešna: v italijanski čeladi okrog 4 kg eksploziva, čelada natakljena na dolgo leseno ročico, vse skupaj pa je po izstrelitvi frfotalo kot obstreljen fazan! Toda učinek je bil izreden. Ko so partizani iz delavnic nekoliko izpopolnili napravo, so streljali tudi na bunker ob vojašnici v Cerknem. Razdalja kakih 70 metrov. Čez nekoliko dni sem si učinek partopovske granate ogledal. Zadeli so s prvo granato, ki je napravila v srednjem trdnem kamnitem bunkerju luknjo zopet okoli 1 meter veliko. Učinek torej zopet popoln.

Kmalu potem je orožje prišlo v brigade. Tako je torej bilo rojstvo imenitnega novega partizanskega orožja, ki je slonelo na sledeči praktični misli: napravimo tak stroj, ki bo lahak za transport in metanje granat. Na račun dometa in teže topa pa naj bodo granate — eksploziv — obilnejše!«¹⁰

Pot partizanskega topa od prvega preizkusa do izpopolnitve in njegovega prihoda v brigade je bila vendarle nekoliko daljša. Ne vemo, ali je sekcija za oborožitev pri štabu IX. korpusa nato res poslala glavnemu štabu NOV in POS načrt in

Borca pri preizkušanju partopa v Cerknem poleti 1944 (Fototeka MLRS)

natančen opis partizanskega topa. V ustreznih arhivskih fondih ga namreč nisem našel. V naslednjem petnajstdnevnem poročilu z dne 6. avgusta 1944 je bila sekcija zelo skopa s podatki o partopu. Zapisala je le tole:

»V severnih delavnicah (in te so bile v Cerknem — op. T. F.), kjer izdelujemo naše novo orožje, je delo več kot teden dni stalo.«¹¹ Skopo je tudi naslednje petnajstdnevno poročilo sekcije z dne 19. avgusta 1944, ki pravi: »Delavnice na severu se tudi bavijo z izdelavo novega orožja »partizanskega topa« oziroma izboljšujejo ga. Delavnice so tu razdeljene na dve manjši delavnici. Ena se bavi samo s tem novim orožjem, druga pa s popravilom orožja.«¹² Naslednje petnajstdnevno poročilo z dne 19. septembra 1944 pa je bilo že pesimistično:

»V delavnicah je sedaj zaposlenih 20 tovarišev, in sicer v severnoprimorskih delavnicah 4, v južnoprimorskih 9 in v centralnih delavnicah 7. (...)

V severnih delavnicah so bili tov. zaposleni predvsem s popravilom orožja za Gorenjsko in za XXXI. divizijo. Part. top, katerega smo že v zadnjem poročilu omenili, se ni obnesel ter se z izdelavo istega ne bavimo več.«¹³

Tisti čas, ko so izpopolnjevanje partizanskega topa v delavnici v Cerknem opustili, je na pobudo komandanta glavnega štaba NOV in POS generallajtnanta Franca Rozmana-Staneta in Lada Ambrožiča-Novljana, ki se je septembra 1944 po enem letu vrnil iz Slovenskega Primorja v glavni štab NOV in POS, izpopolnjevanje in serijsko izdelavo prevzela orožarska delavnica v Novi gori na Dolenjskem. Glavna ovira pri izpopolnjevanju so bile osnovne polnitve za italijanske mine. Skušali so jih nadomestiti z lastnimi polnitvami, ki so jih izdelali iz streliva za angleške letalske strojnice, pri čemer pa zaradi nezadostnih izkušenj v začetku niso uspeli. Uspeli so šele kasneje, ko so dobili originalne osnovne polnitve in jih temeljito preučili; takrat so uspeli tudi z izdelavo lastnih polnitev. Imel pa je partop še dve pomanjkljivosti,

ki ju je bilo treba na vsak način odpraviti: neokretnost orožja in nezanesljivost eksplozije granate, ki je imela preproste vžigalnike domače izdelave.

Ko so začeli z večjo proizvodnjo partizanskih topov, so lesen del granate nadomestili z železno cevjo in namesto štirih vžigalnikov vstavili enega samega. Pločevinaste glave, vodila in repe za granate so izdelovali v orožarski delavnici »Črn« v Črnomlju, v Novi gori pa so granate polnili in izdelovali vžigalnike. Marca 1945 so v enotah Jugoslovanske armade (do tedaj NOV in POS) uporabljali že 12 partopov, v Novi gori pa so bili tudi tečaji za usposabljanje kadra za to orožje.¹⁴

Kaže, da so do 2. oktobra 1944 uspeli partizanski top izpopolniti že tako, da ga je operacijski oddelek glavnega štaba NOV in POS sistematično opisal. Opis navajam tudi zato, da bi ga bralci lahko primerjali s sovražnikovim opisom v začetku tega članka.

GLAVNI ŠTAB NOV IN PO
SLOVENIJE
OPERACIJSKI ODDELEK
dne 2. 10. 1944
PARTOP

1. ZGODOVINA:

Partop ali partizanski top je tipično partizansko orožje, ki je nastalo radi pomanjkanja artilerije, oziroma artilerijske municije in težnje dati pehoti v prvih vrstah orožje z močnim rušilnim dejstvom. Partizani so skušali že od začetka svoje borbe skonstruirati top, ki bi odgovarjali partizanski taktiki. Ob razpadu Italije smo dobili precejšnje število artilerijskega orožja ter municije, v teku borb pa je bila skoraj vsa municija uporabljena. Partizanska borba še vedno zahteva pri napadih na postojanke orožja z močnim dejstvom. Partizani IX. korpusa so po dolgotrajnih poizkusih skonstruirali partop — orožje, za katero lahko tudi sami izdelajo municijo. V delavnicah VII. korpusa se je to orožje izpopolnilo, odpravile so se razne hibe in se na ta način usposobilo za praktično uporabo v naših edinicah.

2. OPIS PARTOPA:

Partop sestoji iz: cevi, nožic, podloge ter merilnih naprav.

CEV je vzeta iz težkega minometa 81 mm, na repu je prevrtna zato, da se v njem namesti udarna priprava. Udarne priprave ima pero, udarno iglo ter prožilec na poteg.

NOŽICE so vzeti od težkega mitraljeza St. Etienne in skrajšane, ki se dajo dvigati in spuščati. Na vrhu nožic je nameščen vijak, po katerem se lahko premika cev po smeri.

PODLOGA je od minometa 81 mm in pripravljena tako, da je montirana opora, ki omogoča položno streljanje.

MERILNE NAPRAVE so goniometer ter kvadrant. Goniometer je od težkega minometa 81 mm ter služi za dajanje smeri in merjenje krajevnega kota. Nameščen je na nožicah. Kvadrant je prav tako od težkega minometa in služi za dajanje nagiba cevi.

3. OPIS MUNICIJE:

Mina sestoji iz glave, trupa in repa. Glava je napravljena iz pločevine, debeline 3 mm. Polnjenje je s 5 kg eksploziva N 808. Na vrhu glave so pričvrščeni 4 vžigači.

Vžigač je sestavljen iz telesa vžigača, udarne igle, peresa, kapisle in zatika. Kapisla je obdana s poživitvenim eksplozivom. Glava je pritrjena na lesen trup, ki je stružen iz bukovega lesa in ima dolžino cevi Partopa. Na kraju trupa je privit rep

Eksplodizija granate iz partopa na zidu bivše italijanske vojašnice v Cerknem (Fototeka MLRS)

(vzet od lahke mine težkega bacača 81 mm). Služi za nameščanje osnovnega ter dodatnih polnjenj. Celotna teža mine znaša 12,5 kg.

4. STREŽAJI PRI PARTOPU:

Oddelek Partopa ima: vodjo oddelka, merilca, pomočnika merilca ter dva dodajalca.

Vodja oddelka nadzira vse delo, odgovarja za pravilno upravljanje z orožjem ter daje komando.

Merilec upravlja merilne naprave.

Pomočnik merilca pomaga merilcu pri dajanju smeri in nagiba cevi ter polni cev.

Prožilec zapenja in proži iglo.

Dodajalca montirata vžigače na glavo mine ter donašata municijo.

5. PRENOS PARTOPA IN MUNICIJE:

Partop in municija se redno tovari, le na položaju se prenaša. Vodja oddelka nosi merilne naprave, merilec nosi cev, pomočnik merilca nožice, prožilec podlogo, dodajalca pa municijo.

Pri prenosu na mulah nosi ena mula Partop, a ostale pa municijo.

6. DEJSTVO:

Mina ima zelo močno razširjeno dejstvo in prebije kameniti zid debeline 50 cm. Pri eksploziji napravi luknjo 120 cm in deluje globinsko, radi eksploziva N 808, ki je močno brizanten. Pri eksploziji nastaja močan dimni steber 15 m višine in širine ter velik plamen. Mina ima tudi veliko moralno dejstvo radi močne eksplozije, namena in dima.

7. TAKTIČNA UPORABA:

Uporablja se za napad na utrjene postojanke. Cilji so bunkerji, utrjene hiše, barikade itd.

V glavnem bo to orožje začelo delovati, ko pehota vdre v prvo utrjeno linijo postojanke. Postavlja se na blisko razdaljo in sicer do 200 m. Partop je lahko prenosljiv in to omogoča postavljanje na največjo bližino objektov, ki jih nameravamo rušiti.

8. BALISTIKA:

Dosedanji poskusi so se izvršili samo s položnimi krivuljami. Domet je bil dosežen 200 m.

Raztresenje dometov po daljini je zaradi majhne zatečne hitrosti, ki znaša približno 50 m na sekundo, precejšnja. Raztresenje po smeri pa je zelo majhno.

Streljanje na cilje ima velik negativni krajevni kot, je oteženo in zahteva globoko ukopavanje nožic.

Nagib cevi pri drugem polnjenju za daljino 100 m je 9 stopinj, a za daljino 200 m 17 stopinj.

Orožje se izpopolnjuje in je veliko upanje, da bo v mnogem nadomestilo pehotna artilerijska orožja.

Smrt fašizmu — sbovodo narodu!

Načelnik štaba:
generalmajor:

Načelnik oddelka:
major

Izvirnik tega opisa, ki sta ga podpisala načelnik glavnega štaba NOV in PO Slovenije, generalmajor Lado Ambrožič-Novljan in načelnik operacijskega oddelka v tem štabu major Mušan Majcen-Nedeljko, so verjetno poslali vrhovnemu štabu NOV in POJ na otok Vis. Na voljo imamo namreč le izvirno kopijo tega opisa.¹⁵

Škoda, da ne poznamo opisa partizanskega topa iz IX. korpusa, ki ga je sekcija za oborožitev tega korpusa poleti 1944 nameravala poslati glavnemu štabu NOV in POS. Potem bi namreč lažje in zanesljiveje ugotavljali razlike v posameznih stopnjah izpopolnjevanja tega partizanskega orožja, saj je tudi iz primerjave sovražnikovega opisa in pravkar navedenega opisa operacijskega oddelka glavnega štaba NOV in POS mogoče ugotoviti, da do 2. oktobra 1944 partizanskega topa še niso do kraja izpopolnili. V začetku oktobra 1944 je imela njegova granata še vedno trup iz bukovega lesa in ne iz železa kot pozneje. Kot vemo, so pozneje tudi namesto štirih žigalnikov na vrhu glave granate namestili le enega samega.^{15a}

Dne 15. decembra 1944 je vodja delavnic VII. korpusa NOV in POJ Avgust Pogacnik sestavil nek »pravilnik« z naslovom »Pravilno ravnanje s PARTOPOM«, v katerem je zapisal:

»Taktična uporaba Partopa.

Partop se uporablja le ko pehota že vdre v utrjene postojanke. Postavlja se na razdaljo 150 m; nosi pa tudi do 200 metrov. Za mehki teren (zemljo, travo, vodo, grmovje) Partop ne odgovarja. Odgovarja pa za bunkerje in utrjene stavbe, ne glede na debelino zida. Partop se mora čistiti in se ne sme zanemarjati, kakor se je večkrat že opazilo.

Mine se morajo spravljati na suhem prostoru, ker jim škoduje mokrota. V kratkem času pa bodo izgotovljene mine z železnimi repi.

S tem orožjem je treba ravnati pravilno, da se doseže uspeh; ne pa metati mine po nepotrebnem po mehkem terenu!¹⁶

Naročil je tudi, naj se ta »pravilnik« dostavi VII. in IX. korpusu ter IV. operativni coni. Tudi iz tega vira zvemo, da sredi decembra 1944 še niso imeli granat z »železnimi repi«.

Partizanski top so v IX. korpusu prvič uporabili pri napadu na sovražno postojanko v Železnikih od 19. do 22. novembra 1944. O tem je operacijski odsek štaba

Trojica borcev pri partopu. V sredini je narodni heroj, kapetan Anton Šibelja-Stjenka (Fototeka MLRS)

IX. korpusa v svojem petnajstdnevem poročilu 30. novembra 1944 zapisal: »Za časa borbe pri Železnikih je bil prvič uspešno uporabljen naš partop, ki je bil najuspešnejše orožje naših edinic v napadu in je največ pripomogel k likvidaciji postojanke.«¹⁷ Iz podatkov o lastnih izgubah je razvidno, da so naše enote v bojih za Železnike izgubile partizanski top,¹⁸ vendar iz ustrezne literature ne zvemo, kako se je to zgodilo.

Partizanske topove je nato IX. korpus uporabil tudi pri svojem napadu na sovražno postojanko v Gorenji vasi v Poljanski dolini od 19. do 20. decembra 1944. Operacijski odsek štaba korpusa se je v svojem petnajstdnevem poročilu dne 30. decembra 1944 ponovno pohvalno izrazil o tem orožju. »Vedno bolje se v borbi izkazujejo partopi,« je poudaril.¹⁹

Kot je ugotovil sam sovražnik, je IX. korpus v Slovenskem Primorju prvič uporabil partizanske tope v svojem napadu na fašistično postojanko Trnovo v Trnovskem gozdu od 19. do 21. januarja 1945. Za neposredni napad na to postojanko je štab korpusa odredil Kosovelovo brigado, druge enote pa so operacijo zavarovale. Kosovelovi brigadi so za ta namen dodelili dva diviziona topništva: 2 protitankovska topa kal. 47 mm, 2 avtomatska topa-strojnice kal. 20 mm, 2 minometa kal. 81 mm, 2 topa PIAT in 3 partope. Prvemu bataljonu so dodelili dva in drugemu en partop. Po dvodnevni borbi je postojanka padla in je to bila ena najlepših zmag korpusa. Vendar je bil tudi v tej operaciji uničen en partop, in sicer zaradi sovražnikovega zadetka v polno. Posadka partopa, ki je bila verjetno okrepljena, je imela dva mrtva in osem ranjenih.²⁰ V kritični razčlenitvi operacije je štab 30. divizije NOV in POJ izrazil svoje nezadovoljstvo z delovanjem baterije minometov in topov PIAT. Glede delovanja partopov je dejal: »Isto je mogoče povedati tudi za posadko partopa, ki prav tako ni bila taktično dovolj izurjena za sodelovanje s pehoto. Zaradi

pomanjkljive pozornosti glede streliva se je zadnji leseni okrogli del tako napil vode, da ni mogel v cev.²¹ Treba je tudi opozoriti na neko zelo neugodno okolnost, da namreč izdelujejo orožje z različno dolgimi cevmi.«²²

O sovražnikovem odkritju partizanskih skladišč in tudi partizanskih topov v operaciji »Rübezahl« februarja 1945 smo govorili že v začetku tega članka. Na koncu bi rad izrazil neko misel: sedaj, ko v grobih obrisih poznamo razvoj partizanskega topa, bi bilo zelo zanimivo, če bi o njem povedali še kaj tisti, ki so ga izdelovali v partizanskih delavnicah, in tudi oni, ki so ga uporabljali na bojnih poljanah.

Opombe

¹ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana (dalje: Arhiv IZDG), nem. arh., fasc. 199.

² Arhiv IZDG, nem. arh., fasc. 199.

³ Franjo Bavec-Branko: Bazoviška brigada. Ljubljana 1970, str. 438—442.

⁴ Arhiv IZDG, nem. arh., fasc. 199.

⁵ Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 22.

⁶ Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 22.

⁷ Metka Lovrič: Orožarske delavnice na Dolenjskem in Notranjskem. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, V/1955, št. 1—2, str. 277—279 (dalje: Lovrič, n. d.). Glej tudi: Jože Kožar: Partizanski top. Borec 1953, str. 12—14; Karel Oražem: Kako je nastal prvi partizanski top. Novice, Kočevje 27. 4. 1957, št. 18—19; (Mile Pavlin) D. P.: Zgodnice o »turjaškem kanonu«, Borec 1959, št. 10, str. 503—504.

⁸ Lado Ambrožič-Novljan: Pismena izjava avtorju 1. 3. 1977. Tovarišu Ambrožiču se za prijazno uslugo toplo zahvaljujem.

⁹ Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 224 in 229.

¹⁰ Glej op. 8!

¹¹ Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 224.

¹² Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 229.

¹³ Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 224.

¹⁴ Lovrič, n. d., str. 277—279.

¹⁵ Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 32.

¹⁶ A v arhivskem fondu štaba VII. korpusa NOV in POJ (Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 154) sta se ohranili dve strani drugega opisa partizanskega topa, ki se v prvih sedmih točkah le malo, v glavnem samo jezikovno — razlikuje od pravkar navedenega opisa. Opisa sta si torej zelo sorodna, vendar ne vemo, kdaj je nastal drugi opis. Ta opis pa se precej razlikuje v 8. točki, ki ima naslov Balistične lastnosti, in ima tudi neštevilčeno deveto točko — Pouk o streljanju. Ta del navajam v celoti.

»8. Balistične lastnosti.

Dosedanji polzkusi so se izvršili samo s položnimi krivuljami. Uporabljalo se je vedno le drugo poljenje. Domet je bil dosežen 200 metrov. Raztrošenje zadetkov po daljini je radi majhne začetne hitrosti, ki znaša manj kot 50 m v sekundi, zelo veliko, raztresanje po smeri pa je 10 metrov. Streljanje na cilje, ki imajo velik negativni krajevni kot, je oteženo in zahteva globoko ukopavanje nožic.

Za drugo poljenje, za težino mine 12,5 kg pod pogojem, da se nahaja cilj v horizontu orožja, veljajo približno sledeči tablični koti:

100 m	9 % ali 160 tisočink (prav: 9,5 %)
150 m	10 % ali 187 tisočink
150 m	12,5 % ali 222 tisočink
175 m	14,5 % ali 258 tisočink
200 m	17 stopinj ali 302 tisočinki.

(Popravek: od metrov 100 pa do 175 niso procenti — temveč stopinje!)

Pouk o streljanju s partopom.

Vodja oddelka predhodno izvidi položaj za postavljanje partopa ter skriven prihod do položaja. Nato da znak za prihod oddelka. Še pred postavljanjem orožja na položaj je potrebno okopati podloge ter nožice ter napraviti zaklon za ves oddelek. Ko je orožje sestavljeno, zavzamejo strežaji svoja mesta. Mesto vodje oddelka ni stalno. Načelno je njegovo mesto tam, odkoder najlaže nadzira delo vseh strežajev. Najbolje je, da se postavi podloge podloge, odkoder daje potrebne komande, da se že v naprej postavi cev kolikor mogoče v smeri cilja (točno) ter da stoji podloga na to smer pravokotno. Medtem ko merilec meri krajevni kot in daje cevi smer, oceni vodja oddelka daljino do cilja, pogleda v tabelo streljanja koliko znaša tablični kot za to daljino. Ko mu merilec javi, koliki je krajevni kot, izračunava elevacijo s tem, da krajevni kot odzame od tabličnega kota ali pa prišteje po formuli:

$$E = T \text{ in } S \text{ oz. } E = T - S$$

E je: elevacija, T je tablični kot, to je kot, ki ga dobimo v tablicah z ozirom na ocenjeno daljino: S je: krajevni kot, to je kot med horizontom orožja ter linijo cilja, merjen od mesta orožja.

Ko je vodja oddelka izračunal po gornji formuli elevacijo, komandira: »Kvadrant . . . stopinj, odnosno tisočink (zavisí od tega ali ima kvadrant razdelbe v stopinjah ali tisočinkah)«.

Ko merilec zavzame prednjo komando na kvadrantu ter da cevi potreben nagib, javi: »Gotovo«. Vodja oddelka prekontrolira, če so elementi pravilno zavzeti. Nato daje komando: »V zaklon!« in »Ogenj!«

Merilec leži poleg orožja z leve strani in upravlja z merilnimi napravami tako s kvadrantom kot z goniometrom. Ko je najprej grobo na oko nameril cev na cilj, stavlja na nožice goniometer. Nato meri krajevni kot na ta način, da na vrhu vzdolžne libele na goniometru, nato s kvadrantom dovede gledko z nosanom (prednji se nahaja na zgornjem delu goniometra »hori«).

Nadaljeje besedilo se v navedenem arhivskem fondu ni ohranilo ali pa ga še niso našli. Manjka tisti del, ki bi bil zelo zanimiv, tj. postopek pri polnjenju partizanskega topa in vžigu mine.

¹⁸ Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 32.

¹⁷ Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 224. Samo postojanko sta napadla dva bataljona Gradnikove brigade, pri čemer so 2. bataljonu, ki je bil na glavni smeri napada, dodelili poleg brzostrelnega in protitankovskega topa tudi partop. O delovanju tega topa je Stanko Petelin-Vojko v svoji knjigi Gradnikova brigada, Nova Gorica 1966, na str. 384 zapisal: »Medtem so partopničarji prinesli svoje orožje v hišo nasproti postojanke ob cerkvi in župnišču, ga postavili na mizo in uprli ob zid ter odprli okno, skozi katero bi izstrelili prvo mino na bližnjo postojanko. Borci 2. bataljona so se pripravili, da bi takoj nato jurisali. Za vogaalom hiše, kjer je bil partop, pa je čakala tudi skupina funkcionarjev, da bi videli, kakšen učinek bo imela partopova mina. Bilo pa je vse zaman. Partopu se je pokvarila udarna igla in mine ni bilo moč izstreliti. To pa še ni bilo najhuje: prav tedaj je v gručo funkcionarjev padla sovražnikova mina, eksplozirala in ranila skoraj vse, ki so tam stali. Posledica tega je bila, da je začetni zalet 2. bataljona precej popustil in da do zore ni bilo mogoče ničesar več doseči.«

Partop so uporabili nato tudi v tretji noči napada, ko je postojanko napadel tudi bataljon Kosovelove brigade. Posadka partopa se je povzpela v prvo nadstropje stavbe nasproti župnišča — postojanke in postavila partop na mizo pod oknom. Od desetih granat jih je sedem zadelo cilj in imelo strahovit učinek: debeli zidovi so se razcveteli na več mestih. O tem učinku je pozneje ujeti nemški orožnik izjavil: »Tako je prišla tretja noč. Ta je bila pravi pekel. Treskalo je okoli nas, da smo bili že čisto otopeni. Silna eksplozija me je vrgla pol metra od tal in treščila ob zid. Zračni pritisk je bil tako močan, da je nekaterim počil bobnič v ušesih. Ležal sem v postelji in jih klical. Čeprav so bili zraven mene, me ni nihče slišal. Bili smo povsem gluhi. Vsi smo bili že izčrpani. Od onih strahotnih eksplozij smo bili že skoraj blazni. Hotelo nam je raznesti glave.« (Petelin, n. d., str. 388—390).

¹⁸ Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 224.

¹⁹ Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 22. Samo postojanko je napadala Vojkova brigada, ki so ji dodelili tudi tri partope, tako da je dobil vsak napadajoči bataljon enega. Prvi bataljon se je zelo približal postojanki s partopom in jo obstreljeval, vendar je ni mogel zavzeti. Drugemu bataljonu se je partop pokvaril že v začetku napada, ko bi ga najbolj potreboval. Kako je bilo s partopom pri tretjem bataljonu, ne vemo. Napad ni bil tako uspešen, kot so pričakovali, in je sovražnikova postojanka dobila pomoč prej, kot jo je Vojkova brigada mogla uničiti. (Stane Petelin-Vojko: Vojkova brigada, Nova Gorica 1968, str. 442—444)

²⁰ Radosav Isaković-Rade je v svoji knjigi Kosovelova brigada, Ljubljana 1973, str. 564—565, o tem zapisal tole: »V trenutku, ko naj bi se oglasil s svojim ognjem tudi partop, je nenadoma odjeknila strahovita in slepeča eksplozija, ki je skoraj uničila ves oddelek, ki mu je stregel. Dva partizana je mina ubila, osem pa je bilo hudo ranjenih. Poročilo štaba XXX. divizije pravi, da je sovražnikova mina iz lahkega minometna zadela mino partopa na položaju in jo aktivirala, udeleženci boja, ki so bili v bližini, pa menijo, da je do te strašne nesreče prišlo zaradi nepazljivosti v ravnanju z mino. Danes je težko ugotoviti resnico. Karkoli je že bilo, brigada je bila zaradi tega krvavega davka brez dragocene ognjene podpore v nadaljnjem napadu.«

²¹ Isaković je že v omenjenem delu na strani 569 napisal tole: »Tudi borci in starešine 2. bataljona so se za ta napad dobro pripravili. (...) Na podlagi izkušenj dopoldanskega napada je komandant 2. bataljona izvedel manjšo preureditev. Težki vod z dvema težkima strojnicama je umaknil nekoliko nazaj, da sta mogla točji najbližjo hišo, ki naj bi jo bojna skupina tega bataljona najprej zavzela ob podpori partopa. Ob zaščiti strojniškega ognja se ji je uspelo priplaziti do nje na razdaljo 60—70 metrov, nato pa je s svojim ognjem iz pušk in puškomitraljezov ščitila približevanje partopa. Toda ko ga že postavili na ustrezni položaj, je njegovo moštvo ugotovilo, da se je leseno vodilo mine tako napilo vode v snežnem metecu, da ga ni bilo mogoče spraviti v cev. Poskusili so še z drugimi minami, uspeh pa je bil isti. Partopa nikakor ni bilo mogoče uporabiti. Poslali so nekaj borcev v Rijavce po nove mine, bataljon pa je nadaljeval napad brez podpore partopa.«

²² Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 287. Poročilo štaba 30. divizije NOV in POJ 24. I. 1945. V Isakovićevi zgodovini Kosovelove brigade je pri opisu napada te brigade na fašistično postojanko Trnovo še nekaj podatkov o delovanju partopa. Milan Pahor se je tega spominjal takole: »Na vse mogoče načine smo se skušali približati najbližji hiši, da bi jo uničili s partopom, pa ni in ni šlo. Če se je oddelek partizanov postavil malo bolj naprej, so ga »masovci (fašisti iz divizije Decima MAS — op. T. F.) iz stranskih bunkerjev obsuli z rafali. Tako so nam nekaj tovarišev ranili. Ko pa smo partop postavili v višini mojega kritja in izstrelili mino, ta ni dosegla cilja. Poskušali smo tudi tako, da sva z Joškom Zgurom, ki je že dalj časa imel bren, vzela na muho levi bunker, menda je bil št. 9, in ga izmenoma obstreljevala z natančnimi rafali. Med tem naj bi se »partopovci« premikali naprej. Toda opazili so jih iz vasi. Preklete zverine so imele mitraljeze celo na strehah višjih hiš.« Isaković, n. d., str. 575—576.)

Martinko Zabota pa se boja za središče Trnovega spominja takole: »Oba naša srednja minometna sta ostala brez »hrane« in s tem tudi brez dela. Zbral sem prostovoljce iz svoje težke čete, pridružili smo se borcem 1. bataljona. Z vzhodnega roba vasi smo prodirali proti zahodu od hiše do hiše, v glavnem s pomočjo plastika. Okrog polnoči smo se prebili do Fonove gostilne, ki so jo masovci preuredili v manjšo trdnjavo. Okna so zazidali in si uredili strelne line. Jurišna skupina pod vodstvom komandanta bataljona Drejčka (Andreja Renarja — op. T. F.) je usmerila ogenj na line Fonove gostilne, hkrati pa so se minerci tiho splazili s strani in ob hišni vogal postavili plastično mino. Odbila je vogal hiše, toda masovci niso utrpeli nobene škode. Skozi line so začeli metati ročne bombe. Seveda se minerci zdaj niso mogli približati gostilni. V bližnjo hišo smo prinesli partop in ga utrdili na mizi pod oknom. Vsi smo se morali umakniti iz hiše v bližnje zaklone. Merilec partopa se je vlegel na stopnišče. Ker dotlej še nikoli nisem imel priložnosti videti, kako deluje partop, sem se vlegel poleg njega. Ko je potegnil za vrvico, sem najprej slišal zamolkel strel, nato pa močno eksplozijo. Se omočeni od pritiska sem zdrvel v sobo. Od močno utrine in podprte mize so ostali le razmetani koščki lesa, vzhodna stena Fonove gostilne pa je bila popolnoma razdejana. Kar je bilo še živih, so začeli izstopati z dvignjenimi rokami.« (Isaković, n. d., str. 579—580.)

Peter Hribar

Joj, koliko sonca

*Joj, koliko sonca je
na zapuščenih travnikih,
na plevelu in osatu,
na starih, osamljenih kmetijah,
na ocepanih hišah in hlevih,
na neustavljivem odmiranju.*

*V starih, zapuščenih ljudeh
mrak je in žalost:
njihov ponos je zavržen,
njihova prastara ljubezen do zemlje,
vse je ponižano do smrti.
Nekoč so v tej hiši, v tem hlevu
prenočevale po tri brigade,
za vse je bilo košček kruha,
topla beseda in pesem.*

*Zdaj ni nikogar. Ob koncu tedna
pribrnijo fički in škode:
odtujeni otroci,
pogospodeni kmetje
samopašno poberejo, kar je zraslo.*

Peter Hribar

Prošnja k poljskemu cvetu

*Preprosti poljski cvet
zavij nas v domače dišave,*

*ko iz te babilonske zmešnjave
iščemo svojo pravo sled,*

*daj nam upanja, žarek svetlobe
za to slavno temò atomske dobe,*

*ko čez svet se vije sivozelena reka.
Cilj je njen: ubiti človeka.*

Dr. Radoslav Hrovatin

Partizanska pesem kot posebna zvrst delavske pesmi

Partizansko pesem v Jugoslaviji moremo šteti med delavske pesmi glede na to, da izraža splošne napredne družbene ideje delovnega ljudstva v sodobnem pomenu besede kot zavestne napredne težnje delavcev, kmetov, obrtnikov in delovnih izobražencev. Vendar pa partizanska pesem predstavlja posebno zvrst delavskih pesmi zaradi svojstvenega razvoja in navezovanja na izročilo v skladu s posebnim družbenim razvojem jugoslovanskih narodov v novejših obdobjih njihove zgodovine. Pri tem je treba upoštevati še razne specifičnosti v razvoju posameznega jugoslovanskega naroda in narodnosti. V tem kratkem prikazu¹ se bomo omejili predvsem na Slovence, čeprav mnoge ustrezne ugotovitve veljajo tudi za ostale jugoslovanske narode. Saj skoro vse v tem prispevku obravnavane pesmi pojejo poleg Slovencev tudi drugi jugoslovanski narodi in narodnosti v raznih inačicah, verzijah in prevodih.²

Delovna pesem ima že davno izročilo v jugoslovanski ljudski kulturi, v kateri je igrala pomembno vlogo delovnega spodbudnika. Po svoji vsebini in obliki je zelo raznolična glede na razne stopnje družbenega razvoja, glede na različne vrste dela in delovne odnose med kmeti, obrtniki in delavci. Seveda pa se večina raznih zvrsti delovnih pesmi razlikuje od delavskih pesmi tiste zgodovinske dobe, v kateri se je oblikovala delavska razredna zavest. Medtem ko se starejše tradicionalne delovne pesmi nanašajo na razne vrste dela, na težave pri delu, na veselje pri delovnem uspehu itd., obravnavajo novejše delavske pesmi delo na mnogo širši podlagi in zlasti poudarjajo človeške pravice, ki izvirajo iz dela, pozivajo na boj za delovne pravice, skratka stremijo po revolucionarni preobrazbi delovnih odnosov.

Prav po tem revolucionarnem značaju se tudi jugoslovanska partizanska pesem uvršča med sodobne delavske pesmi. Saj je partizanska pesem črpala svoje pobude med drugim predvsem iz revolucionarnih osnov mednarodne in domače delavske pesmi. Toda način, kako so se splošne delavske težnje, izražene v delavskih pesmih, uveljavile v najširših delovnih slojih naše dežele, je prav specifičen.

Revolucionarni vzmah so dobile delovne množice naše dežele že v času kmečkih puntov proti svoji fevdni gospodi od XVI. stoletja dalje in v junaških bojih proti tujim turškim fevducem. Glede na to, da so v naši deželi dolga stoletja vladali tuji

oblastniki, so se predramile revolucionarne težnje širših delovnih slojev znova v večji meri šele v boju proti novim oblikam izkoriščanja z uveljavljanjem tujega in domačega kapitala. To je bilo povezano s prebujanjem nacionalne zavesti po letu 1848, kar je še naraščalo po prvi svetovni vojni zlasti potem, ko je nastopil fašizem. Tako se je zaostрил boj naših narodov v težnji po nacionalni samoodločbi. Hkrati pa je raslo spoznanje, da buržoazija ni sposobna rešiti zapletenih nacionalnih in socialnih nasprotij ter da je mogoče rešiti nacionalno vprašanje samo skupno z bojem za socialno svobodo.

Tako so našli skupno pot najširši delovni sloji jugoslovanskih narodov z najnaprednejšim delovnim slojem, to je z delavskim razredom, ki je pod vodstvom komunistov s tovarišem Titom na čelu povedel vse napredne družbene sile naše dežele v skupen boj proti nacionalnim in socialnim sovražnikom. Takšna je bila podlaga za domovinsko narodnoosvobodilno vojno, ki je z zmago prinesla vsemu jugoslovanskemu ljudstvu nacionalno in socialno svobodo. Najpristnejši izraz vsega tega prizadevanja, težkih bojev in končne zmage je jugoslovanska partizanska pesem.

Ako vsaj nekoliko dojamemo vso zapletenost tega zgodovinskega razvoja, potem moremo razumeti številnost virov, iz katerih je zajemala partizanska pesem, kot so kmečka ljudska pesem, nacionalistična domoljubna pesem, mednarodna delavska pesem, domača revolucionarna delavska pesem in še nekateri drugi viri.

— — —

Najstarejši neposredni vir za našo partizansko izročilo so pesmi, ki so jih peli slovenski in hrvaški uporni kmetje — puntarji v bojih proti fevdalcem že v XVI. stoletju. Na revolucionarne puntarske pesmi je opozoril tudi Friderik Engels v svoji knjigi »Nemška kmečka vojna« leta 1850.³ Pri nas je eno izmed inč melodijske k puntarski pesmi objavil Bratko Kreft v svoji dramski kroniki »Velika puntarija« leta 1937.⁴ Po Kreftovi spodbudi je tedaj na to melodijo napisal novo besedilo pesnik Mile Klopčič.⁵ Kmalu nato se je ta pesem hitro razširila med partizanskimi borci. (Glej primer št. 1.)

Le vkup, le vkup, uboga gmaj- na! Heja! he- jo! Za

staro pravdo zdaj bo draj- na. He- ja! he- jo! Zimzelen

za klo- buk! Punt naj reši nas, tla- čanskih muk! čanskih muk!

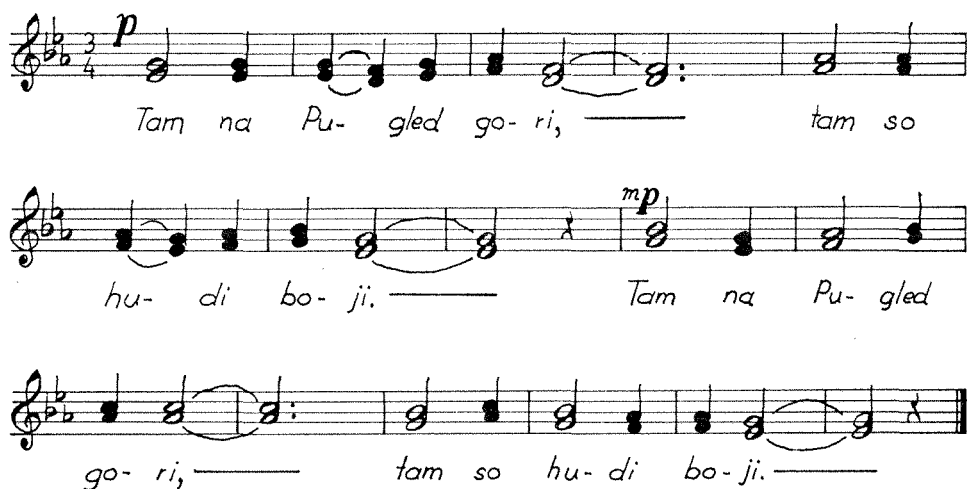
Le vkup, le vkup, uboga gmajna! Heja, hejo!
 Za staro pravdo zdaj bo drajna. Heja, hejo!
 Zimzelen za klobuk!
 Punt naj reši nas tlačanskih muk!

Iz grajskih kevdrov teče vino. Heja, hejo!
 Zažgali grofu smo graščino. Heja, hejo!
 Gtađ gori, grof beži!
 Vino teče naj, če teče kri!

*

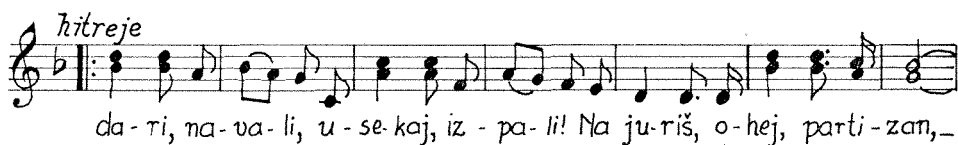
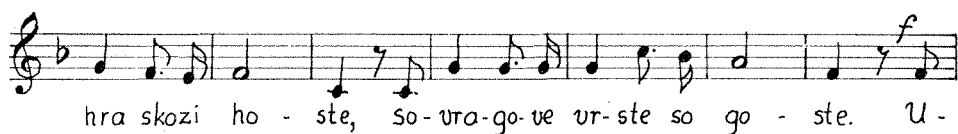
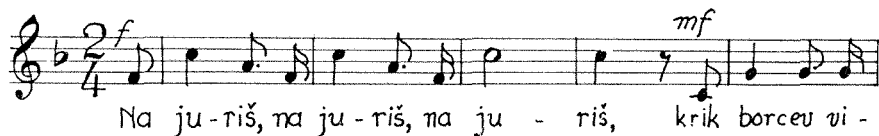
Le vkup, v poslednji boj, tlačani! Heja, hejo!
 Sedaj se kmečka gmajna brani. Heja, hejo!
 Puško, meč, kopje v dlan!
 Bije za svobodo se tlačan!

Kmečko pesemsko izročilo je črpalo razne motive ne samo iz bojev proti domačim temveč tudi proti tujim turškim fevdalcem in jih oblikovalo v mnogih junških epskih in tudi lirskih pesmih. Tudi nanje je navezala partizanska pesem. Kot primer naj rabi pesem o slovesu umirajočega junaka. Razne njene inačice so zapisali že najstarejši zbiralci naših ljudskih pesmi Stanko Vraz,⁶ Fran. Š. Kuhač⁷ idr., pa tudi češki etnomuzikolog Ludvík Kuba.⁸ Mnoge nove inačice te pesmi so se pojavile med prvo svetovno vojno, ki pojejo o bojih na Karpatih,⁹ ob Soči¹⁰ in drugod; še več novih inačic pa je nastalo med narodnoosvobodilnim bojem. Kot primer naj rabi inačica, ki poje o težkih bojih partizanov na gori Pugled.¹¹ (Glej primer št. 2.)

Tam na Pugled gori, tam so hudi boji.
 Mimo pa koraka četa partizanov.
 Vsi so čvrsti, zdravi, samo eden ranjen.
 Ranjen milo prosi: »Skopljite mi jamo,
 puško na globoko, sabljo na široko.
 Vanjo položite moje mrtvo truplo!
 Zraven položite mojo zvesto puško! ...«

Številne domoljubne pesmi so nastajale že od začetka XIX. stoletja dalje, zlasti pa po revolucijskem letu 1848. Prav posebno pa so se uveljavile revolucionarne nasocialistične patriotske pesmi v bojih za narodno samoodločbo po prvi svetovni vojni, zlasti po nastopu fašizma. Nekatere teh pesmi so se preoblikovale v partizanske pesmi. Kot primer naj rabi pesem »Ven z njimi!«¹² Na njeno melodijo se je deloma oprl v eni izmed najbolj znanih jugoslovanskih partizanskih pesmi »Na juriš!« skladatelj Karol Pahor.¹³ Besedilo te pesmi je ustvaril pesnik Tone Seliškar. (Glej primer št. 3.)

Na juriš, na juriš, na juriš,
krik borcev vihra skozi hoste,
sovragove vrste so goste.

Udari, navali, usekaj, izpali!

Na juriš, o-hej, partizan,
pred tabo svobode je dan!

Na juriš, na juriš na juriš,
maščujmo požgane domove,
maščujmo vse naše grobove!
Preženi besneče in reši trpeče!

Na juriš, o-hej, partizan ...

Na juriš, na juriš na juriš,
požgimo vsa gnila drevesa,
zemljo spremenimo v nebesa,
vsem sonce naj sije, le radost naj klije!

Na juriš, o-hej, partizan ...

Na juriš, na juriš na juriš,
vsi bratje teptani za nami,
svobodo si vzamemo sami!
Skoz glad in trpljenje v lepše življenje!

Na juriš, o-hej, partizan ...

Izredno spodbudo je dobila partizanska pesem iz mednarodnih delavskih pesmi. Že kmalu se je pojavila pri nas delavska himna »Internacionala«,¹⁴ katere slovenski prevod je bil objavljen že leta 1904 v prepesnitvi Antona Kristana.¹⁵ Med NOB sta nastala dva nova prevoda Internacionale (Josip Vidmar-Saša in Mile Klopčič). Vsega je nastalo kar sedem slovenskih prevodov te pesmi. Danes je v rabi prepesnitev Mileta Klopčiča iz leta 1951.¹⁶

Prav priljubljena je postala znana delavska pesem iz časov naprednih organizacij socialne demokracije v Rusiji »Bratje, le k soncu, svobodi ...«. ¹⁷ Slovensko besedilo

Bratje, le k soncu, svobodi,
bratje, le k luči na plan!
Noč je boleсна za nami,
pred nami svobode je dan.

Zbori brezpravnih milijonov
vstajajo že iz noči,
da uteše hrepenenje,
že trgajo svoje vezi.

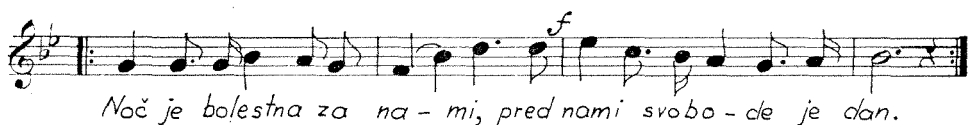
Bratje, podajmo si roke,
bratje, prezirajmo smrt!

Sveta poslednja je borba,
naprej, naš sovrag naj bo strtl!

Strimo okove tiranov,
prosto izberimo pot,
dvignimo našo zastavo
visoko nad delavski rod!

Sever in jug se budita,
drami se vzhod in zahod;
vstani, oj ljudstvo slovensko,
ter plani v poslednji pohod!

je bilo skupno z melodijo objavljeno leta 1935 v delavski glasbeni reviji »Delavski akordi«. ¹⁸ V našem ljudskem izročilu partizanske pesemske kulture je doživela več inačic. Najbolj razširjena je končno bila naslednja verzija. ¹⁹ (Glej primer št. 4.)

Oktoberška revolucija in njej sledeča državljanska vojna sta iz svojega bogatega repertorija nudila jugoslovanskim borcem proti fašizmu veliko prelepih revolucionarnih pesmi. Izmed mnogih ustreznih stvaritev naj navedemo po vsej Jugoslaviji priljubljeno »Pesem partizanskih strelcev«, ki jo v ZSSR pojejo na ukrajinsko ljudsko melodijo z besedilom »Po dolinam i po vzgorjam...«. ²⁰ V Jugoslaviji so nastale na osnovi te sovjetske pesmi poleg raznih melodijskih in besednih inačic tudi nova besedila, kot naj pokaže naslednji primer. ²¹ (Glej primer št. 5.)

1. Naglo puške smo zgrabili
in v gozdove z doma šli,
ko sovražnik naš je hotel,
da bi sužnji bili mi.

2. Partizanski prvi strel
narodni upor bude,
vračamo tako fašistom
za storjeno nam gorje.

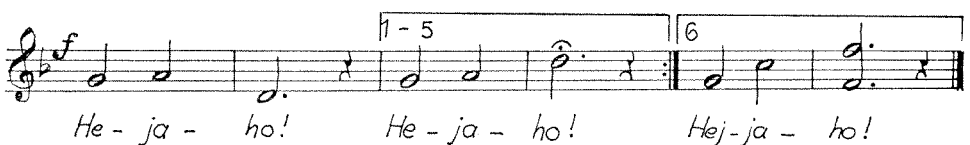
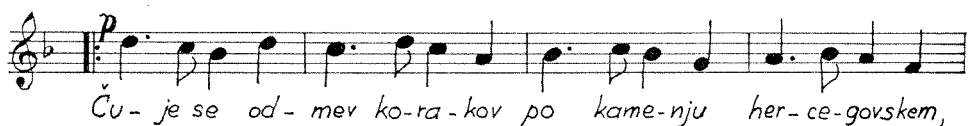
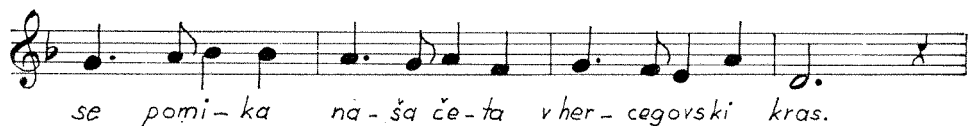
3. Žrtev mi se ne bojimo,
ko nenadno udarjamo,

saj prežeti smo z zavestjo,
da svobodo ustvarjamo.

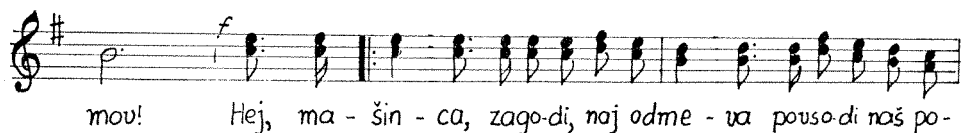
4. Zdaj bodočnost si gradimo
istih misli, trdnih rok,
vsa slovenska domovina
druži v zadnji se naskok.

5. Kmalu več ne bo fašistov,
nov pravičen svet bo vstal,
nad slovensko domovino
svobode prapor bo vihral.

Poleg raznih posvojenih delavskih pesmi iz mednarodne zakladnice je nastalo tudi več novih domačih revolucionarnih delavskih pesmi, ki so jih ustvarjali zlasti politični aktivisti v boju proti fašističnemu terorju kraljeve vladavine. Po vsej Jugoslaviji je postala priljubljena pesem »Bilečanka«, ki je dobila svoje ime po koncentracijskem taborišču konfinirancev v Bileci, kjer jo je spesnil in uglasbil revolucionarni borec Milan Ahip za proslavo 1. maja 1940.²² (Glej primer št. 6.)

Nastale pa so tudi povsem nove partizanske pesmi. Med najbolj priljubljenimi je udarna pesem »Hej, brigade!«,²³ ki ji je ustvaril besedilo in melodijo znani pesnik Matej Bor s prvotnim imenom Vladimir Pavšič. Pesem se po splošnem značaju opira na ljudsko izročilo. Zato je postala tako popularna.²⁴ (Glej primer št. 7.)

Hej, brigade, hitite,
razpodite, zatrite
požigalce slovenskih domov!
Hej, mašince, zagodi,
naj odmeva povsodi
naš pozdrav iz svobodnih gozdov!

Čez poljane požgane
tja do bele Ljubljane
naša vojska prodre kot vihar.
Dokler tu so brigade,
kdo nam zemljo ukrade?
Na Slovenskem smo mi gospodar!

Kje so meje, pregrade
za slovenske brigade?
Ne, za nas ni pregrad in ni mej!
Po slemenih oblačnih
in po grapah temačnih
vse od zmage do zmage naprej!

Končno naj navedemo še pesem »Svobodna Slovenija« na melodijo, ki so jo uporabljali na razna besedila partizani po vsej Jugoslaviji in je še danes zelo priljubljena. Pesem je izrazita koračnica ne glede na to, da izdajatelj melodijsko navadno stilizirajo v tri četrtinskem taktu,²⁵ medtem ko jo ljudstvo izvaja tudi raznomerno.²⁶ Tudi druge partizanske heterometrične melodije so priljubljene pri korakanju ob priliki javnih manifestacij in demonstracij. Tako polimetrično razmerje je marsikje po Jugoslaviji v navadi kot sožitje glasbe in gibnosti. (Glej primer št. 8.)

The musical score is written on four staves. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 3/4 time signature. The melody consists of eighth and quarter notes. The lyrics are written below the staves, with hyphens indicating syllables across notes. The second staff continues the melody with a similar rhythmic pattern. The third staff includes a repeat sign at the beginning. The fourth staff concludes the phrase with a double bar line and two endings, labeled '1.' and '2.', which lead back to the beginning of the phrase.

Slovinci kremeniti, le stopimo v korak,
da osvobodimo svoj domači prag!
Čez gore, polja, po svetu naj doni:
Slovenija junaška, svobodna bodeš ti!

Mladičiči, mladenke, vi starci in žene,
za svobodo našo vsi naj se bore!
Čez gore, polja ...

Svoboda res je zlata, svoboda nam je vse,
zanjo, če bo treba, vsakdo naj umre.
Čez gore, polja ...

Sovrage vse zatrimo, očistimo zemljo,
da si izgradimo Slovenijo združeno!
Čez gore, polja ...

Vsi Srbi in Hrvatje, vsi bratski narodi,
združimo se v zvezni Jugoslaviji!
Čez gore, polja, doni naj prek sveta:
Živi velika zvezna naj Jugoslavija!

Dalje prihodnjič

Cvetko Zagorski

Po sledi pisem 35 let po usmrtitvi Jožeta Fluksa

Z Jožetom Fluksom, trgovskim pomočnikom, sva se poznala že pred vojno. Njegovi in moji starši so bili v prijateljskih odnosih, midva pa sva se zbližala kot pripadnika levičarskega mladinskega gibanja. Bil je visok fant, plavolasec, zdel se mi je nekoliko opletav, na videz neroden, kar pa gotovo ni bil, saj bi se drugače ne znašel v ilegalnih okoliščinah v Ljubljani in bi ga OF tudi ne poslala pozimi 1941—1942 na delo v Maribor in na Pohorje. Neposrednih stikov med nama ni bilo, saj sva delovala na povsem drugih področjih, ampak policija se je trudila, da bi mu naprtila zvezo z menoj. Mene o Fluksu ni zasliševala, pač pa je želela iz njegovih ust slišati priznanje, da bi me lahko potem obremenila. Ko je Jožeta zaradi pomanjkanja dokazov izpustila, mi je povedal, da so ga policaji celo topli in ga silili, naj prizna zvezo z menoj.

V prvem letu vojne sva se z Jožetom večkrat srečavala na ljubljanskih ulicah ali v menzi Delavskega doma, kjer je jedlo precej »Štajercev«. Kot se spominjam, so menzo gmotno podpirali Italijani, da bi se tako prikupili »ubogim beguncem«, dokler niso spoznali svojega zmotnega računa. Nekoč je prišel v menzo celo mogočni in smehljajoči se Grazioli, ves blesteč v svoji nadišavljeni uniformi — pa glej ga šmenta, nihče v menzi ni vstal, nihče se mu ni priklonil, ga ni pozdravil ali mu zaploskal. Molče smo zajemali iz svojih krožnikov, ko da se prav nič ne dogaja. Tako je šel gor in dol po sredi dvorane in z dolgim nosom odšel...

Niti 1941. leta nisem z Jožetom sodeloval, vedel pa sem, da je ilegalec, saj me je nekoč popeljal celo v svoje skrivališče v nekem skladišču ob Ljubljani, kjer je med vrečami in zaboji prenočeval. In tudi to mi je zaupal, da bo odšel nazaj na Štajersko, v samo volčje žrelo...

Ko zdaj prebiram stara pisma, sem naletel tudi na taka, ki so v zvezi z Jožetovo smrtjo. In preden jih bom izročil muzeju NOB, naj seznanim z njimi tudi širši krog, saj niso le zanimiva kot dokument, marveč tudi človeško pretresljiva in kot taka prispevek k ohranjanju tradicij NOB in njenega humanističnega smisla.

Jožetova mati je prav kmalu po sinovi smrti pisala iz Maribora v Zagreb moji materi, kaj se je zgodilo, in moja mati ji je pismeno izrekla sožalje, kar vse lahko sklepamo iz dopisnice s poštnim pečatom 20. 4. 1942, oddane v »Marburgu« in cenzurirane od »Oberkommando der Wehrmacht« ter »Am Schalter eingeliefert«, kar z dvema evidenčnima številkami. Kot odpošiljatelj je napisana L. Flux, Marburg Dr., Mellingerstr. 12/I. (L. = Lojzka.) Za datumom in pozdravom piše na dopisnici:

»Tvoje pismo vsebuje polno sočutja do nas, ubogih — hvala — vedite, da smo neutolažljivi... Danes je tri tedne, odkar ga ni — odšel je moj Joško; solze pa vrejo in vrejo za njim. Tvoja žalostna L.«

Po končani vojni sem se zanimal za Jožetovo usodo in iz Ljubljane prosil njegovo mater, naj mi opiše, kar ve o njegovih zadnjih dnevih. Ljubeznivo mi je odgovorila (pismo z datumom 10. 11. 1946):

»Ko sva ga midva z očetom obiskala, ne morem Vam podati prav nobenih posebnosti. Obnašanje njegovo je bilo prav v redu. Bil je zelo bled v obraz in to kar sem mu prinesla za jesti je jedel z veliko slastjo — med tem pa spraševal po svojih dveh sestrah in druge domačnosti.

Pač pa ko ga je Majda obiskala in ga vprašala: Joško kaj hudo trpiš tu notri, jej je odgovoril: Trpim trpim Majda, a za svojo idejo je sladko trpeti.

Neki tovariš je bil z njim v zaporu in bil po nekaj dnevih po Joškovi smrti izpuščen, nas je obiskal in nam pravil kako je bil pogumen do zadnjega. Do zadnjega jih je bodril in ko je šel iz celice je naročil, da kdor gre prvi iz celice naj vzame njegovo suknjo, če je nima. Suknja je bila lepa, še malo nošena. Torej še v zadnjem hipu je kazal on svojo dobrosrčnost: kdor nima naj jo vzame.

Neka gospa mi je rekla iz sodne ulice ko je videla avto ustaviti pred sodnijo, kako so peli na avtu Hej Slovani, in Lepa naša domovina. Čudila se je kdo so ti fantje, in zagledala je Joškota vmes — kako navdušeno je bil objel z drugimi — in peli vsi zadnjikrat naše lepe pesmi, predno so stopili na morišče.

Prilagam vam zaželeno njegovo poslednje pismo in sliko.

P.s. Naj še omenim besede Lurkerjeve (šef gestapa — op. pisca), ki jih je izrekel napram mojemu možu, kateri je šel do njega, ogorčen kako se je to moglo zgoditi, ker so mu obljubili, da Joško bo šel v taborišče, nato mu je Lurker dejal, da to ni bilo mogoče, ker se je on boril v gorah z orožjem v roki proti njim. Dostavil je še besede: On niti v zadnjem trenutku ni zatajil svojega prepričanja. Zadnje njegove besede je vzkliknil tik pred ustrelitvijo: Živel Stalin! Živela Rusija! Živela bodoča velika Slovenija.

Aretiran je bil 14. dec. 41. V zaporu je bil tri mesece in pol. Tovariš ki je bil ž njim je tudi povedal, da je bil 12 × zaslišan; vsakokrat pretepen z bikovko, naj bi že vendar nekaj izdal — a on je vse pretrpel — izdajalec ni hotel biti. Njegov potek pred vojno pa itak poznate; bil je dostikrat zaprt, in doma hišne preiskave niso izostale.«

Jožetovo zadnje pismo, ki mi ga je bila zaupala njegova mati, pa se glasi:

»Dragi moji!

Danes sem bil obsojen na smrt!

Ne žalujte za menoj, bodite hrabri, kakor sem hraber jaz. V duhu Vas vse poljubljam, Vas domače, mamo, očeta, Majdo, Jelko, Toneta, svojo deklico

Ančko, vse prijatelje in tovariše. Ohranite me v dobrem spominu, jaz bom do zadnjega trenutka mislil na Vas.

Mnogo poljubov,
poslednjih v duhu Vam poslanih.*
od Vašega Jožeta.«

* Pismo je datirano 30. marca 1942, nahaja pa se zdaj v muzeju NOB v Mariboru. Pisava je čista, jasna, posebno ostro, strmo je zapisana črka »t« v besedi smrt.

Sledilo je še nekaj pisem med Jožetovo materjo in menoj, ki pa nimajo dokumentarne vrednosti in jih zato ne navajam. Kar pa je dokumentarno in človeško vrednega, o tem sem prepričan, da postaja še pomembnejše, kolikor bolj se oddaljujemo od NOB.

Vojakova tožba

Kje je drevo še, ki se ne suši?
Na maršu smo — oj, koliko še dni?
Kje so še fantje, kje doma možje,
ki niso gnali jih na vojsko še?

Kje trava je, ki konj je ne tepta?
Kje še je žena, ki ni brez moža?
Gorje, gorje je biti zdaj soldat,
če svet ukaz ti je, da pojdi klat.

Mar tigrov smo, hijen trop krvolok,
da dom nam je samo še pust brlog?
Iz kraja v kraj povelje nas podi,
nikjer, nikdar za nas počitka ni.

Za nami ropota za vozom voz.
Kako korakal boš po kamnih bos?
Je slana padla in pritiska mraz
in samo zvezde grejejo še nas.

Neznan kitajski pesnik

Florjan Laimiš

Vsi proti vsem in proti ljudstvu

Res je težko priznati in še težje razumeti, kako je mogoče, da je napredna misel v Latinski Ameriki v defenzivi, toda neizpodbitno dejstvo je, da se kontra-revolucija v tem delu zemljine poloble vsebolj utrjuje. Fašistične tendence so postale stvarnost ali pa se spreminjajo v stvarnost v Braziliji, Paragvaju, Urugvaju, Čilu, Argentini, Boliviji in Guatemali. Po aretaciji in smrti Che Guevare v bolivijskih gozdovih, so se revolucionarji na tej velikanski celini umaknili. O urugvajskih borbah na primer skoraj ne slišimo ničesar več, razen, če katerega izmed njih ujamejo kot begunca v Argentini, nakar izgine za njim vsaka sled.

Ne gre samo za Urugvajce, vsi levičarski begunci iz Čila, Bolivije, Brazilije ali Peruja, ki so iskali zavetje v Argentini, padajo pod udarci desničarjev iz argentinske vojske, ki niti z mezinem ne dajo znamenja, ki bi pričalo, da se strinjajo z zmernim stališčem generala Videle, tako, da Argentina in njeni voditelji že spominjajo na krutega Pinocheta iz Čila, oficirja, ki je strmoglavil Salvadora Allendeja in nasilno prekinil čilsko pot v socializem.

Kaže, da je bil pogreb Juana Dominaga Perona v Argentini zadnja manifestacija enotnosti argentinskega ljudstva, politikov in vojske. »Celo nebo je jokalo«, tako so takrat opisovali razpoloženje med množicami, ki so še vedno verovale v Perona in v peronizem. Toda, skoraj ob istem času so že tudi fašisti začeli vrtinčiti tedaj še čisti jutranji zrak. V boleči postopek streznjenja, v razsežnost

spoznanja, da je polnih 20 let Argentina iskala rešitev svojih gospodarskih, političnih in socialnih težav in problemov v pričakovanju čudeža, v slepem zaupanju v peronizem, ki pa v bistvu ni bil nič drugega kot le argentinska varianta evropskega fašizma, kakršnega je Peron spoznaval med II. svetovno vojno kot vojaški ataše v Italiji, so posegali skrajni desničarji, za katere je bil celo peronizem levičarska politična usmeritev. Trikrat je Peron prišel na najvišji položaj v državi, vmes pa so deželi vladali tako imenovani reformistični režimi, vojaške proimperialistične vlade, v katerih se je znašel končno tudi Hector Campora, peronist, ki je poskušal najti izhod iz brezupnega položaja.

Juan Peron, milijonar v izgnanstvu, se je vrnil iz Španije, toda vsi njegovi posegi v politično, gospodarsko in socialno življenje Argentine, so bili vselej prekratki. Njegov »socialni pakt«, s katerim je nastopil svoje tretje obdobje, je sicer določal dveletno zamrzovanje cen in plač, toda vzdržal ni niti eno leto. Začetni uspehi Juana Perona so bili dovolj za vzbujanje upanja, premalo pa za zadovoljitev želja. Peron je sklenil vzeti sosednji Braziliji vodilno politično vlogo v Latinski Ameriki, toda sosednje države so imele raje brazilsko finančno in gospodarsko pomoč, pa če je prihajala iz še tako sumljivih virov, kakor pa puhle fraze peronistov.

Socialistične volilne obljube so se razblinile, levica je okrepila podtalno dejavnost, režim sam pa se je močno usmeril

v desno. Po smrti Juana Perona se je Izabela Peron sicer naglo učila na napakah in znala demagoško izkoristiti resne poteze na svojem obrazu, toda zaleglo ni prav nič. Nad Peronom in peronizmom so bili razočarani ravno njegovi »descamisadosi« (brezsrajcniki), to pa je pomenilo, da Argentina kot dežela naprednih prizadevanj, če že ne akcij, za neugotovljivo razdobje izginja s političnega prizorišča.

Na zunaj zmerni general Videla, ki je 24. marca lani odstavil Izabelo Peron, se bojuje proti bankrotskim tendencam v argentinskem gospodarstvu, bolj malo pa ga zanima politična plat dogajanj v državi. Bitke med levičarji in skrajno desnico že niso več spopadi neznatnih skupin, to so vojaške akcije, v katerih je vedno več mrtvih, vse manj pa ranjenih ali ujetih. Poročila o tem naj bi odvrnila zanimanje od podatkov, od ugotovitve, da bo vojaški režim zapadel v izolacijo, saj nima ljudstvu ponuditi nič drugega, kakor brezposelnost in naraščanje cen. Na to sicer precej posplošeno in skoraj naivno revolucionarno teorijo je argentinska skrajna desnica odgovorila s pokolom levičarjev in političnih beguncev iz drugih latinsko-ameriških držav, kjer je fašizem že zasadił krepčje v sicer neuničljivo življenje.

Če je Argentina šele po odstavitvi Izabele Peron odpravila vse ovire za prodor večnacionalnih podjetij in poteptala v prah peronistične obljube o nacionalnem socializmu, polni zaposlenosti, kontroli cen in zmanjšanju davkov, potem bi lahko zapisali, da je imela v primerjavi z Brazilijo skoraj 13 let prednosti. Tam je vojska že 1964. leta pokopala vse upe, da se bo Brazilija razvijala v skladu s svojim človeškim potencialom. Po številnih letih korupcije in brezizidnosti je predsednik Juscelino Kubiček — ustanovitelj glavnega mesta Brasílie sredi pragozda — objavil svoj načrt za gospodarski razvoj vse Latinske Amerike. Ni težko razumeti, zakaj mu niso prisluhnili, dokaz za predsednikovo daljnovidnost pa je podatek, da je umorjeni ameriški predsednik John Kennedy uporabil Kubičkov osnutek za svoj projekt, znan pod naslovom: Zveza za napredek, to je za sodelovanje med Latinsko Ameriko in veliko severno sosedo. Za Kubičkom je pol leta vladal Janio Quadros, zatem pa Joao Goulart, ki pa so ga leta 1964 vojaki strmoglavili.

Najlažje je bilo nekaj ukreniti s tem, da so vojaki prevladali breme gospodarskega poživljanja na pleča delavcev.

Prevladalo je zelo znano geslo režimov, kot je brazilski, da je notranja varnost temelj režima. Nastala je nevidna brazilska vlada, sestavljena večinoma iz ultradesničarjev in res povsod navzoča. Vsa ministrstva so po zakonu dolžna, da morajo razvijati lastno varnostno službo. Vsa podjetja, vsi časopisi, z eno besedo povedano, vsi elementi političnega, gospodarskega in javnega življenja so dolžni imeti notranji sistem varnosti, vendar brez učinkovite zunanje kontrole njegove dejavnosti. Ta nevidna vlada je imela s tem proste roke, s preganjanjem, neupravičenimi aretacijami ter mučenjem političnih jetnikov kakor tudi kriminalcev, je ogrozila že samo podobo liberalizacije, za katero se zavzema predsednik Ernesto Geisel, uresničevati pa je ne more ali noče.

Na občinskih volitvah 15. novembra lani je vladna Aliansa za obnovo (ARENA), v bistvu protikomunistična zveza, iskala podporo za korenite posege v gospodarstvo in s tem za boj proti ultradesnici, ki se je nevarno približevala glavnim vzvodom oblasti. Brazilija mora ukrepati, če se noče zadušiti v pritisku velikana s severa. Inflacija v gospodarstvu je lani dosegla 50 %, v tujini se je nabralo za 30 milijard dolarjev dolga, ves izvoz je komaj dovolj za plačevanje obresti in zapadlih obrokov. V skladu z »drugim državnim razvojnim načrtom« je treba najti novo pot za ozdravitev gospodarskega in političnega položaja, ne takšno, kot leta 1964. »Težko leto 77 za Brazilijo«, ko so predstavljali novo, povolilno obdobje, se je začelo z gigantskim spopadom s severnim sosedom. Če so nekatere države pričakovale kaj dobrega od vlade ameriškega predsednika Carterja, se Brazilija ne more pohvaliti, da je bil njen start v odnosih z novo vlado na severu uspešen. Od izida spora zaradi brazilske jedrske industrije, v kateri naj bi ZDA ostale praznih rok, je odvisno, ali bo Brazilija še kaj pomenila v očeh sosednjih držav in drugih, ki ji zaupajo, ali pa bo zaradi uklonjenega hrbta pred washingtonsko nogo ostala samo dogodek v velikem dogajanju, v katerem sicer spoznavamo osvobajanje narodov. Stomilijonske brazilske množice imajo priložnost, da izrečejo zgodovinsko revolucionarno besedo.

Ko so čilski generali ubili predsednika Allendeja, ko so nasilno prekinili državi pot v socializem, so v kratkem času spremenili sicer obetajoč Čile v eno najbolj reakcionarnih držav na svetu. Trikotnik režimov, katerih voditelji so za-

vrteli kolo razvoja nazaj in ga držijo v postavljenem položaju le z največjim nasiljem, se je utrdil. Zavladale so osebnosti in z njimi interesi, katerih končni cilj ni svoboda narodov in ljudskih množic, temveč kopičenje kapitala, strahovanje brezpravnih, zaslužnjevanje ter seganje po oblasti, raztegnjeni na ves svet.

Moč, pa če je prisvojena na še tako surov in brezobziren način, si najde pota, da se skuša vsiliti kot neizogibnost, s katero smo dolžni sodelovati in živeti in jo konec koncev priznati. Vendar ne gre vedno tako, niti v večini primerov ne, sicer bi še vedno živeli pod diktaturo neke sile »tedaj znanega sveta«, morda celo pod faraonsko. Primer: švedska akademija znanosti je kolebala, kdo naj lani dobi Nobelovo nagrado za književnost. Vemo, da je zmagal Saul Below, njegov nasprotni kandidat pa je bil 80-letni Jorge Luis Borges, največji sodobni pisatelj v španščini, slep, izčrpan in skoraj na pragu smrti. Bil je celo glavni kandidat za nagrado, kajti Below je v primerjavi

z njim mlad in bi »lahko še počakal«. Toda, Borges je že dolgo izrazil desničarsko usmerjen, izgubil je simpatije celo v Stockholmu, mestu, ki nas mnogokrat spomni na divjanje ustaških teroristov.

Švedski akademiki so iskali kompromis (?) in sklenili, da bodo Borgesa obenem nagradili z drugim pisateljem španskega govornega območja, levičarjem Vincentom Aleixandreom. V zadnjem trenutku, ko je bilo treba odločati o tem levičarskem pesniku, pa je ostarelemu Borgesu prišlo na misel, da bi šel na obisk k samemu Pinochetu in se mu poklonil. To je razkačilo predvsem švedskega pisatelja Artura Lundquista, velikega prijatelja zdaj že pokojnega čilskega pesnika Pabla Nerude. Lundquist je Nerudo veliko prevajal, odločilno pa je bilo, da je član švedske akademije. Fašizem je dobil javno klofuto, pa čeprav v Evropi in ne na kraju samem, v Latinski Ameriki. Priložnosti za obračun bo še veliko, kajti vojna s fašistično ideologijo ni končana, doživlja le huda plimovanja.

Marija Jontes

Spomin na Ljubljano v ilegali

Pred vojno in tudi še med njo je imela Ljubljana precej več gostiln kot jih ima danes. Samo na Cankarjevem nabrežju, od Tromostovja pa do Sušarskega mosta, so bile tri gostilne. Na vogalu Ribje ulice Medica, malo dalje na št. 15 Kralj oz. Mezek. Nagajivci so ji rekli tudi pri Piki, ker je imela prejšnja lastnica — mati na nosu precejšnjo bradavico. Gostilna se je tiščala znane ribiške gostilne pri Mačku. Sedaj sta obe stavbi združeni v gostilno Maček. Med okupacijo pa se je v gostilni Kralj zbirala kaj pisana družčina. Lastnica je namreč oddajala študentom tri sobe, eno v prvem in dve v drugem nadstropju. Stalnega omizja gostilna ni imela. Dopoldne so jo večinoma obiskovali razni kupci in prodajalci, ki so hodili mimo na trg. Popoldne pa, ko so bili italijanski vojaki prosti, je bila nabito polna teh. Hodili so na konjske zrezke in pojedli so jih toliko, kolikor jih je kuharica lahko v tem času napekla. Italijani so bili odlič-

na kamuflaža za vse, kar se je med okupacijo dogajalo v tej hiši. Eden visokošolcev, ki je stanoval tu, je bil že takrat član partije. Povezal je še drugega visokošolca in natakario. Pripomniti moram, da je bila gostilničarka zelo boleha, njena mati pa skoro nepokretna. Mož, kot poštni inšpektor, je bil skoro vedno odsoten, edini sin je bil še mladoleten in se za to, kaj se godi v gostilni, ni menil. Tako je gostilno skoro izključno upravljal natakario. Zadnja vrata v hišo so bila vedno zaklenjena. Študentje so odhajali in prihajali skozi gostilno.

Ponoči so po nabrežju hodile italijanske patrolje. Zaradi zatemnitve so večkrat doživele razorožitev. Orožje pa je vedno priromalo na Cankarjevo 15. Napadalcev pa ni bilo lahko odkriti, ker ima ta predel več malih ulic in prehodov. Študente je obiskovalo dosti kolegov, saj so »študirali« skupaj in večkrat tudi spali. Veliko ilegalcev pa tudi prvih ranjencev pozna ta soba. Prav tako je

v gostilni dobivalo več ilegalcev brezplačno kosilo. Mnogi se med seboj sploh niso dobro poznali. Dobro se spominjam, da sta na neko akcijo prišla brezplačni abonenti in stanovalec in šele tam zvedela, da sta v isti skupini, čeprav sta se v gostilni vsak dan srečavala. V sosednem lokalu pri Mačku pa so se zbirali ribiči in drugi resni in mirni gostje. Tako ni bilo ne tu ne tam s strani nobenih intervencij in vse delo je lepo mirno potekalo, dokler ni nekega dne počilo.

Leta 1942 je Hitler zahteval od italijanskih oblasti nekaj divizij za vzhodno fronto. Sam Reiner se je takrat pripelel v Ljubljano, da bi se o tem pogovoril. Italijanom pa to ni dišalo. Treba je bilo nekaj ukreniti, da bi zadržali čim več divizij. Hoteli so Reinerja prepričati, kako potrebna je tukaj vojska, ker so postali komunisti že tako oblastni, da napadajo italijanske patrulje. Pri tem so se spomnili nočnih napadov in mislili, da bo najbolje tu kaj uprizoriti.

Po osemnajsti uri, ko so morali Italijani v vojašnice, so po mestu krožile samo patrulje in pregledovale lokale, da bi ujele kakega zapoznelega Italijana. Ena takih je prišla tudi v gostilno Maček. Tam se je pri točilni mizi mudil že malo dobrovoljen Trnovčan. Dobre volje je ponujal patrulji pijače. Ta pa je bila proti običaju zelo resna. Pri ponovni ponudbi je hipoma snela puške in streljala. Trnovčan je bil pri priči mrtev. Patrulja se ni več zmenila zanj in tudi drugih gostov ni nadlegovala, ampak je takoj odšla ven in še nekajkrat ustrelila v zrak. To je bil znak za alarm. V hipu se je na drugi strani Ljubljane zbralo vse polno Italijanov. Kričali in pokali so kot za stavo. Na vsako stran kina Matice, sedanje Filharmonije, so privlekli strojnice ali male topove. Vse to se je dogajalo blizu Zvezde, kjer je stanoval Reiner. Tačas je pritekel po Hribarjevem nabrežju neki tenente. Iz gostilne Kralj je stopila natakara in z belo servijeto dajala znak za vdajo. Tenente je ustavil ogenj, potem pa so v gostilno prihru-

meli Italijani. Pobegniti ni mogel nihče, ker je bil tudi Mestni trg poln straž.

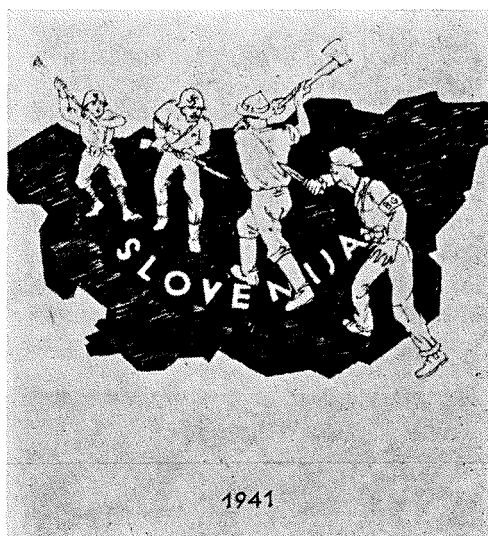
Pri Kraljevih so pustili doma poleg lastnice še njeno mater in gospodinjsko pomočnico, ki je bila ranjena. Tenenteju se je namreč v kuhinji sprožil revolver, s katerim je mahal proti starkam. Ne vem, ali po nesreči ali od razburjenja in strahu. Vsekakor se mu je roka močno tresla. Naboj je oplazil gospodinjo in pomočnico. K sreči razen precej krvi ni bilo hujšega. Preiskali so vso hišo, vendar niso našli ničesar. Ravno dan prej je iz hiše romal kovček orožja. Ostale so le tri puške, ki so bile skrite na strehi pod latami. Mislim, da so Italijane bolj zanimali dve polni shrambi, ki sta ostali po njihovem odhodu popolnoma prazni.

Vseh skupaj so nas nabrali 56. Postavili so nas po parih v vrste. Pod stražo z dvignjenimi rokami smo odkorakali na sodišče. Med potjo so nas večkrat slikali. To fotografijo je pozneje prinesel tudi »Piccolo« v Trstu z naslovom: Ujeti partizani v Ljubljani. Pred sodnijo so nas naložili na kamione in odpeljali v vojašnico v Metelkovi ulici. Vse so strpali v eno sobo, poleg nas pa še neko vohunko in nekega vohuna. Pa smo bili hitro na čistem z njima. Dva dneva smo se pacali v kasarni, potem so nas zopet naložili in odpeljali. V strahu smo mislili, da v Gramozno jamo. Pa smo se znašli spet na sodišču. Enajst žensk so strpali v celico za enega človeka. Dve noči smo tako preždele. Potem so nas odpeljali v veliko pisarno. Spet smo bili vsi skupaj. V celici je ostala le neka nad sedemdeset let stara ženica, ki je mimogrede padla med nas. Najbrž jih je bilo sram, da bi pokazali to partizanko s palico. V pisarni nam je neki marešalo napravil precej dolgo pridigo. Potem so nas po dva in dva izpustili. Samo ženička je ostala še šest dni v zaporu. Ko jo je mož čakal, so rekli, da je ni, da so jo že izpustili. V resnici pa so nanjo pozabili.

Reiner se je odpeljal. Divizije so ostale. Cankarjevo nabrežje št. 15 pa je zaživelo s podvojeno močjo.

Iztok Durjava

»Pesmi« in v »Kristusovem imenu«

Vlasto Kopač: 1941. letak. Opozorilo na fašistično nevarnost in zahrbtnost belogardizma

V letošnjem letu je Odbor centralne tehnike izdal dva ponatisa medvojnega tiska: zbirko karikatur *V Kristusovem imenu* in drobno knjižico — *Pesmi*, ki sta nastali poleti leta 1943 v Ljubljani.

Posebna pozornost velja zbirki karikatur, saj ni le pomemben zgodovinski dokument, ampak tudi zanimiv primer likovne govorice v službi revolucije in narodnoosvobodilnega boja.

Zbirka tudi ni samo dokument o delovanju ljubljanske ilegalne tehnike in o delu slovenskih naprednih umetnikov, saj je posredno pričevalka zgodovinsko izjemno pomembnega obdobja narodnoosvobodilnega boja.

Karikature, ki sestavljajo zbirko, obsojajo dejavnost bele in plave garde oz. narodnega izdajstva v celoti. Ta slikana obsodba, kot jo lahko še imenujemo, nastaja po padcu fašizma v Italiji in tik pred dokončnim zlomom italijanskega okupatorja

Nikolaj Omerza: Belogardisti v svojem nasilju in preganjanju slovenskih zavednih ljudi

v Sloveniji in vojaškimi porazom belogardizma (Turjak, 19. sept. 1943) in plavogardizma (Grčarice, 10. sept. 1943), ki pa kmalu zatem stopita na pota nove izdaje, tokrat v službi nemškega okupatorja: »Edino možnost, da bi nadaljevali protiljudski boj, je ostankom bele garde pomenila čimprejšnja naslonitev na nemškega okupatorja, ki je dotlej na Štajerskem in Gorenjskem uresničeval protislovensko raznarodovalno politiko« (Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, 1941–1945, 1976).

Zbirko sestavljajo karikature 10 avtorjev, predvsem likovnih umetnikov: Franceta Miheliča, Franceta Uršiča, Janeza Weissa, Nikolaja Omerze, Staneta Kumarja, Nikolaja Pirnata, pa kiparja Borisa Kalina in arhitektov Borisa Kobeta, Vlasta Kopača in Domicijana Serajnika. Zbirka je torej tudi manifestacija moči Osvobodilne fronte, ki je tako še enkrat dokazala, da ji sledi večina slovenskih ustvarjalcev.

Vlasto Kopač: V Kristusovem imenu počenjajo belogardisti najhujša zločinstva

France Mihelič: Belogardisti s svojimi zavezniki — fašisti in klerom

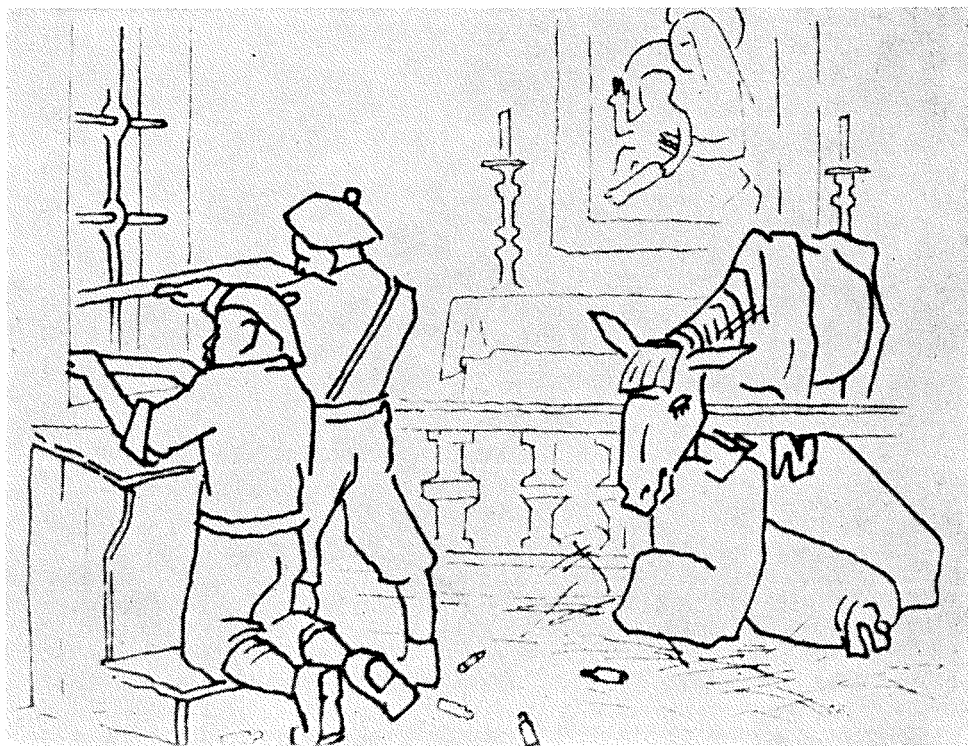
Risbe različnih avtorjev je zbral France Uršič, ki je takrat vodil likovnike vključene v OF. Fotograf Ivan Trobec jih je prefotografiral, Vlasto Kopač — risar dokumentne tehnike, prerisal zaradi kasnejšega kopiranja, pa tudi zato, da je nekoliko prikril rokopise nekaterih znanih avtorjev. Teh 35 risb je Tine Kmet skopiral v kopirnici železniške direkcije na ozalidni papir, knjigoveško delo pa je opravil Dragotin Gulič v Tavčarjevi ulici.

Uporabo omenjenega tehničnega postopka je narekovalo dejstvo, da takrat, v Ljubljani ni bilo več ilegalnih tiskarn, saj so Podmornica, Tunel, Tone Tomšič, Tehnika in Truga že padle v roke okupatorju. V aprilu je bila kot zadnja odkrita še cinkografija na Kodeljevem.

Našo zbirko lahko uvrstimo med t.i. grafične mape, ki so značilne za kasnejše obdobje partizanske likovne produkcije, znane pa so tudi predvojni socialno angažirani ustvarjalnosti. Zbirka pa ima med mapami tudi posebno mesto, saj je nastala kot odgovor na specifično vojaško-politično realiteto (takšna je tudi Miheličeva Krvava bratovščina), medtem ko so partizanske mape nizanje bolj splošnih simbolov partizanskega boja in trpljenja slovenskega naroda.

Naslov zbirke kaže na to, da skušajo karikature razkriti narodno izdajstvo na njegovem terenu, v njegovem ideološkem slepilu.

Razporeditev karikatur je premišljena, o čemer pričata naslovna Sorajnikova in Kopačevo Leto 1941 kot prva karikatura v zbirki. Prvi avtor je označil glavno značilnost narodnega izdajstva — njegovo zločinsko delovanje z belogardistovim morilskim obrazom, s križem in krvavim bajonetom in požgano domačijo v ozadju. Kopačevo Leto 1941 odkriva stisko slovenskega naroda v letu okupacije: na shematičnem zemljevidu Slovenije se naš človek bojuje z nemškim in italijanskim okupatorjem, izza hrbta pa se mu z bodalom v roki bliža belogardist.

Nikolaj Omerza: Belogardisti so v »imenu božjem« spreminjali cerkve v svoje postojanke

Zločinskemu početu belogardizma je posvečenih več listov. V Kopačevem V Kristusovem imenu belogardist prejema od svojega zaveznika-fašista za svoje zločine bogato plačilo. Mučenje nedolžnih žrtev opisujeta še lista istega avtorja Začnimo — v Kristusovem imenu, Inkvizicija 1943. Tudi kmetico, ki vozi mleko v mesto, je ustavila belogardistična patrulja v Kristusovem imenu (Nikolaj Omerza: Stoj — v Kristusovem imenu), isti avtor odkriva tudi pravo vsebino Belogardističnega čiščenja. Motiv Judeževih grošev v funkciji nagrade za storjeni zločin srečamo v Miheličevi risbi z istim naslovom, s pomočjo krščanske simbolike obsojajo belogardistične zločine še risbi Janeza Weissa, Oče, ne odpusti jim — ker vedo kaj delajo, in Nikolaja Omerze Ta kri pa se ne da oprati.

Del karikatur skuša prikazati bistvo narodnega izdajstva — njegovo povezavo z okupatorjem. Posamezne rešitve pa se med seboj razlikujejo: Mihelič jo ponazarja s prijateljskim objemom fašističnega in belogardističnega klavca (Krvava bratovščina), Kopač jo upodablja v s fašističnim cofom in belogardističnim pokrivalom označenem križancu (Izrodek, nastal s križanjem med belo gardo in fašizmom na Slovenskem leta 1943). France Uršič je upodobil povezavo fašizma z belogardizmom kot odnos gospodarja do psa (Kulturonosec in njegov pes), Pirnat pa je v karikaturi Sveženj se je razdrl — kaj bo z nami? napovedal stisko narodnega izdajstva po padcu fašizma.

Nekatere karikature upodabljaajo politične igre narodnega izdajstva. Takšna je Uršičeva Londonska oddaja, ki aludira na belogardistične upe v zvezi z zahodnimi

Janez Weiss: Bela in plava garda s svojim narodnim izdajstvom čedalje bolj v slepi ulici

»Fantki, na vrsti zdaj je plava — bela je že preveč krvava!«

zavezniki, druge pa razkrivajo belogardistično maskiranje pod imenom plave garde. Janez Weiss upodablja v karikaturi Fantki, na vrsti zdaj je plava — bela je že preveč krvava resnično preoblačenje, Pirnat pa to politično igro označi kot dialog med kozlom — plavo gardo, ki jo ščiti napis Ilegalnost in kozo — belogardizmom: Ne kompromitiraj mee...!

Zlaganost braniteljstva krščanske vere odkrivata Nikolaj Omerza in Stane Kumar v risbah z naslovom Obramba vere, saj ga predstavljata kot borbo za v vojaške postojanke spremenjena svetišča.

Slikana obsodba pa je namenjena tudi posebnim belogardističnim lastostim, kot so pijančevanje (Boris Kobe: Po krvi še vino), primitivnost (France Uršič: Kam pa vidva? Vlasto Kopač: Mi smo ablast), skorumpiranost (F. Uršič: Lumpenproletariat in Bela garda in črna borza, B. Kobe: Carne venduto — prodano meso) in kraja (B. Kobe: Lopov lopovu, Stoj moja je; France Uršič: Nočna patrolja).

Današnji ponatis zbirke V Kristusovem imenu ni dosledna kopija originala, saj je bil ta sivo toniran, pa tudi naslovna karikatura je bila iz konspirativnih razlogov na prvi notranji strani brošure. Originalnim karikaturam pa so dodani še trije letaki Vlasta Kopača in Uršičeva karikatura generala Leona Rupnika.

Drugi ponatis — zbirka revolucionarnih Pesmi, je izšla kot original v juliju leta 1943 v izdaji Okrožne tehnike v Ljubljani. Zbirka prinaša izbor slovenskih, jugoslovanskih in revolucionarnih pesmi s celega sveta.

Pesmi so nameravali natisniti že v januarju 1943 v Tomšičevi tiskarni, ker pa je ta marec padla v roke okupatorju, je bilo delo odloženo. Kasneje ga je prevzel Vlasto Kopač, ki je prerisal besedilo pesmi na prozorni papir in mu dodal še svoje ilustracije. Zbirko 37 pesmi je v 200 izvodih skopiral Tine Kmet v kopirnici železniške direkcije, že omenjeni Dragotin Gulič pa jih je uvezal v rdeče in modro platno.

Ilustracije Vlasta Kopača so poenostavljena razlaga pesmi, saj skušajo poudariti le njihov revolucionarni pomen.

Oba ponatisa bosta nedvomno koristila boljшему in širšemu spoznavanju naše revolucionarne dediščine, predvsem v tistem njenem delu, ki še ni dovolj znan. Lahko pa bi bila tudi vzpodbudi za kompleksnejšo raziskavo medvojnega tiska in z njim povezano slikano podobo.

Slavko Rupel

Zbirka knjig Slovenske matice

Včasih, ko pri nas še nismo imeli znanstvenih ustanov in še zdaleč ne tako razvejanega založništva, je Slovenska matica, po starosti druga slovenska založniška ustanova, opravljala še posebne naloge. Skrbela je tudi za izdajanje znanstvenih publikacij, čeprav je bila njena založniška dejavnost raznolika in je obsegala tudi skrb za izdajanje poljudnoznastvene literature kot tudi leposlovja. Danes je Slovenska matica sicer izgubila del svojih nalog, ostala pa je še vedno založniška ustanova posebne vrste s posebnimi kulturnimi nalogami. Danes ne izdaja več toliko znanstvenih publikacij, temveč poljudnoznastvene knjige in sploh dela, ki so namenjena zahtevnejšim bralcem in ki pomenijo obogatitev naše znanstvene in poljudnoznastvene misli. Iz leposlovja pa izdaja izbrana dela domače literature. Tudi zadnja zbirka Slovenske matice je naglašena s tem programom, pri čemer lahko ugotovimo, da je imela založba z izdajo knjig redne zbirke kot izredne zbirke še posebno srečno roko. Knjižni izbor zadnjega leta, ki nam ga je Slovenska matica predstavila konec leta 1976, je še posebno skrbno pretehtan, knjige pa pomenijo nedvomno obogatitev naše literature, čeprav gre po številu samo za šest knjig.

Leposlovna knjiga je v zadnji zbirki ena sama. Gre za roman Vladimirja Kavčiča Pustota. Pisatelj je z njim posegel v zgodovino, v čas po tolminskem kmečkem uporu in predstavil tolminskega kmeta v njegovi življenjski problematiki ob tako pomembnih mejnikih kot so rojstvo, boj za obstoj in smrt. Dobro poznavanje kmeta in njegovega življenja, slikovito prikazovanje narave v vseh njenih letnih časih, ob tem pa razgibano in zanimivo dogajanje, to so zna-

čilnosti tega Kavčičevega romana. Pisatelj se je sicer lotil zgodovinske tematike, vendar pa kronika in zgodba sama nista toliko pomembni kot je pomembno tisto, kar je mogoče doumeti ob razmišljanju, ki je povezano z branjem tega teksta. Od bralca bo odvisno ali se bo zadovoljil samo z zgodovinsko tematiko in s pripovedjo o slovenskem kmetu, ali pa bo delo doumel kot sodobno sporočilo. To pa Kavčičev roman prav gotovo tudi je. Stilne značilnosti in etična vrednost dela zaslužita posebno omembo. In tako bo Kavčičev roman o slovenskem kmetu in njegovem boju z usodo ostal med trajnimi teksti sodobne književnosti kot delo, ki prerašča okvir trenutne modernosti.

Slovenska matica že po svoji tradiciji skrbi za dela s področja umetnostne zgodovine. Zdaj je izdala Sergeja Vrišerja knjigo Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji. Isti avtor je že objavil knjigo o baročnem kiparstvu na Štajerskem, zdaj smo dobili knjigo o kiparstvu v osrednji Sloveniji. Ko bo izšla še knjiga o baročnem kiparstvu na Primorskem, bomo izpod peresa istega avtorja imeli kompletno delo o baročnem kiparstvu na Slovenskem. V knjigi, ki je pred nami, je avtor uspel raziskati vse, kar je bilo dosegljivo in svoje izsledke posredovati javnosti v knjigi, ki po svoji vsebinski tehtnosti, bogatem slikovnem gradivu in po svoji podobi pomeni pomemben prispevek v naši umetnostnozgodovinski literaturi. Zlasti še, ker je kiparstvu bilo doslej posvečenih manj del in tudi manj raziskovalnih pobud.

Anton Trstenjak je znani slovenski psiholog, avtor številnih knjig. Med njimi naj omenimo knjigo Oris sodobne psihologije, ki jo zdaj dopolnjuje nova knjiga Problemi psihologije. V tem delu obravnava avtor

osrednje probleme psihologije in podaja kritičen prikaz človekove psihološke problematike. Zato obravnava različne človekove konfliktna situacije (človek in družba, človek in dednost, človek in svet, človek v razvojnih stopnjah, človek kot osebnost) in ustvarja temelje za teorijo človekove osebnosti.

Nedavno umrli predsednik Slovenske maticе, književnik France Koblar, je že ob koncu vojne napisal avtobiografsko pričevanje *Moj obračun*. Tekst je ostal v zapuščini, zdaj ga je izdala Slovenska matica, ne samo v počastitev slovenskega umrlega predsednika, temveč kot tehtno memoarsko delo, ki se od podobnih knjig razlikuje predvsem po tem, da je knjigo napisal tudi kot svojo življenjsko izpoved in jo do svoje smrti tri desetletja ni spremenil. Koblarjevo pričevanje je zanimivo, saj nam ne osvetli samo osebnost avtorja in nekaterih njegovih sodobnikov, javnih in kulturnih delavcev, temveč nam daje tudi podobo polstoletne slovenske politične in kulturne zgodovine. Knjigo je kot urednik pripravil Joža Mahnič, ki je napisal tudi uvodno besedo. Poudaril je, da morda pričevanje Koblarja nekaterim ne bo po godu, da pa je knjiga kljub vsem pomislekom le dokument o minuli dobi ter izpoved

obenem. Kot dokument vseskozi zanesljiva, kot izpoved kulturnega in javnega delavca pa zanimiva.

Pesnik Dragotin Kette je ob lanskim Cankarjevih proslavah ostal nekoliko v senci, čeprav je tudi od njegovega rojstva poteklo leta 1976 točno sto let. Zato je toliko vrednejša knjiga hrvatskega slavista Juraja Martinovića, posvečena Ketteju. Knjiga *Poezija Dragotina Ketteja*, kot se glasi naslov knjige, je še toliko zanimivejša, ker izvira izpod peresa jugoslovanskega slavista, delujočega v Sarajevu. Avtor je v svojem delu analiziral umetniške in idejne komponente Kettejeve poezije ter obogatil skromno literaturo o tem slovenskem pesniku, čigar poezija je s tem prestopila ožje meje slovenske domovine.

Zadnja knjiga v zbirki Slovenske maticе je izšla v Filozofski knjižnici kot njen sedemnajsti zvezek. Prinaša pa filozofske spise angleškega filozofa Georga Berkeleyja (1685 do 1753), čigar dela so imela močan vpliv na celotno filozofijo kasnejših stoletij. Knjigo sta pripravila Zdenka in Frane Jerman, ki ji je napisal tudi uvodno besedo in kritično ovrednotil dela tega angleškega filozofa, katerega spisi sodijo v vrh angleške empiristične filozofije.

Iztok Ilich

F. W. Winterbotham: Ultra

Minili sta slabi dve leti od prvega izida pričujoče knjige v Veliki Britaniji in kmalu nato še v skoraj vseh drugih zahodnih državah, vendar se vihar zaradi revolucionarnih odkritij njenega avtorja ni še niti malo polegel. Prav nasprotno: Winterbothamove s trdnimi dokazi utemeljene trditve še vedno podžigajo ognjovite polemike v krogih vojaških teoretikov in zgodovinarjev, ki so se zaradi te knjige nenadoma znašli pred dejstvom, da bi morali mnoge svoje poglede in teorije o poteku druge svetovne vojne temeljito spremeniti. To pa ni niti prijetno niti enostavno.

Knjiga s kratkim naslovom *ULTRA* je namreč skoraj tri desetletja po porazu fašizma svetovni javnosti razkrila dotlej najskrbnejše varovano skrivnost, da je britanska obveščevalna služba že na predvečer vojne dobila s pomočjo poljskih obveščevalcev v roke celotni nemški šifrirni aparat. To je bil natančen posnetek šifrirne aparature, imenovane »Enigma«, z nekaj osnovnimi navodili za ravnanje z njim. Seveda je bil to

šele prvi korak, saj se je morala nato z »uganko« spoprijeti cela vojska matematikov in drugih strokovnjakov, ki so z velikim trudom dosegli, da je aparatura postala praktično uporabna. Tako se je polagoma izoblikovala posebna skupina, ki je pod Winterbothamovim vodstvom skozi vso vojno prestrezala in razbirala nemška sporočila. Te strogo zaupne podatke je dešifrirala in jih sproti posredovala Churchill, admirali in letalskemu poveljstvu, pozneje pa tudi poveljnikom britanskih in ameriških kopenskih sil na evropskem bojišču. Skupina in njen obveščevalni vir sta se imenovala »Ultra secret« in od tod tudi naslov te nenevadno vznemirljive knjige.

»Odločilna vloga, ki jo je imel ta vir informacij v vojni,« je v uvodnem poglavju poudaril avtor, »je bila v tem, da smo jaz in tisti poveljniki zavezniških sil, ki so dobivali obvestila, že vnaprej vedeli ne le za natančno sestavo, moč in položaj sovražnih sil, temveč tudi — z nekaj izjemami — za njihove naklepe glede mnogih bitk in ope-

racij v II. svetovni vojni. Nobenega dvoma ni, da bodo zgodovinarji tudi v prihodnosti oporekali koristnosti in odločilnosti tajnega obveščevalstva. Toda samega me zanima zgolj zgodba o tem, kako smo dobili in razvili to izjemno pomembno informacijo, pri čemer je sodelovala odlična delovna skupina mož in žena, pa o tem, kako smo pridobljene informacije varno posredovali poveljnikom na bojnih poljih, ter o tem, kako smo (po mojem trdnem prepričanju) ravno po zaslugi tega preživeli kritično obdobje v letih 1940 in 1941, ter kasneje dosegli vse zmage. To, da smo v najbolj pomembnih fazah vojne mogli razbirati tajne depeše, ki so si jih izmenjevali najvišji sovražnikovi poveljniki s Hitlerjem vred, ni imelo samo neprecenljive strateške vrednosti. Pomembno je bilo tudi zato, ker smo lahko zvedeli, česa sovražnik ne ve o naših lastnih vojaških operacijah.

Winterbothamova odkritja v tem delu so vsekakor osupljiva in odpirajo vrsto vprašanj, na katera skuša deloma odgovoriti že sam avtor. Tako je med drugim že vnaprej pripravil odgovor na vprašanje, ki ga je najprej pričakoval: Če je že bilo tako, da so Britanci ves čas vedeli za vse nemške načrte in akcije, zakaj se potlej vojna ni odvijala drugače, oziroma zakaj ni bil fašizem premagan že veliko prej? »Se celo po El Alameinu, ko se je jeziček na tehtnici začel nekoliko nagibati na našo stran,« namreč odgovarja Winterbotham, »nam podatki o sovražnikovi moči, razporeditvi in celo njegovih namerah niso mogli zagotoviti hitrih rezultatov, saj nismo imeli dovolj ljudi, strojev in sredstev. Naj nikogar ne zaslepi poplava televizijskih filmov in propagande, ki je iz vojne naredila veličasten, zmagovit

pohod. V resnici je šlo le za las in bralec naj dobro razmisli, ali bi lahko zmagali brez Ultra.«

Seveda lahko takšnim pogledom na dogodke med zadnjo vojno verjamemo, lahko pa jim tudi oporekamo — kakor se je zgodilo na primer na Poljskem, kjer so takoj pripravili in objavili svojo verzijo. Toda tako ali drugače, za dokončno sodbo bo moralo miniti še precej časa in na dan bo moralo priti še veliko dokumentov z novimi dokazi in protidokazi. Sele takrat bodo Winterbothamove trditve lahko dobile pravo težo neizpodbitne zgodovinske resnice tudi med vsemi tistimi, ki mu danes ne morejo ali nočejo verjeti.

Knjigo ULTRA je izdala založba Mladinska knjiga v okviru nove zbirke dokumentarnih pričevanj »Navzkrižja druge svetovne vojne«. Delo je tekoče prevedel Ferdinand Miklavc, kratko spremno besedo pa je prispeval Peter Vodopivec; mimogrede je opozoril tudi na neiskrenost odnosov zahodnih zaveznikov do Sovjetske zveze, ki ni bila neposredno deležna nikakršnih informacij iz Churchillovega »najskrivnejšega izvira«, česar sam avtor ni posebej komentiral. Prav tako je Winterbotham samo na kratko omenil pomen vira »ultra« za vojaške operacije v jugozahodni Aziji in na Tihem oceanu, kakor tudi v boju z nemškimi podmornicami na Atlantiku. Zato pa je odločno zatrdil, da bi »brez Ultra lahko srečali Ruse že na Renu, ne pa na Elbi.« In še čisto na koncu: »Prepričan sem, da bi večina višjih poveljnikov v Britaniji in v Ameriki z Winstonom Churchillom in predsednikom Rooseveltom vred pritrdila mnenju, ki ga je izrekel general Eisenhower, da je imela Ultra odločilen pomen«.

Janko Poljanec

Ismail Kandare: General mrtve armade

Takoj spočetka velja opozoriti, da je pripoved General mrtve armade prvi albanski roman, ki smo ga dobili v slovenskem prevodu; zasluga za to gre Jakobu Emeršiču, ki nam je to delo — žal v zelo slabi slovenščini — posredoval s pomočjo francoskega prevoda izpred šestih let. Knjigo je v opremi Bogdana Čobala izdala mariborska založba Obzorja.

Ismail Kandare je še mlad pisatelj. Kljub temu je za svoja literarna dela doži-

vel že številna priznanja; prav pričujoči roman, ki je očitno njegovo doslej najpomembnejše delo, je bil že preveden v blizu dvajset jezikov in tudi dramatisiran; pri nas je Generala mrtve armade uprizorila Albanska drama Pokrajinskega pozorišta iz Prištine.

Pisatelj je bil rojen leta 1934 v kraju Gjirokastu na jugu Albanije. Ko so Albanijo okupirale Mussolinijeve fašistične armade, da bi si tako zagotovile izhodišče za

nadaljnja osvajanja, je bilo Kandareju pet let. Obdobje okupacije je torej doživljal kot odraščajoči deček, v katerem so vojne grozote in uspehi albanskega osvobodilnega gibanja zapustili neizbrisne sledove. Zato je razumljivo, da se je v večjem delu svojih spisov najraje vračal prav v to razgibano in obenem veliko ter odločilno obdobje v preteklosti svojega naroda. Takšen je tudi zunanji okvir tega romana, v katerem se živa sodobnost neprestano prepleta s preteklostjo v težkih letih albanskega narodno-osvobodilnega boja.

V ospredju romana stojita dve groteskni postavi, čuden par, ki ga združujejo malone sama nasprotja: skrivnosten, vase zaprt duhovnik in mlad, častihlepen general. Oblasti so jima naložile nalogo, da po albanskih mestih, vaseh, gozdovih in gorskih brezpotjih odkrivata grobove med zadnjo vojno padlih italijanskih vojakov in častnikov, da izkopljeta ter identificirata njihove posmrtno ostanke in jih pošljeta v domovino. Duhovnik je bil med italijansko okupacijo v Albaniji vojaški kurat in je zato dobro poznal kraje in ljudi ter njihove običaje. Kljub temu jima je albanska vlada dodelila še svojega izvedenca, ki je bil obenem posrednik med njima, skupino domačih kopačev in ne povsod prijateljsko razpoloženimi domačini.

Z večjimi grobišči in zaznamovanimi grobovi italijanska odposlanca nista imela posebnih težav. Posmrtno ostanke častnikov in vojakov sta po opisih svojcev in s pomočjo majhnih medaljonov, ki so jih vojakom razdelili prav za primer, če bi padli, večinoma identificirala in nato zložila v posebej pripravljene polivinilaste vrečke. Veliko težje pa je bilo z grobovi tistih Italijanov, ki so padli v zasedah ali med naglimi umiki in zato niso bili natančno vrisani v zemljevide. Nekatere sta general in duhovnik s pomočjo domačinov našla, mnoge pa sta dolge mesece med dežjem, vetrom, pripeko in mrazom iskala zaman.

Zlasti ob takšnih primerih je pisatelj v osrednjo pripoved spretno vpletel še kakšno

pretresljivo epizodno zgodbo. Takšna je na primer tragična zgodba o vojaški javni hiši sredi majhnega mesteca, ki so jo obiskovale trume na fronto odhajajočih ali s fronte se vračajočih izčrpanih vojakov. Domačini so to nenavadno vojaško ustanovo sprejeli z nezaupanjem in sovraštvom, dokler se vse skupaj ni končalo s smrtjo ene izmed »deklet«, katere ostanke je general tudi dal uvrstiti med okostja izkopanih vojakov. Pa še bolj tragična zgodba o številnih italijanskih dezertirjih, ki so se skrivali pri premožnejših kmetih in jim bili za hlapce, vendar večinoma niso dočakali konca vojne, saj so jih drugega za drugim izsledili in usmrtili pripadniki zloglasnega modrega kazenskega bataljona. In takšna je naposled tudi tragična smrt delovodje albanskih kopačev, ki se je med izkopavanjem ranil in nato zaradi okužbe umrl.

Ubijalskemu kazenskemu bataljonu, oziroma njegovemu skrivnostnemu nekdanjemu poveljniku, polkovniku Z., pa je pisatelj posvetil še posebno pozornost, pri čemer se je počasi pokazalo, da sta bila tako duhovnik kot general z mrtvim polkovnikom povezana s skrivnostnimi vezmi. Po čudnem naključju, ko sta se zavoljo generalove trme udeležila svadbe v nekem mestecu, kamor sta prispela po sledi polkovnikovega modrega bataljona, sta naposled prišla do kosti tega visokega častnika, ki ga je ubila in zagrebla neka ženska. Ko bi lahko tako spokojno sklenila svoje neprijetno poslanstvo, pa je general v navalu besa vrečo, v kateri so bili polkovnikovi posmrtni ostanke, vrgel v deročo reko.

Ko se je general zavedel vseh posledic tega svojega dejanja, kajti polkovnik Z. je bil iz zelo vplivne in bogate plemiške družine, že ni bilo več poti nazaj. Zato je skušal svojo neobgljenost in cinizem, ki se je skrival za napihnjeno veličino, utopiti v še večjih količinah alkohola. Pisatelj poglavitni namen pa je seveda bil v prikazovanju neuklonljivosti in nepremagljivosti svojega ljudstva in svoje dežele, iz katere so se morali prej ali slej umakniti še vsi osvaja- janci.

Črtomir Šinkovec

Petar S. Brajović: Konec druge svetovne vojne v Sloveniji

V zgodovini druge svetovne vojne je zapisano, da se je le-ta pravzaprav končala v Sloveniji in sicer 15. maja 1945, to je te-

den dni po brezpogojni kapitulaciji nacistične Nemčije. Tedaj šele je prišlo na slovenskem ozemlju do dokončnega obračuna

med našo osvobodilno armado z umikajočim se sovražnikom in njegovimi kvislingi — belogardisti, ustaši in četniki.

O tem velikem zgodovinskem dejanju naše vojske smo do nedavnega imeli napisane le krajše orise in fragmente, čeprav je to pogumno in junaško dejanje naše vojske, kar izzivalo in klicalo po podrobnejši zgodovinski obdelavi. Zato smo dobili širši oris teh majskega dogodka leta 1945 v zajetni knjigi Narodnoosvobodilna vojska na Slovenskem 1941—1945, še podrobneje je konec druge svetovne vojne na Slovenskem opisal Franci Strle v knjigi Veliki finale na Koroškem. Avtor te knjige je bil namreč kot borec štirinajste divizije sam priča teh dogodkov. Pred kratkim pa je pri Založbi Borec izšla knjiga Petra S. Brajovića Konec druge svetovne vojne v Sloveniji.

Petar S. Brajović, po rodu iz okolice Danilovgrada v Črni gori, se je pridružil partizanom že v črnogorski vstaji 13. julija 1941. Kmalu je napredoval v komandirja voda. Iz 4. črnogorske proletarske brigade, je bil novembra 1942 s skupino enajstih mladih partizanskih oficirjev (Milovan Šaranović, Mile Kalibarda, Predrag Jevtić-Dragan, Pero Popivoda, Zdravko Jovanović, Danilo Šorović, Rajko Tanasković, Radomir Božović-Raco, Aleksander Marjanović-Leko in Mile Čubrić), poslan v Slovenijo z name-

nom, da prenese, kot vsa enajsterica, izkušnje partizanskega bojevanja, kakršne so si v Črni gori, Bosni in na Hrvaškem pridobile proletarske brigade pod vodstvom vrhovnega štaba in vrhovnega komandanta NOV in POJ tovariša Tita.

Petar S. Brajović je v slovenskih enotah NOV in POJ kmalu zavzel vodilna mesta. Bil je komandant bataljona v Cankarjevi brigadi, načelnik štaba Gubčeve brigade, komandant artilerijske brigade, nato načelnik in pozneje komandant 18. divizije. Od sredi poletja 1944 do 22. maja 1945 pa je bil načelnik štaba 4. operativne cone, ki je imela svoje operativno področje na Štajerskem, se pravi tam, kjer so bili končni boji druge svetovne vojne.

Torej je tudi Brajović bil priča dogodkov na Štajerskem in Koroškem ob koncu vojne. To je tudi očitno v njegovi knjigi, le žal, da se je preveč naslanjal na že obstoječe zapise in viire, ki jih med drugim navaja ob koncu knjige. Vendar bi bilo knjigi zelo v prid, če bi avtor bolj izhajal iz svojih osebnih spominov in doživetij, iz svojih bogatih izkušenj. Treba pa je poudariti, da si je prizadeval biti, kolikor se le dá, objektivni in zvest zgodovinski resnici. To pa daje knjigi svojo vrednost in težo ter kot taka pomeni pomemben prispevek k zgodovinopisju narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem.

Glede na pomanjkanje prostora v tej številki, bomo odgovor Milana Apiha na prispevek dr. Radoslava Hrovatina »Zbirka revolucionarnih pesmi raznih narodov« objavili v prihodnji številki.

V oceno smo prejeli

Pavla ROVAN: *Obrazi življenja*. Zbirka črtic. Uvodno besedo napisal Božidar Borko. Opremila Darinka Pavletič-Lorenčak. Ob sofinanciranju kulturne skupnosti Slovenije založila Založba Obzorja. Maribor 1976.

V Kristusovem imenu. Grafična mapa. V njej sodelujejo: Boris KALIN, Boris KOBE, Vlasto KOPAC, Stane KUMAR, France MIHELIC, Nikolaj OMERZA, Nikolaj PIRNAT, Dominicijan SERAJNIK, France URSIC in

Janez WEISS. Ob petintridesetletnici vstaje izdal in založil Odbor Centralne tehnike KPS. Prvi natis je izšel avgusta 1943 pri Okrožni tehniki v Ljubljani. Ljubljana 1976.

Pesmi. Zbirka revolucionarnih pesmi. Prvi natis je izdala julija 1943 Okrožna tehnika KPS v Ljubljani. Drugi natis je izšel v počastitev petintridesetletnice osvoboditve. Izdal in založil Odbor Centralne tehnike KPS. Ljubljana 1976.